

ESKİ MEZOPOTAMYA VE ANADOLU'DA EVLİLİK SÜRECİ

Kadriye TAŞKIN

Haziran 2024
DENİZLİ

ESKİ MEZOPOTAMYA VE ANADOLU'DA EVLİLİK SÜRECİ

Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Ana Bilim Dalı
Eski Çağ Tarihi Programı

Kadriye TAŞKIN

Danışman: Prof. Dr. H. Hande DUYMUŞ FLORIOTI

Haziran 2024
DENİZLİ

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Kadriye TAŞKIN

ÖN SÖZ

Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarının evlilik süreci üzerine yapılan bu çalışma, insanlık tarihindeki en temel sosyal kurumlardan birini anlamaya yönelik bir çaba içermektedir. Bu tez, evlilik sürecinin bölgesel ve dönemsel farklılıklarını inceleyerek, antik dönem toplumlarının sosyal yapılarını, kültürel değerlerini ve cinsiyet rollerini daha iyi anlamamıza yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, evlilik sürecinin bölgesel ve dönemsel olarak değişkenlik gösterdiği bilgisinden yola çıkarak ve mevcut dağınık bilgileri toplayarak Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında evlilik sürecini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Bu amaçla, konuyla ilgili yayınlanmış olan bilimsel eserler incelenmiş ve gerekli görülen kısımlardan alıntılar yapılarak bir analiz sunulmuştur. Evlilik sürecinin nasıl işlediği hakkında önemli ipuçları sağlayan temel kaynaklarımız arasında, Eski Ön Asya kanunları ile Hitit kanunları, Asur Ticaret Kolonileri dönemine ait olan çivi yazılı kil tabletler ve toplumların sosyal yapısına ışık tutan diğer yazılı vesikalar bulunmaktadır.

Bu çalışmanın, Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarının evlilik kurumunu anlamamıza ve bu toplumların sosyal yapılarını daha derinlemesine kavramamıza katkı sağlayacağını umuyorum.

Tez çalışmamın planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen tez danışmanım sayın Prof. Dr. H. Hande DUYSUŞ FLORIOTI'ye ve değerli hocalarım Prof. Dr. Yusuf KILIÇ'a, Dr. Öğr. Üyesi Murat ORHUN'a, Dr. Öğr. Üyesi Gülseren MUTLU'ya ve Doç. Dr. Ali ÖZCAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, tüm eğitim hayatım boyunca benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen her zaman yanımda olan annem Ummuhan TAŞKIN'a ve babam Fahri TAŞKIN'a, bu zorlu tez sürecinde her koşulda bana destek olan sevgili Ahmet SULUYAYLA'ya teşekkürlerimi borç bilirim.

ÖZET

ESKİ MEZOPOTAMYA VE ANADOLU'DA EVLİLİK SÜRECİ

TAŞKIN, Kadriye
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. H. Hande DUYMUŞ FLORIOTI

Haziran 2024, VI+111 sayfa

Evlilik ve evlilik süreci, toplum içindeki aile yapısının temelini oluşturarak, geçmişten günümüze kadar bazı benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir. Bazı toplumlarda, evlilik süreci içerisinde kadın ve erkeğin temel hak ve özgürlükleri göz ardı edilirken, bazı toplumlarda ise daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Mevcut yazılı kaynaklar, Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında evlilik sürecinin bölgesel ve dönemsel olarak değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarındaki evlilik süreci özellikle tarihi çivi yazılı belgeler üzerinden incelenerek değerlendirilmiştir.

Çalışma, esas olarak Giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm'de, Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında evlilik sürecinin ilk adımı olan ve damadın türlü hediyelerinin eşlik ettiği nişan ve nişan hediyesi konuları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. İkinci Bölüm'de, evlilik süreci içerisinde kızın baba evinden aldığı çeyizin içeriği ve bu çeyizin kullanım hakları konusu üzerinde durulmuştur. Üçüncü Bölüm'de ise evlilik konusu genel olarak ele alınıp, kadın ve erkeğin temel hak ve özgürlükleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu sayede, evlilik kurumunun sağlam temellere dayandırılarak taraflar arasındaki hakların belirlenmesinin sağlandığı gözlemlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Evlilik, Evlilik Süreci, Nişan, Çeyiz, Mezopotamya, Anadolu

ABSTRACT

MARRIAGE PROCESS IN ANCIENT MESOPOTAMIA AND ANATOLIA

TAŞKIN, Kadriye

Master Thesis

Department of History

Department of Ancient History

Adviser of Thesis: Prof. Dr. H. Hande DUYMUŞ FLORIOTI

June 2024, VI+111 pages

Marriage and the marriage process form the basis of the family structure in society and show some similarities and differences from past to present. In some societies, the fundamental rights and freedoms of men and women are ignored during the marriage process, while in some societies they are addressed in more detail. Existing written sources reveal that the marriage process in Ancient Mesopotamian and Anatolian societies varied regionally and periodically. In this study, the marriage process in Ancient Mesopotamian and Anatolian societies was examined and evaluated, especially through historical cuneiform documents.

The study essentially consists of an Introduction and three main sections. In the First Chapter, the subjects of engagement and engagement gifts, which are the first step of the marriage process in Ancient Mesopotamia and Anatolian societies and are accompanied by various gifts from the groom, are discussed in detail. In the Second Chapter, the content of the dowry that the girl receives from her father's house during the marriage process and the rights to use this dowry are discussed. In the Third Chapter, the issue of marriage is discussed in general and the fundamental rights and freedoms of men and women are examined in detail. In this way, it is observed that the institution of marriage is based on solid foundations and the rights between the parties are determined.

Keywords: Marriage, Marriage Process, Engagement, Dowry, Mesopotamia, Anatolia

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM ESKİ MEZOPOTAMYA VE ANADOLU'DA NIŞAN-NIŞAN HEDİYESİ

1.1. Eski Mezopotamya'da Nişan-Nişan Hediyesi.....	4
1.1.1. Sumer-Akadlılar'da Nişan-Nişan Hediyesi	6
1.1.2. Babilliler'de Nişan-Nişan Hediyesi	9
1.1.3. Asurlular'da Nişan-Nişan Hediyesi	12
1.2. Eski Anadolu'da Nişan-Nişan Hediyesi	15
1.2.1. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Anadolu'da Nişan-Nişan Hediyesi	17
1.2.2. Hititler Dönemi'nde Anadolu'da Nişan-Nişan Hediyesi	22

İKİNCİ BÖLÜM ESKİ MEZOPOTAMYA VE ANADOLU'DA ÇEYİZ

2.1. Eski Mezopotamya'da Çeyiz.....	27
2.1.1. Sumer-Akadlılar'da Çeyiz	29
2.1.2. Babilliler'de Çeyiz.....	30
2.1.3. Asurlular'da Çeyiz	44
2.2. Eski Anadolu'da Çeyiz	46
2.2.1. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Anadolu'da Çeyiz	47
2.2.2. Hititler Dönemi'nde Anadolu'da Çeyiz.....	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ESKİ MEZOPOTAMYA VE ANADOLU'DA EVLİLİK

3.1. Eski Mezopotamya'da Evlilik	54
3.1.1. Sumer-Akadlılar'da Evlilik	55
3.1.2. Babilliler'de Evlilik	62
3.1.3. Asurlular'da Evlilik	74
3.2. Eski Anadolu'da Evlilik	82
3.2.1. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Anadolu'da Evlilik.....	84
3.2.2. Hititler Dönemi'nde Anadolu'da Evlilik	91
SONUÇ	96
KAYNAKLAR.....	102
EKLER.....	109
ÖZ GEÇMİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

[...]	Kırık veya eksik kısımlar
( )	Metnin anlaşılabilmesi için yapılan ilaveler
[x x x]	Okunamayan kısımlar
...	Tabletin devamı
age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
agt.	Adı geçen tez
AKT	Ankara Kültepe Tabletleri
A.Ü. DTCF	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
BE	Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania
BIN	Babylonian Inscriptions in the Collection of J.B. Nies.
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
CCT	Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum
CT	Cuneiform Texts From Babylonian Tablets In The British Museum
Çev.	Çeviren
dp.	Dipnot
Ed.	Editör
Eds.	Editörler
EL	Die Altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe
I	Tafelsignatur der Kültepe Tafelsammlung der Prager Karlsuniversität
ICK	Inscriptions Cunéiformes du Kültepe
Kt.	Kültepe Tabletleri
KTS	Keilschrifttexte in den Antiken Museen zu Stambul
MÖ	Milattan Önce
No.	Numara
PRAG	Prag Arkeoloji Müzesindeki Kültepe Tabletleri
s.	Sayfa
S.	Sayı
VAT	Vorderasiatische Abteilung der Berliner Museen, Tontafel.

vd. Ve diğerleri
Vol. Volüm
YOS Yale Orientalia Series

GİRİŞ

Evlilik, kadın ve erkeğin hayatlarını birleştirmek üzere sosyal ve hukuki bağlarla bir araya gelmesini ifade eden sosyal bir kurumdur. Hukuki kurallara uygun olarak yapılan evlilikler, toplumların düzenli bir sosyal yaşam içinde yaşamalarını sağlamaktadır. Bu bağlamda evlilik, sadece iki birey arasındaki ilişkiyi değil, aynı zamanda toplumsal ve hukuki alanları da içine alan bir süreçtir. Kadın ve erkek arasında kurulan ve sosyal bir anlaşmayı ifade eden evlilik, genellikle aile birimi oluşturmak, soyun devamlılığını ve sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla gerçekleştirilir.

Evlilik kavramı, farklı toplumlar ve kültürler arasında zaman içinde değişiklik göstererek evrilmiştir. Bu durum, toplumların farklı yaşam biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim, evlilik kuralları çerçevesinde bazı toplumlarda yasak olarak kabul edilen uygulamalar, bazı toplumlarda serbest olabilmiş veya sınırlı olarak kabul edilebilmiştir.

Tarihsel olarak, farklı toplumlar ve kültürler evlilik kurumunu farklı şekillerde tanımlamış ve uygulamışlardır. Özellikle Eski Mezopotamya ve Anadolu, tarih boyunca insanlık için önemli bölgeler olmuş ve eski çağlardan itibaren birçok farklı uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Eski Mezopotamya Sumer, Akad, Babil ve Asur medeniyetleri ile öne çıkmakta, Anadolu ise özellikle yazının bu bölgeye gelişiyle alakalı olarak Hitit öncesi Asur Ticaret Kolonileri dönemi ve Hititler dönemine tanıklık etmektedir. Bu toplumlar, evlilik kurumunu oluştururken kendi kurallarını ve uygulamalarını benimsemişlerdir. Bu eski uygarlıkların evlilik uygulamaları, çeşitli faktörlerin etkisi altında şekillenmiş ve çeşitli evlilik biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin, toprak paylaşımı ve miras aktarımı gibi toplumun ekonomik yapısını etkileyen faktörler, evlilik kurumunun şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Aynı şekilde, dini inançlar, törenler ve ritüeller evlilik sürecinin bir parçası olmuş ve evliliğin kutsal bir bağ olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Ayrıca, siyasi düzenlemeler de evlilik uygulamalarını etkileyen bir diğer önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, bazı durumlarda kraliyet ailesi üyeleri arasındaki evlilikler, siyasi ittifakların pekiştirilmesinde bir araç olarak kullanılmıştır.

Söz konusu coğrafyalardaki toplumların incelenmesi, sürekli bir çalışma alanı olmuştur. Bu bölgelerde gerçekleştirilen kazılar sonucunda ortaya çıkarılan çivi yazılı belgeler ve arkeolojik buluntular, araştırmacılar tarafından titizlikle incelenmiştir. Belgelerin çözümlenmesi ve değerlendirilmesi, insanlığın medeniyet inşa sürecine ilişkin

çabaları açığa çıkarmıştır. Bu belgeler arasında konumuza ışık tutan evlilik sözleşmeleri, hukuki metinler, ticari ve toplum yapısıyla ilgili diğer belgeler ve kral yıllıkları bulunmaktadır. Söz konusu belgeler, evlilik kurumunun o dönemdeki yapısını ve işleyişini anlamamıza yardımcı olması açısından oldukça önem arz etmektedir. Özellikle hukuki metinler, Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında gerçekleştirilen evliliklerde sosyal sınıf farklılıklarının olduğunu ve kanun maddelerinin buna göre tespit edilerek şekillendirildiğini, cezalandırılmanın da bu farklılıklara göre yapıldığını göstermektedir. Nitekim bu durum, evlilik kurumunun toplumsal ve hukuki boyutlarının ayrıntılı bir şekilde incelenmesini gerektirmektedir.

Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarına ait belgeler ve arkeolojik buluntular, evliliğin belirli bir dizi kurallardan ve süreçlerden oluştuğunu göstermektedir. Bu süreç, nişanlanma ve çeyiz uygulamaları gibi adımları içermektedir. Evlilik sürecinin ilk adımı olan nişanlanma evresi, erkeğin kız evine başlık parası niteliğinde olan nişan hediyesini getirmesi ile başlamakta ve evlilik sözleşmesinin yapılması ile son bulmaktadır. Ayrıca, evlilik sürecinin bir parçası olarak babanın kızına çeyiz verdiği görülmektedir. Evlilik süreci içerisinde çeyiz olarak verilen çeşitli hediyeler, kızın evliliği boyunca ona ait olmaktadır. Ardından evlenecek olan kadın ve erkek, şahitler huzurunda düzenlenen bir evlilik sözleşmesi ile evliliklerini gerçekleştirmekte ve böylece evlilik süreci tamamlanmaktadır. Tüm bu süreçler içerisinde evlenecek olan kadın ve erkeğin hak ve sorumluluklarının belirli kurallar ve uygulamalara dayandırılarak yasalarla güvence altına alındığı görülmektedir.

Evlilik hakkında bilgi veren vesikalardan, bu toplumlarda evlilik biçimlerinin oldukça çeşitli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, bazı toplumlarda evlenecek kişilerin eş seçme özgürlüğüne sahip olmadıkları ve genellikle ailelerin daha fazla söz sahibi olduğu da gözlemlenmektedir. Evliliklerde genel ve yasal olarak tek eşlilik prensibinin benimsendiği, ancak belirli koşulların oluşması durumunda ikinci bir evliliğe müsaade edildiği görülmektedir.

Tez çalışmamızda genel olarak Eski Mezopotamya ve Anadolu'da gerçekleşen evlilik sürecinin sosyal, hukuki ve kültürel boyutlarına değinilmiştir. İlerleyen bölümlerde, evlilik ve bu süreç hakkında bilgi veren hukuki metinlerden diğer çivi yazılı buluntulara kadar geniş bir kaynak yelpazesinden faydalanarak, bu toplumların evlilik sürecinin nasıl işlediği, evlilikle ilgili yasal düzenlemelerin nasıl şekillendiği ve hangi

süreçleri içerdiği daha kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca, belgelerin verdiği bilgiler ışığında evlilik uygulamalarının, o dönemdeki toplumsal normlar ve değerlerle nasıl ilişkilendirildiği ve siyasal açıdan etkisi hakkında bilgiler verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ MEZOPOTAMYA VE ANADOLU'DA NİŞAN-NİŞAN HEDİYESİ

1.1. Eski Mezopotamya'da Nişan-Nişan Hediyesi

Mezopotamya, tarih boyunca önemli uygarlıkların bulunduğu ve bu uygarlıkların geliştiği bir bölge olarak bilinmektedir. Dicle ve Fırat nehirlerinin arasında kalan bölge, günümüzde kuzey bölgesinde Toros Dağları, güney bölgesinde Basra Körfezi, doğu bölgesinde Zagros Dağları ve batı bölgesinde Suriye Çölü ile sınırlanan alanı tanımlamak için kullanılmaktadır.¹ Mezopotamya, bulunduğu yer bakımından verimli topraklara ve uygun iklim şartlarına sahip bir coğrafyada yer almaktadır. Genel olarak verimli topraklar zaman zaman istilalara maruz kalmış, bu nedenle de Mezopotamya tarih boyunca pek çok kavim tarafından istilalara uğramıştır. Zengin verimli toprakları ve uygun iklim şartları sebebiyle çok eski zamanlardan beri yoğun göçler almış olan Mezopotamya, birçok farklı kültürün karıştığı bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölgede öncelikle Sumerliler olmak üzere Akadlılar, Babilliler, Asurlular ve diğer birçok kavmin yaşadığı görülmektedir. Böylece Mezopotamya, farklı birçok kültür aktarımının yaşandığı bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır.²

Eski Mezopotamya bölgesine MÖ IV. binyılın ortalarında gelen Sumerliler, var olan köy kültürünü zamanla geliştirerek şehir kültürüne dönüştürmüşlerdir.³ Burada birçok yeniliğe ve gelişime öncülük eden Sumerliler, MÖ 3200'lerde "çivi yazısı" olarak adlandırılan yazı sistemini icat etmişlerdir. Bu yazı sistemini ilk dönemlerde ticari kayıtlar için kullanan Sumerliler, yazıyı zaman içinde geliştirerek sosyal yaşamda da kullanmaya başlamışlardır. Daha sonraki dönemlerde ise farklı topluluklar bu yazı sistemini benimsemişler ve kendi dillerinin özelliklerine uyarlayarak kullanmışlardır.⁴ Bu sayede

¹ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.12; Murat Tekin, "Eski Mezopotamya'da Coğrafi ve Etnik Yapı", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.9, S.2, 2014, s. 112.

² Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Yayınevi, Bursa 2015, s. 22.

³ Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Yayınevi, Bursa 2017, s. 5.

⁴ Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları (Uygarlık Tarihine Giriş)*, Saray Matbaacılık, Ankara 2011, s. 93; Yusuf Kılıç, "Eski Ön Asya Toplulukları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.4, 2009, s. 124; Murat Çayır, "Eski Mezopotamya Mitolojisinde İnsanın Yaratılışı", *Antropoloji*, S.39, 2020, s. 98.

kil tabletler üzerinde çivi yazısı ile yazılan birçok belge oluşturulmuştur. Yapılan arkeolojik kazılar neticesinde bu döneme ait birçok tablet gün yüzüne çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan bu çivi yazılı belgeler arasında sosyal yaşamın farklı yönlerini konu alan metinler bulunmaktadır. Bu metinler arasında evlilik sözleşmeleri, hukuki ve kanuni metinler, ticari ve toplum yapısıyla ilgili diğer belgeler ve kral yıllıkları yer almaktadır. Bu belgeler sayesinde Eski Mezopotamya toplumlarının evlilik süreci hakkında bilgi edinmek mümkündür.

Eski Mezopotamya’da, Sumerliler’in bulunduğu dönemde bu metinler Sumerce olarak yazılmıştır. Amurrular’ın Mezopotamya’yı istilasından sonra özellikle Akadlılar’ın etkisi altında kalınarak Akadca metinlerin de yazılmaya başlandığı görülmektedir.⁵ Bu dönemdeki evlilik süreci hakkında bilgi veren en önemli kaynaklar hukuki metinlerdir. Sumerce yazılmış ve bir reform niteliği taşıyan Urukagina Talimatnamesi ve ardından Ur-Nammu Kanunları, Ana-İttuşa Kanunları, Lipit-İştur Kanunları; ayrıca Akadca yazılmış Eşnunna Kanunları, Hammurabi Kanunları ve Orta Asur Kanunları konumuzla ilgili önemli bilgiler sunmaktadır.⁶ Bu kanun maddelerinin arasında evlilik, boşanma ve aile hukukuna dair detaylı bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Kültepe Tabletleri, hem Eski Asur’da hem de Anadolu’da yapılan evlilikler hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz çivi yazılı belgeler, evliliğin çeşitli süreçlerden oluştuğunu göstermektedir. Evlilik sürecinin ilk adımı olan nişan ve nişan hediyeleri, bu sürecin vazgeçilmez bir unsuru olarak görülmüştür. Nişan, sadece iki bireyin bir araya gelmesini değil, aynı zamanda toplumsal ve hukuki alanları da içine alan bir süreçtir. Bu bağlamda, Eski Mezopotamya kültürleri nişan ve nişan hediyelerini içeren uygulamalarıyla, evlilik öncesinde gerçekleşen bu adımın nasıl bir sosyal geleneğe dönüştüğünü göstermektedir.

Evliliğin başlangıcından sonlandırılmasına kadar geçen süreçte belirli kurallar ve yaptırımlar bulunmaktadır. Nişanlanma süreci, erkek tarafının ailesinin belirli bir meblağı kız tarafına götürmesi ile başlamaktadır. Nişan hediyesi, damadın ailesi tarafından verilen gümüş veya çeşitli hediyelerden oluşmaktadır. Bu hediyeleşmelerden sonra nişanlanma süreci başlamış bulunmakta ve tarafların mühürlerinin bulunduğu bir belge ile

⁵ Yüksel Arslantaş, Rüstem Kadri Septioğlu, “Çivi Yazılı Hukuki Belgelere Göre Mezopotamya’da Kadın”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C.12, S.1-2, Elazığ 2016, s. 3.

⁶ E. Memiş, *age.*, 2017, s. 175.

tamamlanmaktadır.⁷ Bu süreçte gelin ve damat adayı kendi aileleriyle yaşamaktadır. Evlilik zamanı geldiğinde ise, damadın ailesi tarafından hazırlanan bir şölen yapılmakta ve evlilik sözleşmesiyle eşlerin fiili birlikteliği başlamış bulunmaktadır. Birçok ritüelin gerçekleştiği bu şölenin ardından gelin, çeyiziyle birlikte kendi ailesinden ayrılarak kocasının ailesine dahil olmaktadır.⁸

1.1.1. Sumer-Akadlılar'da Nişan-Nişan Hediyesi

Eski Mezopotamya'da yaşamış olan Sumerliler'in evlilik sürecinde kadının anne ve babasının rızasının olması önemlidir. Bunun yanı sıra evlenecek olan adamın babası, onun başlık parası niteliğinde olan nişan hediyelerini karşılamakla yükümlü tutulmuştur. Sumerliler döneminde bu hediyeler, düğün öncesi ikram edilen yiyeceklerden ve geline verilen gümüş ve çeşitli hediyelerden oluşmaktadır.⁹ Bahsi geçen bu nişan hediyelerine Sumerce'de "NĠG.MĠ.US.SA"¹⁰, Akadca'da ise "terhatu(m)"¹¹ denilmektedir.¹²

Nişanlılık süreci devam ederken taraflardan birinin nişandan geri dönmek istemesi sonucunda, eğer erkek tarafı dönerse verdiği *terhatu* 'yu geri almayacak; eğer kız tarafı dönerse, erkek tarafından almış olduğu *terhatu* 'nun iki katını geri iade edecektir.

Bu konuyla ilgili olarak, günümüzde İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi, Nippur koleksiyonu arasında bulunan ve 1956 yılında S. N. Kramer tarafından neşredilen Ur-Nammu Kanunları'nın¹³ 12. maddesinde şu ifadeler yer almaktadır:

"Eğer damat adayı, kayınpederinin evine girerse kayınpeder, (onun eşini) sonradan başka bir adama verirse getirdiği hediyelerin iki katını (kayınpeder) tartacaktır, (ödeyecektir)."¹⁴ Burada, damat adayının kayınpederinin evine dahil olduğuna ve

⁷ Nazan Sünbül, "Eski Mezopotamya Hukukunda Aile ve Evlilik", *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.1, 2020, s. 100.

⁸ Jean Bottero, *Kültürümüzün Şafağı Babil*, (Çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012a, s. 81-82.

⁹ Y. Arslantaş, R. K. Septioğlu, agm., s. 9; Karen Rhea Nemet-Nejat, *Daily Life in Ancient Mesopotamia*, Greenwood Press, London 1998, s. 135.

¹⁰ NĠG.MĠ.US.SA: nişan hediyesi. Bkz. Nafiz Aydın, *Büyük Sümerce Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 1188.

¹¹ *terhatum/terhatu*: nişan hediyesi. Bkz. N. Aydın, *age.*, s. 527; Simo Parpola, Robert Whiting (Eds.), *Assyrian English-Assyrian Dictionary*, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki 2007, 124.

¹² Isaac Mendelsohn, "The Family in the Ancient Near East", *The Biblical Archaeologist*, Vol.11, No.2, 1948, s. 26; Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, Çizgi Kitabevi, Konya 2018, s. 34; Raymond Westbrook, Bruce Wells, *Everyday Law in Biblical Israel: An Introduction*, Westminster John Knox Press, 2009, s. 57.

¹³ Füzüzan Kinal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, A.Ü. DTCF Yayınları, Ankara 1983, s. 136; E. Memiş, *age.*, 2015, s. 46; E. Memiş, *age.*, 2017, s. 177.

¹⁴ Mebrure Tosun, Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, TTK Basımevi, Ankara 1989, s. 41.

nişanlılık sürecinde getirdiği hediyeye vurgu yapılarak, bu sürecin kızın babası tarafından bozulması durumu ele alınmaktadır. Kızın babasının nişandan dönmek istemesi, damat adayından almış olduğu nişan hediyesinin iki katını geri vermesi ile mümkündür. Bu madde, nişanın bozulması durumunda taraflar arasında bir tür tazminat veya ceza uygulanmasını öngörmektedir.

Francis R. Steele tarafından 1947-1948 yıllarında bulunmuş ve yayınlanmış olan Lipit-İştar Kanunları'nda¹⁵ da evliliğin ilk adımı olan nişanlanma süreci ve nişan hediyesi uygulamasından bahseden maddeler bulunmaktadır. Ur-Nammu Kanunları'nda görüldüğü gibi, Lipit-İştar Kanunları'nda da nişan, damat tarafının kız tarafına belli bir meblağ ödemesi ile gerçekleşmektedir. Bu hususta kanunun 29. maddesinde şu ifadeler yer almaktadır:

*“Eğer bir adam (müstakbel) kayınpederinin evine girmişse ve damatlık hediyesi yaparsa, fakat sonra onlar, onu (evden) dışarı çıkarırsa ve onun karısını arkadaşına verirlerse, onlar (ev halkı) onun getirdiği damatlık (nişanlılık) hediyesini iki katı olarak iade edecek ve onun arkadaşı onun karısıyla evlenmeyecektir.”*¹⁶

Bu kanun maddesi yine kızın babası tarafından nişan akdinin bozulması durumunu ele almaktadır. Buna göre, kız tarafının nişandan dönmesi durumunda damadın getirmiş olduğu tüm hediyeler iki katı olarak geri iade edilecek ve kızın babası, kızını bir başkası ile evlendirmeyecektir. Görüldüğü üzere, burada daha sert bir yaptırım karşımıza çıkmaktadır.¹⁷ Bu durum, Ur-Nammu Kanunları ve Lipit-İştar Kanunları arasında farklı yaklaşımların olduğunu göstermektedir. Nitekim, Ur-Nammu Kanunları'nda böyle bir yasağın belirtilmemesi belki de daha esnek bir tutumu yansıtabilirken, Lipit-İştar Kanunları'nda babanın bu isteğinin engellenmesi daha sert bir yaptırımın bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Lipit-İştar Kanunları'nın 32. maddesi miras konusunu ele almakla birlikte, maddede geçen *“damatlık hediyesi”* ifadesi konumuz dahilinde dikkat çekmektedir:

¹⁵ Füzuran Kınal, *age.*, s. 138; M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 13-14.

¹⁶ Francis Rue Steele, “The Code of Lipit-Ishtar”, *American Journal of Archaeology*, Vol. LII, 1948, s. 442-443; Y. Kılıç, *age.*, s. 39.

¹⁷ N. Sünbül, *agm.*, s. 102.

“Eğer baba hayatta iken en büyük oğluna damatlık hediyesini (nişan hediyesini) vermişse (ve) hayatta olan babanın önünde (zamanında) (büyük oğul) eş alırsa (evlenirse) babanın (ölümünden) sonra varis [...].”¹⁸

Maddede geçen *“baba hayatta iken büyük oğlu için bir damatlık hediyesi vermişse ve büyük oğul da bu hediyei alarak evlenirse”* ifadesi, babanın oğlu için damatlık hediyesini önceden düzenlediğini göstermektedir. Maddenin devamı muhtemelen babanın ölümünden sonra mirasın nasıl bölüneceğini düzenler. Ancak, buradan itibaren maddenin eksik veya kırık olmasından dolayı daha fazla detay olmadığı için net bir yorum yapmak zordur.

Irak’lıların Bağdat’ın güneyinde Tel Abu Harmal Höyüğü’ndeki kazılarında bulunan, 1948 yılında A. Goetze tarafından yayınlanan ve Akadca olarak yazılmış ilk kanun metni olan Eşnunna Kanunları’nın¹⁹ 25. ve 26. maddeleri, evlilik sürecinin başlangıcı olan nişan uygulamasına dair bilgiler içermektedir.

Madde 25: *“Eğer bir adam kayınpederinin evine seslendiyse (görüşmek üzere) fakat (kayınpeder) ona haksız muamele ettiyse kızını başka bir adama verdiyse kızın babası aldığı başlığı 2 kat (olarak) ödeyecektir.”²⁰*

Bu maddede, damat adayının kayınpederinin evine nişan hediyesini götürdükten sonra kayınpederin kızını başka bir adama vermesi durumu ele alınmaktadır. Böyle bir durum söz konusu olduğunda, Sumerce olarak yazılmış olan kanun maddelerinde de görüldüğü üzere, kızın babası aldığı nişan hediyesini damat adayına iki katı olarak geri ödemekle yükümlü tutulmaktadır.²¹

Madde 26: *“Eğer bir adam bir adamın kızına başlık (parası) verirse ve bir başkası anasına babasına sormadan onu zorlayıp, bkrini giderirse, bir can davasıdır, ölecektir.”²²*

Bu madde, diğer maddelerden farklı bir durumu ele almaktadır. Burada, damat adayının bir kız için başlık parasını verdikten sonra nişanlısının bir başkası tarafından

¹⁸ James B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Princeton University Press, New Jersey 1969, s. 161; M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 69.

¹⁹ Emin Bilgiç, “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.21, S.3-4, 1963, s. 111.

²⁰ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 81.

²¹ Y. Kılıç, *age.*, s. 44.

²² Reuven Yaron, *The Laws of Eshnunna*, The Magnes Press, The Hebrew University, Second Revised Edition, Jerusalem-Leiden 1988, s. 59; M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 81.

iğfal edilmesi söz konusudur. Bu durumda nişanlılık devam ederken başka birisinin nişanlı bir kıza tecavüz etmesinin cezası ölümle sonuçlanmaktadır. Netice olarak, nişanlanmış kızın hukuken koruma altına alındığı görülmektedir.²³

Eşnunna Kanunları içerisinde yer alan 17. ve 18. maddeler, nişan ile ilgili ek bilgiler sunmaktadır.

Madde 17: “*Bir adamın oğlu, kayınpederinin evine başlık getirsin (getirirse) ve eğer ikisinden biri kaderine giderse (ölürse) gümüş, sahibine dönecektir.*”

Madde 18: “*Eğer (erkek) kadını alır (onunla evlenir) ve onun (kayınpederinin) evine girerse, daha sonra gelin kaderine giderse (ölürse), (damat) bütün getirdiğini (evden) çıkarmayacaktır. (Yalnız) artanını (terhatum'un dışında olanı) alacaktır...*”²⁴

Kanunun 17. maddesi, nişanlılık süreci devam ederken damat adayının veya gelin adayının ölümü durumunda, nişan hediyesine ne olacağı konusunu ele almaktadır. Bu maddeye göre, ikisinden birisinin ölümü söz konusu olduğunda evlilik amacıyla verilen bu nişan hediyesi, damat adayının ailesine geri dönmektedir.²⁵ Kanunun 18. maddesinde ise evliliğin gerçekleşmesinden sonra damadın içgüveyi olarak kayınpederinin evine girmesi ve gelinin kendi babasının evinde ölmesi durumu ele alınmaktadır. Bu maddeye göre damat, gelinin ölümünden sonra nişan hediyesi olarak vermiş olduğu başlık parasını geri alamamakta, ancak bunun dışında kalan diğer mallarını geri alabilmektedir.²⁶ Bu hükümler, evlilik sürecindeki nişan aşamasının detaylarını ve olası durumlara ilişkin sosyal ve hukuki düzenlemeleri yansıtmaktadır.

1.1.2. Babililer’de Nişan-Nişan Hediyesi

Genel olarak Eski Mezopotamya toplumlarında görülen evlilik sürecinin benzer aşamaları, Eski Babil toplumunda da bulunmaktadır. Ataerkil bir aile yapısına sahip olan Eski Babil’de kadınlar, evlenene kadar babalarının egemenliği altında bulunurken, evlendikten sonra bu egemenlik ve kontrol kocalarına devredilmektedir. Evlilik sürecinin ilk aşamasında gelin ve damat adayının aileleri, çocuklarının evlenmeleri için kendi aralarında bir anlaşma yapmaktadır. Daha sonra damat adayı veya ailesi, gelin adayının ailesine gelin bedeli olarak “*terhatu*” adı verilen bir başlık ödemektedir. Bu ödeme,

²³ Y. Kılıç, *age.*, s. 44.

²⁴ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 81.

²⁵ Y. Arslantaş, R. K. Septioğlu, *agm.*, s. 15.

²⁶ Y. Kılıç, *age.*, s. 45.

evlilik sürecinin bir parçası olarak gelin adayının ailesine verilen bir tür tazminat niteliğinde bulunmaktadır. Bu ödemenin ardından sözlü olarak yapılan anlaşma resmîyet kazanmakta ve çiftler birbirine bağlanarak nişanlanma süreci başlamış bulunmaktadır.²⁷

Nişanlılık sürecinde baba, çocuklarının evlendirilmesi için başlık parasını vermekle yükümlü tutulmaktadır. Babanın çocuğuna başlık parasını vermeden ölmesi halinde, bu meblağ evlenecek olan adama kardeşleri tarafından verilmektedir.²⁸ Yani kardeşlerin, babalarının mal varlığı içinden evlenmemiş olan küçük kardeşlerine ait hissesinin üstüne başlık parasına denk düşen bir hisse ayırması gerekmektedir. Bu durum, babanın ölümünden sonra evlenmemiş kardeşin haklarını korumak ve onun evlenmesini desteklemek amacı taşımaktadır.

Bu konuyla ilgili bilgiler, 1901-1902 yıllarında V. Scheil'in başkanlığındaki Fransız arkeologlar tarafından Sus'ta yapılan kazılar sırasında bulunmuş olan Hammurabi Kanunları'nın²⁹ 166. maddesinde yer almaktadır:

“Eğer bir adam, sahip olduğu çocuklarına eşler alırsa (fakat) küçük oğluna eş almazsa sonra, baba kaderine gidince (ölünce) kardeşler miras bölüştükleri zaman, babanın evine ait mal içinden, evlenmemiş olan küçük kardeşlerinin hissesinin üstüne başlık parası verecekler ve evlendireceklerdir.”³⁰

Babil toplumundaki nişanlılık sürecine baktığımızda, Sumer toplumunda olduğu gibi evlilikten cayma veyahut nişanlılıktan cayma durumları söz konusudur. Ele geçen çivi yazılı belgelerden anlaşılacağı üzere, bu konuda bazı hukuki kararlar alınmıştır. Örneğin, bir damat adayını bir kız için kayınpederine nişanlılık hediyesi ve başlık götürdükten sonra o kız istemeyip başka bir kadına yönelirse ve bu durumu kızın babasına bildirirse, kızını küçük düşürmesinin bedeli olarak getirmiş olduğu nişanlılık hediyesi ve başlığa kızın babası tarafından el konulmaktadır. Fakat, kızın babası nişanlılık hediyesini ve başlığı damat adayından aldıktan sonra kızını vermek istemezse, damat adayının getirmiş olduklarını iki katı olarak ona geri ödemek zorundadır.³¹ Bu durum,

²⁷ Laura D. Steele, “Women and Gender in Babylonia”, *The Babylonian World*, Ed. Gwendolyn Leick, Routledge Published, Newyork 2007, s. 300-301.

²⁸ Y. Arslantaş, R. K. Septioğlu, agm., s. 19.

²⁹ E. Bilgiç, agm., 1963, s. 113; Y. Kılıç, *age.*, s. 62-63.

³⁰ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 201.

³¹ Stephen Bertman, *Handbook To Life in Ancient Mesopotamia*, Facts On File, New York 2003, s. 276; Y. Arslantaş, R. K. Septioğlu, agm., s. 18.

evlilik sürecini düzenleyen hukuki kararlara bir örnektir. Hammurabi Kanunları'nın 159. ve 160. maddeleri bu duruma güzel birer örnektir ve maddeler şöyledir:

Madde 159: *“Eğer, kayınpederinin evine nişanlılık hediyesi getiren ve başlık veren bir adam, ikinci bir kadına göz koyduysa ve kayınpederine kızını almayacağını söylediye, kızın babası, ona getirilen her şeyi alıkoyacaktır.”*³²

Madde 160: *“Eğer bir adam kayınpederinin evine nişanlılık hediyesi götürür ve başlık verirse, kızın babası “kızımı sana vermeyeceğim” derse, o (kayınpeder) kendisine ne getirildiyse iki katını iade edecek (ödeyecektir).”*³³

Nişanlılık süreci devam ederken evliliğin engellenmesini amaçlayan bir takım dedikodu ve iftiraların varlığından da söz etmek mümkündür. Evlilik süreci içerisinde bu durumu engellemek ve bazı suistimallere karşı önlem alınması amacıyla birtakım yaptırımlar söz konusu olmaktadır. Örneğin, damat adayının nişanlılık hediyesi ve başlık götürdükten sonra başka birisi tarafından kötülenmesi ve kızın babasının da buna istinaden kızını vermek istememesi durumunda, kayınpederin damat adayının getirdiği hediyein iki katını geri vereceği ve damat adayını kötüleyen kişiye kızını vermeyeceği Hammurabi Kanunları'nın 161. maddesinde açıkça ifade edilmektedir:³⁴

*“Eğer bir adam, kayınpederinin evine nişan hediyesi getirip, başlık verdiyse, arkadaşı onu kötülediye, kayınpeder kadının sahibine “kızımı almayacaksın (kızımı sana vermeyeceğim)” dediye, (kayınpedere) ne getirildiyse, iki katını verecek ve karısını(nişanlısını) arkadaşı almayacaktır.”*³⁵

Hammurabi Kanunları'nın 138. ve 139. maddeleri, evlilik süreci içerisinde kadına verilmiş olan başlığın kadının mülkiyet hakkı olarak da değerlendirilebileceğini gösteren ifadelerin yer alması bakımından önemlidir. Maddeler sırasıyla şöyledir:

“Eğer bir adam, kendisine çocuk doğurmayan, karısını boşamak isterse, başlık parası kadar gümüşü ona verecek...”

³² M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 201.

³³ Robert Francis Harper, *The Code of Hammurabi King of Babylon*, The University of Chicago Press, London 1904, s. 57.

³⁴ Y. Arslantaş, R. K. Septioğlu, *agm.*, s. 18.

³⁵ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 201.

“Eğer başlık parası yoksa (verilmemişse), boşanma için kadına bir 1 mana gümüş verecektir.”³⁶

Burada yer alan “başlık parası kadar gümüşü” ifadesiyle muhtemelen nişan döneminde kadına verilmiş olan bir meblağ kastedilmektedir. Bu hükümler, nişan döneminde kadına verilen başlığın boşanma gibi durumlarda belirli bir tazminat olarak ödenmesini düzenleyen ifadeleri içermektedir. Aynı zamanda, başlığın verilmediği durumlarda ve bir boşanma söz konusu olduğunda, belirli bir miktar gümüşün başlık yerine ödenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu maddeler, başlık ödemesinin kadının mülkiyet hakkını temsil ettiğini göstermektedir.

1.1.3. Asurlular’da Nişan-Nişan Hediyesi

Eski Asur döneminde gerçekleşen evlilik ve nişanlanma uygulamaları hakkındaki bilgilere daha çok Asur Ticaret Kolonileri dönemine ait olan *Kültepe Tabletleri* ışık tutmaktadır. Bu tabletlerin çoğunluğu Asurlular’ın ticari meseleleri ile ilgili olmasının yanı sıra, Eski Asur ve Anadolu’ya ait evlilik süreci, boşanma ve evlatlık alma gibi diğer sosyal yaşamlarına dair de bilgiler sunmaktadır.³⁷

Asurlu tüccarların bu dönemde Anadolu’ya ticaret yapmak amacıyla gittikleri ve zamanla buradaki yerli kadınlarla evlilikler yaptıkları bilinmektedir.³⁸ Anadolu’ya ticaret yapmak için gelen Asurlu tüccarlar, başlangıçta eşlerini ve ailelerini Asur’da bırakırken, daha sonraki dönemlerde eşlerini yanlarına alabilmişlerdir. Ancak ticaret amacıyla eşini Asur’da bırakıp Anadolu’ya gelen ve orada yerli bir kadınla evlenen tüccarların, Anadolu’da ikinci bir kadınla evlenemeyeceği bilinmektedir.³⁹ Bu durum muhtemelen hukuki düzenlemelere dayanmaktadır.

Nişanlanma, evlilik sürecinin önemli bir aşamasıdır. *Kültepe Tabletleri* arasında doğrudan doğruya nişan akdi ile ilgili herhangi bir belgenin bulunmaması, bu dönemde gerçekleşen nişanın aileler arasında akdedildiği düşüncesini ortaya koymaktadır. Ancak nişanın bozulması mahkeme huzurunda belgelenecek şekilde gerçekleştiği için nişanlanma geleneği hakkında pek çok mahkeme zaptı ve belgeler ele geçirilmiştir. Bu belgelerden

³⁶ Marten Stol, *Women in the Ancient Near East*, (Çev. Helen-Mervyn Richardson), Walter De Gruyter, Berlin 2016, s. 163.

³⁷ Y. Kılıç, *age.*, s. 103.

³⁸ Hasan Ali Şahin, Hülya Kaya Hasdemir, “Eski Önasya Aile Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.38, 2015/1, s. 145.

³⁹ Y. Kılıç, *age.*, s.143.

elde edinilen bilgilere göre, Eski Asur ve Anadolu toplumlarında kızların çocuk diyebileceğimiz kadar küçük yaşlarda nişanlandığı görülmektedir.⁴⁰ Aynı zamanda nişan ve nişan hediyesi konularını ele alan bu belgeler, o dönemin sosyal ve hukuki yapısı hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. Bu yazılı belgeler, Anadolu topraklarında yapılan kazılarda gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu sebeple, Eski Asur dönemine ait nişan ve nişan hediyesi konuları hakkında bilgiler sunan belgeleri “*Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu’da Nişan-Nişan Hediyesi*” adlı başlığımız altında incelemek daha doğru olacaktır.

Asur dönemindeki hukuki düzenlemelere dair önemli bilgiler sunan ve Orta Asur dönemine ait olan Orta Asur Kanunları, konumuz dahilinde başvurabileceğimiz önemli bir diğer kaynaktır. Bu kanunlar, Babil Devleti’ne ait olan Hammurabi Kanunları’ndan sonra eski Mezopotamya’nın en önemli hukuki belgesi olarak kabul edilmektedir. Orta Asur Kanunları, 1903-1914 yılları arasında Alman arkeologlar tarafından Asur’da yapılan kazılar sırasında bulunmuştur. Bu tabletler günümüzde Berlin Müzesi’nde sergilenmektedir.⁴¹

Orta Asur Kanunları içerisinde bulunan maddeler göz önüne alındığında, evlenme, boşanma, miras ve evlatlık alma gibi evlilik sürecine dair pek çok konuyu düzenleyen maddelerin bulunması, konumuz için büyük önem arz etmektedir. Bu maddeler incelendiğinde, evlilik sürecinin ilk aşaması olan nişanlanma uygulamasının varlığı Orta Asur döneminde de görülmektedir. Nişan ve nişan hediyesi uygulamalarından bahseden maddeleri göz önünde bulundurduğumuzda, özellikle 30. ve 31. maddeler nişanlanma sürecine dair bilgiler içermektedir. Aynı zamanda bu maddelerde “*levirat*”⁴² evliliği olarak bilinen ve bu uygulamayı ilgilendiren ifadelerin yer aldığı görülmektedir.⁴³

Madde 30: “*Eğer baba, oğlunun kayınpederinin evine nişan hediyesini getirirse, (henüz) kadın (gelin olacak kız) oğluna verilmemişse ve karısı (henüz) kendi babasının evinde otururken (bu arada) ikinci oğlu ölürse, ölü oğlunun karısını, kayınpederinin evine*

⁴⁰ Hülya Kaya Hasdemir, “Koloni Çağı’nda Kadınların Şehir Hayatındaki Roller”, *History Studies*, C.11, S.3, 2019, s. 947.

⁴¹ Mebrure Tosun, “Sumer, Babil ve Assur’lularda Hukuk, Kanun ve Adalet Kavramı ve Bunlarla İlgili Bazı Terimler”, *Bellekten*, C.37, S.148, 1973, s. 576.

⁴² Kocası ölen ve dul kalan bir kadının, kayınpederlerinden biriyle ya da kayınpederiyle evlendirilmesi olayıdır. Bkz. Y. Kılıç, *age.*, s. 116; Mazhar Bağlı, Aysan Sever, “Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği: Levirat ve Sororat”, *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, C.2, S.8, 2005, s. 10; E. Memiş, *age.*, 2015, s. 155.

⁴³ M. Stol, *age.*, s. 673.

hediye götürdüğü diğer oğluna eş olarak verecektir. Eğer hediye alan kızın sahibi, kızını vermeye razı değilse isterse hediyeyi getiren baba gelinini alacak ve oğluna verecek, eğer isterse getirdiğinin hepsini, yenmeyecek olan kalay, gümüş ve altının hepsini alacak, yenecek olanlara yaklaşmayacak (geri almayacaktır).’’⁴⁴

Bu madde, Orta Asur döneminde nişan ve nişan hediyesi sürecini ve belirli durumlarda evlilik öncesi anlaşmaları düzenleyen bir maddedir. İlk satırından itibaren Orta Asur döneminde evlilik öncesi nişan akdinin ve nişan hediyelerinin var olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu madde, nişan hediyesinin içeriği hakkında detaylar sunarak kalay, gümüş ve altının yanı sıra yiyeceklerin de nişan hediyesi olarak verilebileceğini belirtmektedir. Maddenin devamında, damat adayının kardeşinin ölümü durumunda, damat adayının ölen kardeşinin eşiyile evlenebileceği ve kızın babasının bunu reddetmesi halinde getirilen nişan hediyesini geri vereceği belirtilmektedir.⁴⁵

31. madde ise, nişan hediyesinin verilmesi ve ardından gelin adayının ölümü durumunda nişan hediyesine ne yapılacağını düzenlememektedir:

“Eğer bir adam kayınpederinin evine nişanlılık hediyesi götürürse ve eşi (aday olan) ölürse, kayınpederin başka kızları varsa, kayınpeder isterse kızını, ölmüş kızının yerine evlenmeye verecek, yine isterse verdiği gümüşü alacaktır. Tahılı, koyunları, yenmiş şeyleri ona (geri) vermeyeceklerdir. Yalnız gümüşü kabul edecektir.”⁴⁶

Bu maddede nişan akdinin gerçekleşmesi ve damat adayının nişan hediyesini getirmesinden sonra gelin adayının ölmesi durumu ele alınmaktadır. Bu durumda kayınpeder, ölen kızının yerine başka bir kızını evlenmek üzere verebilmekte ya da damat adayı evlilik bedelini geri almayı tercih edebilmektedir.⁴⁷ Burada dikkat çekici olan bir diğer husus ise, nişan hediyesi olarak verilebilecek şeylerin arasında tahıl, koyun, yiyecekler ve gümüşün bulunmasıdır.

Orta Asur Kanunları’nda bulunan bu iki maddeye bakıldığında farklı yorumlar yapılabilmektedir. İlk olarak, burada amaç akrabalık bağının devamını sağlamak olabileceği gibi, kızın babasının damat adayından almış olduğu hediyeyi geri vermek

⁴⁴ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 250.

⁴⁵ I. Mendelsohn, *agm.*, s. 28; H. A. Şahin, H. Kaya Hasdemir, *agm.*, s. 151-152.

⁴⁶ Morris Jastrow, “An Assyrian Law Code”, *Journal of The American Oriental Society*, Vol.41, 1921, s. 28-29; M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 250.

⁴⁷ Elisabeth Meier Tetlow, *Women, Crime and Punishment in Ancient Law and Society*, Vol.1, The Continuum International Publishing Group Inc, New York 2004, s. 127; N. Sünbül, *agm.*, s. 102.

istememesi de ihtimaller arasında bulunmaktadır.⁴⁸ İlgili maddelerin farklı yorumlara açık olması, o dönemin hukuki düzenlemelerinin çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Bu sebeple, Orta Asur Kanunları'ndaki bu maddeleri anlamak için o dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatını göz önünde bulundurmak önemlidir.

Orta Asur Kanunları'nda nişan uygulamasından bahseden bir diğer madde 32. maddedir. Burada dikkat çeken husus, nişan hediyesini almış olan bir kadının, kocasının borç, suç ve günahlarından sorumlu tutulmasıdır:

“Eğer bir kadın babasının evinde oturuyorsa ve hediye(leri) kendisine verilmişse, kayınpederinin evine ister alınmış olsun ister alınmamış olsun, kocasının borç, suç ve günahının hepsini taşıyacaktır (sorumlusu olacaktır).”⁴⁹

Burada, Eski Mezopotamya toplumlarında daha önce rastlanmayan bir yaptırım söz konusudur. Bu madde, nişan hediyesini alan bir kadının, nerede oturduğu fark etmeksizin kocasının maddi yükümlülükleri, suçları ve günahları konusunda sorumlu olacağını belirtir. Yani, kız nişanlandığı ve nişan hediyelerini kabul ettiği takdirde kocasının tüm sorumluluğunu üstlenmektedir.⁵⁰ Bu tür bir düzenleme, evlilik öncesinde gerçekleşen nişanın, kadını sadece maddi değil, aynı zamanda eşinin sosyal, hukuki ve hatta dini sorumluluklarına da dahil ettiğini göstermektedir.

1.2. Eski Anadolu'da Nişan-Nişan Hediyesi

Anadolu yazının ortaya çıkışıyla birlikte, yaklaşık olarak MÖ II. binyıl başlarında daha fazla belgelendirilmeye başlandığı için araştırmalar, bu tarihten itibaren iki ana dönemi kapsayacak şekilde düzenlenmektedir.⁵¹ Bu sebeple, Eski Anadolu'nun yazılı tarihini Asur Ticaret Kolonileri döneminde Anadolu ve Hititler döneminde Anadolu olmak üzere iki başlık altında incelemek daha doğru olacaktır.

Eski Anadolu toplumlarında evlilik süreci hakkındaki ilk yazılı kaynaklarda bulunan bilgilere, Asurlu tüccarların MÖ II. binyılın başlarında Mezopotamya'dan getirmiş oldukları çivi yazısı ve Eski Asur dili ile yazılmış olan belgeler aracılığıyla

⁴⁸ Y. Kılıç, *age.*, s. 115.

⁴⁹ N. Sünbül, *agm.*, s. 102.

⁵⁰ Melis Erkurt, *“Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Kadın Mektupları ve Kadın ile İlgili Edebi Metinler (MÖ II. Binyılın Sonuna Kadar)”*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2021, s. 73.

⁵¹ Füzuran Kınal, “Eski Anadolu'da Kadının Mevkii”, *Bellekten*, C.20, S.79, Ankara 1956, s. 355.

ulaşmaktayız.⁵² Bu belgeler aracılığıyla özellikle Asur Ticaret Kolonileri dönemine ait olan kayıtlar dikkate alınarak, Asurlu kolonistlere ait mektuplar, ticari belgeler ve hukuki vesikalar üzerinde durulacaktır. Özellikle bu belgelerde geçen evlilik ve evlilik süreci ile ilgili bilgiler göz önünde tutularak, dönemin Anadolu'sundaki nişan ve nişan hediyesi uygulaması hakkında bilgi sahibi olunacaktır. Sonuç olarak bu belgeler, Asur Ticaret Kolonileri ve Hititler dönemi yazılı kaynakları aracılığıyla Anadolu'nun tarihini ve sosyal yapısındaki evlilik sürecini incelememize olanak tanır.

Asur Ticaret Kolonileri dönemine ait vesikaların çoğu, Asurlu kolonistlere aittir. Ancak Asurlu tüccarların yerli halkla olan sıkı ilişkileri sayesinde ve bu vesikalar aracılığıyla, bu dönemde yaşayan yerli halk hakkındaki bilgilere ulaşmak mümkündür. Söz konusu belgeler, çoğunlukla ticari içeriğe sahip olmakla birlikte, aynı zamanda yerli halkla olan ilişkilerin evlenme ve boşanma gibi sosyal münasebetlere kadar uzandığını da göstermektedir.⁵³

Bu döneme ait belgeler incelendiğinde, nişanlanmanın evlilik sürecinin ilk adımı olarak öne çıktığı ve bu süreçte taraflar arasında evlenme vaadi olarak nitelendirilebilecek sözlerin verildiği görülmektedir. Araştırmalar, nişanlanma için bir yaş sınırının bulunmadığını ve bazı durumlarda çocukların küçük yaşlarda nişanlandığını göstermektedir. Zira küçük yaşta olan çocukların, evlendirilmek üzere aileleri tarafından sözlerinin verildiği bilinmektedir. Bu durum, buluş çağından önce de nişanlanmanın mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Türk toplumunda bu durum “*beşik kertmesi*” olarak da adlandırılır ve küçük yaşlarda nişanlanma anlamına gelir. Nişanın bozulması ise taraflardan birinin evlenme vaadini geri alması ile gerçekleşmektedir.⁵⁴

Hititler dönemi Anadolu toplumu hakkındaki bilgilerin büyük bir kısmı, Boğazköy Devlet Arşivi ve diğer Hitit merkezlerinde bulunan çivi yazılı metinler ve hukuki belgelerden elde edilmektedir. Bu dönemde evlilik sürecinin ilk aşaması olarak nişanlanma geleneğinin varlığı, Hitit Devleti'nin kanun metinlerinde açıkça belirtilmektedir. Bu durum, Hitit toplumunda evlilik sürecinin belirli adımlara tabi olduğunu göstermektedir. Nişanlanma sürecinde çiftler arasında resmi bir bağın olmadığı, ancak karşılıklı olarak verilmiş sözlerin bulunduğu bilinmektedir. Hititler'de nişan

⁵² Hakan Erol, “Kültepe'den İki Yeni Prosopografik Mektup: Bir Annenin Oğlunu Evlendirme Çabası”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.42, 2016, s. 959; Y. Kılıç, *age.*, s. 22-23.

⁵³ F. Kınal, *agm.*, 1956, s. 355.

⁵⁴ Y. Kılıç, *age.*, s. 25.

hediyesi niteliğindeki başlık parasının damat adayı ve ailesi tarafından kızın ailesine verildiği görülmektedir. Hitit Kanunları'ndaki ilgili maddeler, başlık parasının varlığını ve başlık parasının güvence altına alındığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, nişan hedyesi olarak verilen başlık parasının sadece para ile sınırlı kalmadığı, değerli madenler veya hayvanlar gibi diğer değerli unsurların da bu ödeme için kullanıldığı tespit edilmektedir.⁵⁵

1.2.1. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Anadolu'da Nişan-Nişan Hedyesi

Asur Ticaret Kolonileri, Anadolu'nun orta kesiminde Kızılırmak Nehri'nin kavşağında yer alan coğrafi bölgede MÖ 1900'lü yıllarda kurulmuş ticaret yerleşimleridir. Eski Asur döneminde ticaret maksadıyla Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarlar, Anadolu'da “*karum*” ve “*wabartum*” denilen ve sayıları 50'lere ulaşan ticaret merkezleri kurmuşlardır. Bu merkezler, ticaretin yoğun olarak yapıldığı ve çeşitli kültürlerin etkileşimde bulunduğu yerlerdir. Ticaret maksadıyla Anadolu'ya gelen bu tüccarlar, burada Anadolu'nun yerli beylerine vergi ödeyerek ticaretlerini gerçekleştirmişlerdir. Genel olarak tüccarların faaliyetlerini açıklayan bu tabletler, Kaniş (Kayseri Karahöyük-Kültepe)' de yapılan kazılar sırasında ortaya çıkarılmıştır.⁵⁶ Kaniş şehri, Eski Anadolu'nun en mühim siyasi ve ticari merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şehirde ele geçen tabletler, Eski Asur lehçesi ile yazılmıştır. Nitekim bu vesikalar, Eski Anadolu'nun tarihini aydınlatması bakımından son derece önemli kaynaklardandır.⁵⁷

Anadolu'nun yazılı tarihi hakkında bilgi veren en eski belgeler olarak karşımıza çıkan bu tabletlere “*Kültepe Tabletleri*” veya “*Kapadokya Tabletleri*” adı verilmektedir. Bu tabletler genellikle Asurlu tüccarların kendi aralarında yapmış oldukları ticareti belgeleyen bir nitelik taşımaktadır. Bu sebeple, Anadolu'nun bu dönemi hakkındaki bilgiler genellikle iktisadi hayata yöneliktir. Ancak bu belgeler arasında Anadolu ve Eski Asur toplumlarının sosyal hayatlarına yönelik bilgilerin varlığını görmekte mümkündür. Bu durum, ticaretin yanı sıra dönemin sosyal ve ekonomik yapısı hakkında da bilgi sahibi olmamıza olanak tanımaktadır. Dolayısıyla bu vesikalar, sosyal hayatın bir parçası olan aile içi ilişkilerden evlilik ve boşanma gibi sosyal konulara kadar çeşitli sosyal yaşam

⁵⁵ Nursel Aslantürk, Zuhul Yonca Odabaş, “Hititler’de Evlilik ve Evlenme Geleneklerinin Günümüz Anadolu’suna Etkileri”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.28, 2021, s. 357-358.

⁵⁶ Hüseyin Sever, “Yeni Kültepe Tabletlerinde Geçen “Kima Avat Narua’im” Tabiri ve Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.34, S.1-2, Ankara 1990, s. 251.

⁵⁷ İrfan Albayrak, “Kaniş-Karum’unun Bir Mektubu”, *Archivum Anatolicum*, C.7, S.1, Ankara 2003, s. 1.

unsurlarına ışık tutar.⁵⁸ Sonuç olarak, bu tabletler Eski Asur ve Anadolu toplumlarında bulunan nişanlanma uygulaması gibi evlilik sürecinin aşamaları hakkında bilgiler sunar.

Nişan ve nişan hediyesi uygulamaları genellikle evlilik sürecinin ilk adımını oluşturur ve çiftlerin niyetlerini ve bağlılıklarını göstermek için önemli bir rol oynar. Kültepe Tabletleri içerisinde Anadolu ve Eski Asur toplumlarına ait nişan ve nişan hediyesi uygulamalarını doğrudan ele alan yazılı bir vesika bulunmamasına rağmen, nişan akdinin mahkeme tarafından zabıt altına alınarak sona erdirilmesi, nişan sözleşme tabletlerinin düzenlemiş olabileceğini akla getirmektedir.⁵⁹ Nişan ve nişan hediyesi uygulamalarıyla ilgili olarak, Anadolu ve Eski Asur'da kızların çocuk diyebileceğimiz kadar küçük yaşlarda nişanlandığını gösteren belgelere rastlanmıştır.⁶⁰

Bu hususta Kemal Balkan'ın incelemiş olduğu Kt. i/k 120 numaralı metin, nişan akdinin bozulması hakkındadır. Söz konusu belge, Kültepe'de yapılan kazılar esnasında bulunmuştur. Bu metinde davacı olan taraf Ahu-waqar, dava edilen kişi ise Zuba'dır. Bahsi edilen kişiler Asurlu olarak karşımıza çıkmaktadır. Metnin tercümesi şöyledir:

Kt. i/k 120:

“(1) Ahu-waqar ve Zuba (2) (şahit olarak) bizi tuttular ve (3) Ahu-waqar (4) Zuba'ya (5) şöyle dedi: (6) ‘kız kardeşim (7) (şimdi artık) büyüdü (evlilik çağına ulaştı), buraya gel, (8) (ve) Kaniş şehrinde kız kardeşimi (9) eş olarak al.’ Zuba şu cevabı verdi: (10) ‘O (kız kardeşin, orada) otursun.’ (11) Ahu-waqar şöyle konuştu: (12) ‘Kaniş şehrinde (13) (kız kardeşim hakkında) onu, Koloni (kârum) mahkemesinin [kara]rını ver. (14) Senin ayağın uzaktır (sen uzakta olan bir yerde bulunuyorsun). (15) Kız kardeşim ne zamana kadar (16) (Kaniş şehrinde) otursun (beklesin)?’ (17) Zuba (buna) şöyle cevap verdi: ‘Git! (18) Kız kardeşini gönlünün istediği yere kocaya (19) ver.’ Şahit: Ennam Aššur, (20) Budatum'um oğlu; şahit: (21) AB-bani, Ababa'nın oğlu. (22) Bu sözler üzerine (23) Tegarama şehri Kolonisi bizi (şahit olarak) kabul etti ve {(silinmiş yüzeye yazılmıştır) ve} (24) Koloni (25) bize emretti

⁵⁸ L. Gürkan Gökçek, “Pilağ-Ištar Arşivinden Aile Hukukuna Dair Bazı Yazışmalar”, *Archivum Anatolicum*, C.7, S.2, Ankara 2004, s. 66; Y. Kılıç, *age.*, s. 103.

⁵⁹ Y. Kılıç, *age.*, s.105.

⁶⁰ Hüseyin Sever, “Yeni Belgelerin Işığında Koloni Çağında (M.Ö. 1970-1750) Yerli Halk ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkiler”, *Belleten*, C.LXI, S.224, Ankara 1995, s. 4.

ve ⁽²⁶⁾ biz şahitliğimiz hakkındaki tableti ⁽²⁷⁾ Tanrı Kapısında verdik (düzenledik).”⁶¹

Yukarıda tercümesi verilen metinden anlaşılacağı üzere, Ahu-waqar muhtemelen çocuk yaşta nişanlanmış olan kız kardeşinin artık evlilik çağına geldiğini belirterek nişanlısı olan Zuba’yı çağırılmaktadır. Metinden, Zuba’nın Asurlu olduğu ve Anadolu’ya ticaret yapmak için gittiği anlaşılmaktadır. Mahkeme kaydında, Zuba’nın nişan akdini bitirmek istediği açıkça belirtilmiştir. Bu durum, çocukların aileleri tarafından küçük yaşta nişanlandırıldığında ilerleyen zamanlarda her iki tarafın da vazgeçmesi durumunu ortaya koyarak nişanın sonlandırılabilceğini göstermektedir. Ayrıca buradan, Eski Asur döneminde nişanın sonlandırılması için şahitlerin huzurunda başvuru bir mahkeme kurumunun olduğu anlaşılmaktadır. Fakat, her nişanın sona erdirilmesi durumunda mahkeme tarafından kayıt tutulmamıştır.⁶²

Bu döneme ait nişan akdinin bozulduğuna dair bilgiler sunan bir başka metin ise Kt. 88/k 625 numaralı metindir. Bahsi geçen metin, bir mahkeme zaptı olarak karşımıza çıkmaktadır. Metinde muhtemelen çocuk yaşlarda gerçekleşen nişanın daha sonra erkeğin vazgeçmesiyle bozulduğu ifade edilmektedir. Bu durum, karum mahkemesi önünde resmi olarak kayıtlara geçirilmiştir:

Kt. 88/k 625:

“(1-2) Pilah-İštar, Amur-İštar’a karşı bizi (şahit olarak) tuttu ve, ⁽³⁻⁶⁾ Pilah- İštar, (Amur-İštar’a) şöyle söylüyor: Sen benim babama (kızınla evleneceğim diye) söz verdin. Buraya gel (ve) karını al (karınla evlen). ⁽⁷⁾ Amur-İštar(da) (Pilah-İštar’a) şöyle söylüyor: ⁽⁸⁻⁹⁾ Her ne kadar senin babana, (kız kardeşinle evleneceğim diye) söz verdim ise de; ⁽¹⁰⁻¹⁴⁾ Kayınpederin yerine (kayınpederi temsilen) nişan hediyesi olan belimin kemerini bana vermediğin gibi, (üstelik) benim kardeşime de (Ağabeyime de) (bu konuda hiçbir şey) söylemedin. ⁽¹⁵⁻¹⁷⁾ Günler geçiyor (O zamandan beri çok zaman geçti) ve ben de ihtiyarlıyorum (yaşım epeyce ilerledi), ve ikinci defa olarak bir Asurlu kız ile evleniyorum. ⁽¹⁸⁻²³⁾ Senin kız kardeşinle evlenmeyeceğim (kız kardeşini almayacağım). Bu sözler (ve) (ifadeler) üzerine Kaniš karumu bizim ile ilgili, bu konudaki hükmünü verdi. Ve tanrı Aššur’un

⁶¹ Kemal Balkan, “Eski Asur ve Anadolu’da Kızların Çocuk Yaşında Nişanlanması”, *Bellekten*, C.51, S.200, 1987, s. 421-422.

⁶² Y. Kılıç, *age.*, s. 106-107.

kılıcının huzurunda şahitliğimizi yaptık (ifadelerimizi verdik). Şahitler: (24-27) İli-Alim'in oğlu Kuzizia'nın huzurunda. İdi-İstar'ın oğlu Ah-şalim'in huzurunda. Dada'nın oğlu Bur-Sü'en'in huzurunda."⁶³

Yukarıda tercümesi verilen mahkeme zaptına göre, davacı Pilah-İstar genç kızın abisi olarak davalı Amur-İstar'ı kız kardeşi ile evlenmeye çağırılmaktadır. Nişanlı olan davalı Amur-İstar ise evlenmeyi kabul etmemektedir. Gerekçe olarak, kızın ailesinin söz vermiş olduğu bel kemerinin kendisine hediye olarak verilmediğini ve bunlardan ağabeyinin de bilgilendirilmediğini söylemektedir.⁶⁴ Daha sonra ise Amur-İstar, yaşının ilerlemesi nedeniyle beklemek istemediğini belirterek, başka bir Asurlu kızla evlenmeyi düşündüğünü ifade etmiştir. Mahkemede Kaniş karumu tarafından nişanın bozulmasına ve erkeğin başka bir Asurlu kızla evlenebilmesine karar verilmiştir.⁶⁵ Ayrıca, bu metnin 10-14. satırlarında nişan hediyesi konusunda önemli detaylar yer almaktadır. Burada geçen "*bel kemeri*" ifadesi, kız tarafının erkeğe olan nişan hediyesi olarak yorumlanabilir. Bu durum, Asur Ticaret Kolonileri döneminde kız tarafının da erkeğe nişan hediyesi olarak çeşitli eşyalar verdiğini göstermektedir.

Nişan akdinin bozulmasını konu alan bu iki metne de baktığımızda, evliliğin gerçekleşmesi için erkeğe çağrıda bulunulduğu görülmektedir. Burada erkeğin beyanının dinlenmesi, evlilik hususunda yetkinin kadından daha çok erkeğe verildiğini göstermektedir. Bu duruma hukuken bakıldığında, erkeğin evlilik akdinin oluşturulmasında daha üstün olduğu anlaşılmaktadır.

Kültepe'de bulunan ve evlilik sürecinden bahseden VAT 9230 numaralı mektupta, tüccar olan Ennum-Aşşur ile Şū-Hubur'un kızı arasındaki evlilik sürecine dair bilgiler yer almaktadır. Mektupta geçen detaylara göre, tüccar Ennum-Aşşur ticaret maksadıyla Kaniş şehrinde bulunmaktadır. Tanınmış bir banker olan Şū-Hubur ise Asur şehrinde oturmakta ve Kaniş şehrinde ticaret yapan meslektaşı Pūšu-kīn aracılığıyla damadı Ennum-Aşşur'u Asur'a çağırılmaktadır. Mektupta verilen bilgilere göre Ennum-Aşşur, Şū-Hubur'un kızıyla Asur'da bir evde evlenecektir ve evlilik gerçekleştikten sonra kızı yeni

⁶³ Hüseyin Sever, "Anadolu'da Nişanın Bozulması Hakkında Verilmiş Kaniş Karumu Kararı", *Belleten*, C.56, S.217, Ankara 1992, s. 671-672.

⁶⁴ Y. Kılıç, *age.*, s. 105-106.

⁶⁵ H. Sever, *agm.*, 1995, s. 4.

evine götürecektir.⁶⁶ Bu durum, babanın kızını nişanladıktan sonra evlendirmek için damadına çağrıda bulunduğunu göstermektedir.

BIN VI, 104 numaralı mektup, ticaret amacıyla Anadolu'da bulunan ve Asurlu olan Puzur-Aşşur'un, yine Asurlu olan Bayan Nuḫṣātum'a yazdığı evlilik çağrısı ile ilgilidir. Mektubun ilk satırlarında Puzur-Aşşur, Bayan Nuḫṣātum'un babası tarafından kızının (Nuḫṣātum'un) kendisiyle (Puzur-Aşşur) evlendirmek isteğini belirterek, mektubun devamında şu sözleri dile getirmektedir:

“Sen (Nuḫṣātum) mektubumun sana okunduğunu işitince (mektubun içeriğini öğrenince) babandan (doğru olup olmadığını) araştır ve ... buraya (Anadolu'da) Kaniş şehrine gel ...” Muhtemelen Kaniş şehrinde ikamet eden ancak Asurlu olan Puzur-Aşşur, Nuḫṣātum'u kendisine eş olması için Kaniş şehrine davet etmektedir. Nuḫṣātum'un Kaniş şehrine ona eş olarak gelmemesi durumunda ne yapacağına dair mektubun devamında şöyle demektedir: *“... Wahšušana şehrinde (eş olarak) Wahšušana'lı bir kız alacağım.”*⁶⁷

Bu ifadelerden daha evvel, belki de daha küçük yaşlarda, bu kızın Puzur-Aşşur ile evlendirilme kararının alındığı ve artık kızın evlenecek çağa geldiği için evlendirilmeye hazır olduğu anlaşılmaktadır. Puzur-Aşşur'un bu kızın hala kendisi ile evlenmek isteyip istemediğini öğrenmek istemesi, kızın isteği doğrultusunda nişanın bozulabileceğini göstermesi açısından önemlidir.⁶⁸ Aynı zamanda Puzur-Aşşur'un Nuḫṣātum'un babasından mektubun doğruluğunu teyit etmesini istemesi, o dönemde evlenme kararlarının genellikle aile büyükleri tarafından alındığı ve bu tür onayların önemli olduğunu göstermektedir.

KTS II 55 numaralı metin, iki kadının kızlarını nişanladığını ve bu nişanın hangi koşullarda bozulabileceğine dair bilgiler içermektedir. Bu kadınlardan birinin adı yerli bir isim olan Ewanika, diğersinin adı ise Asurlu bir isim olan Adi-matum'dur. Muhtemelen burada kızın babası ölmüş olduğu için bu kadınlar, ölen adamın eşleri olarak kızın evlilik sürecinde yer almaktadırlar:

KTS II 55:

⁶⁶ K. Balkan, agm., 1987, s. 424.

⁶⁷ K. Balkan, agm., 1987, s. 424-425.

⁶⁸ M. Stol, age., s. 89.

*“Ennam-Aşşur’un oğlu Ibni-Su’en, Ewanika ve Adi-matum’un kızıyla evlenecek. Eğer kızı başka birine verirlirse (?), Ewanika ve Adi-matum iki mina gümüşü Ibni-Su’en’e ödeyeceklerdir. Eğer Ibni-Su’en burada yerli bir kişinin kızıyla evlenir ve onların (Ewanika ve Adi-matum) kızıyla evlenmezse, Ibni-Su’en Ewanika ve Adi-matum’a iki mina gümüş ödeyecektir. Kızı dilediği yere verebilir.”*⁶⁹

Kültepe tabletlerinde bu döneme ait bulunan metinlerden anlaşılacağı üzere, Anadolu çiftler evliliklerini eşit hukuki şartlara dayanarak gerçekleştirmişlerdir. Anadolu halkının kendi aralarında yapmış oldukları evliliklere ait belgeler incelendiğinde, Eski Mezopotamya kanunlarında varlığını gördüğümüz kızın ailesine ödenen başlık parasından söz edilmemektedir. Bu durum, Anadolu çiftler arasında Mezopotamya kanunlarında görülen bu tür bir uygulamanın olmadığını ve dolayısıyla Anadolu kadının evlilik hususunda erkek ile eşit haklara sahip olduğu düşüncesini ortaya koymaktadır.⁷⁰

1.2.2. Hititler Dönemi’nde Anadolu’da Nişan-Nişan Hediyesi

Hititler, Anadolu tarihinde önemli rol oynamış Hint-Avrupa kökenli bir toplumdur. Hitit Devleti MÖ 17. yüzyılın ikinci yarısında Orta Anadolu’da küçük bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak zamanla Anadolu’nun çeşitli bölgelerini fethederek genişletmişlerdir. Böylece Anadolu’nun büyük bir bölümüne hükmetmişlerdir.⁷¹

Hititler, Anadolu’da yaklaşık MÖ 1200 yıllarına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Çok sayıda çivi yazılı belge bırakmışlardır. Hititler, kendi kanunlarını oluştururken Eski Mezopotamya kanunlarının üslup ve formlarını benimseyerek kendilerine ait kanunlar meydana getirmişlerdir. Başka bir deyişle, Hititler kendi hukuk sistemlerini oluştururken Eski Mezopotamya’nın kanun geleneğinden etkilenmişlerdir.⁷²

Hititler’e ait çivi yazılı belgelerin büyük bir kısmı devletin başkenti olan Hattuşa’da (Çorum/Boğazköy), Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde ve bazıları da Kuzey Suriye bölgesindeki arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılmıştır.⁷³ Bu belgeler sayesinde

⁶⁹ M. Stol, *age.*, s. 76.

⁷⁰ Y. Kılıç, *age.*, s. 152.

⁷¹ Ahmet Ünal, *Eski Anadolu Siyasi Tarihi Kitap 1: Eski Taş Devri’nden Hitit Devletinin Yıkılışına Kadar (M.Ö. 60.000-1180)*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2018, s. 318.

⁷² Y. Kılıç, *age.*, s. 168-169.

⁷³ N. Aslantürk, Z. Y. Odabaş, *agm.*, s. 354.

Hititler'in sosyal yapısı, yönetim biçimi ve günlük yaşamları hakkında bilgi edinmek sınırlıda olsa mümkündür. Bu dönemde Anadolu'da bulunan nişan ve nişan hediyesi konularında söz konusu belgelerin yanı sıra, başlıca kaynak olarak 1906-1912 kazılarında meydana çıkarılmış olan Hitit Kanunları⁷⁴ karşımıza çıkmaktadır.

Hititler döneminde evliliğin ilk aşaması olan ve damadın türlü hediyelerinin eşlik ettiği nişanlanma sürecinin varlığı görülmektedir. Bu süreçte damat adayı, gelin adayı için nişan hediyesi veya başlık parası olarak tanımlanan ve “*kuşata*”⁷⁵ adı verilen çeşitli hediyeler vermektedir.⁷⁶ Başlık parası mahiyetinde olan *kuşata*, gümüş gibi değerli madenler, para, koyun ve keçi gibi hayvanlardan ve çeşitli hediyelerden oluşmaktadır.⁷⁷ Kız tarafının bu hediyeleri kabul etmesiyle nişanlılık dönemi başlamış bulunmaktadır. Ancak burada belirtmemiz gerekir ki, nişan tümüyle bağlayıcı bir yapıda bulunmamaktadır. Zira damat adayına evleneceği kız için vermiş olduğu hediyelerin geri verilmesi ile nişan bozulabilmektedir. Evlilik akdinin damat tarafından vazgeçilmesi veya gelinin ailesi tarafından engellenmesi de nişan sürecinin bozulduğu anlamına gelmektedir. Bu durumda nişanın iptali söz konusu olur ve suçlu taraf damat adayı ise, yani geçerli bir sebebi yokken evlilikten vazgeçerse, gelin adayı için vermiş olduğu *kuşata*'yı geri alamamaktadır. Gelin adayının ailesinin nişanı bozması durumunda ise, kızın ailesi almış olduğu *kuşata*'nın iki katını damat adayına geri vermekle yükümlü tutulmaktadır.⁷⁸

Hitit Kanunları'ndan anlaşılacağı üzere, Hititler'de iki farklı tür nişanın bulunduğu düşünülmektedir. Bunlardan ilki, kızlar için “(evlenmek üzere) söz verilmiş, sözlü vadedilmiş” anlamında kullanılan “*taranza*”⁷⁹ terimidir. Diğeri ise “bağlanmış” anlamında “*haminkanza*”⁸⁰ terimi olarak kullanılmaktadır.⁸¹ Hititler muhtemelen kızın ve erkeğin yaşlarını dikkate alarak iki ayrı nişan formu kullanmışlardır. Kızın ailesi tarafından, damat adayının ailesine oğulları için gelecekte bir eş olarak seçebileceği vaat

⁷⁴ Sedat Alp, “Hitit Kanunları Hakkında”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.5, S.5, Ankara 1947, s. 465.

⁷⁵ *kuşata*: başlık parası. Bkz. Ahmet Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2016, s. 303.

⁷⁶ Harry A. Hoffner, “Daily Life Among the Hittites”, *Life and Culture in the Ancient Near East*, Ed. Richard Averbeck, Mark W. Chavalas and David B. Weisberg, MD: CDL Press, Bethesda 2003, s. 108.

⁷⁷ N. Aslantürk, Z. Y. Odabaş, agm., s. 358.

⁷⁸ Murat Orhun, “Hitit Aile Hukuku ve Eski Hukuk Dönemi Roma Aile Hukuku”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.5, 2010, s. 40-41.

⁷⁹ *taranza*: söz verilmiş, nişanlanmış. Bkz. A. Ünal, *age.*, 2016, s. 517.

⁸⁰ *hamink*: bağlamak, nişanlamak. Bkz. A. Ünal, *age.*, 2016, s. 147.

⁸¹ Sedat Alp, *Hitit Güneşi*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara 2003, s. 57.

edilmiş olan *taranza* deyimini kullanılmaktadır. Bu durumda kızın (DUMU.SAL⁸²) daha evlenemeyecek bir yaşta olduğunu kabul edebiliriz. Erkeğin de aynı şekilde genç bir yaşta olduğunu düşünebiliriz. Bu, günümüz Türkiye'sinde hala bazı bölgelerde uygulanan “*beşik kertmesi*” adetini akla getirmektedir. Hitit Kanunları'nda geçen ve kız için kullanılan *haminkanza* (bağlanmış) teriminde ise kıza verilen nişan hediyesi olarak *kuşata* gerekmektedir. Dolayısıyla, bu ancak yetişkinler arasında gerçekleşen bir nişanlanmayı ifade etmektedir.⁸³

Kanun maddelerinde görüldüğü üzere, evlenmeden önce taraflar arasında söz kesilmekte ve nişan yapılmaktadır. Damat adayı kız tarafına bir nişan hediyesi göndermekte ve bu hediyein kızın ailesi tarafından kabul edilmesiyle kız, damat adayına bağlanmış bulunmaktadır. Bu hususta kanunun 28a-b-c ve 29. maddeleri bilgi vermektedir.

Madde 28a: “Eğer bir kız, bir adama nişanlanmışsa ve bir başkası onu kaçırırsa, onu kaçırdığı anda, birinci adam (ona) ne veriyse, o zaman, o (diğeri) ona tazmin etsin; baba ve anne tazmin etmezler.” 28b: “Eğer baba ve anne onu başka bir adama verirlerse, o zaman baba ve anne tazmin etsinler.” 28c: “Eğer, baba ve anne reddederlerse, o zaman o (kadın) ondan ayrılınsın.”⁸⁴

Burada yer alan “*nişanlanmışsa*” ifadesi, evlenecek olan kişilerin birbirlerine verdikleri evlilik vaadini ifade etmektedir. Aynı zamanda nişanlanmış bir kızın başka birisi tarafından kaçırılması durumunda kaçırılan adam, kıza nişan hediyesi olarak ne verildiyse kızın nişanlandığı ilk adama geri vermek durumundadır. Kızın anne ve babası bu durumda herhangi bir geri ödeme yapmamaktadır. Ancak kızın anne ve babası, kendi rızaları ile kızını nişanlısından ayırarak başka bir adama verirlerse, o zaman bu hediyeleri kızın anne ve babası geri ödemek durumundadır. Eğer anne ve baba bu miktarı geri vermeyi reddederlerse, kız ikinci adamdan ayrılmalıdır.⁸⁵

Madde 29: “Eğer genç bir kadın bir adama bağlanmışsa (*nişanlanmışsa*) ve onun için (o) başlık ödedyse ve ondan sonra baba ve anne buna karşı çıkarlarsa o zaman onu adamdan ayırırlar, ama başlığın iki katı tazminat verirler” denilmektedir.⁸⁶ Bu maddeden

⁸² DUMU.SAL: kız çocuğu. Bkz. A. Ünal, *age.*, 2016, s. 108.

⁸³ K. Balkan, *agm.*, 1987, s. 425- 426.

⁸⁴ Fiorella Imparati, *Hitit Yasaları*, (Çev. Erendiz Özbayoğlu), İtalyan Kültür Heyeti, Ankara 1992, s. 53.

⁸⁵ N. Aslantürk, Z. Y. Odabaş, *agm.*, s. 458; F. Imparati, *age.*, s. 53.

⁸⁶ F. Imparati, *age.*, s. 53.

anlaşılabacağı üzere, adamın kız tarafına nişan hediyesi mahiyetinde olan başlık parasını vermesi ve kızın ailesinin de kabul etmesi ile kız erkeğe bağlanmış bulunmaktadır. Ancak, kızın ailesinin nişandan vazgeçip kızı erkekten ayırmaları durumunda, başlığın iki katını tazminat olarak adama geri ödemeleri gerekmektedir.

Kanun maddelerinde daha önce de değindiğimiz üzere, adamın nişanlandıktan sonra kızı reddetmesi durumunda ceza olarak bazı yaptırımların uygulandığı görülmektedir. Örneğin, bu konuyla ilgili olarak kanunun 30. maddesi bilgi sağlamaktadır:

“Eğer bir adam evliliğe aldığı (nişanladığı) bir kızı reddederse, o (adam) ödemiş olduğu başlığı (ceza olarak) kaybedecektir” denilmektedir. Yani damat adayı, nişan hediyesi mahiyetinde olan başlık parasını verdikten sonra kızı almaktan vazgeçerse, verdiği nişan hediyesini ceza olarak kaybetmektedir. Bu durumda *kuşata*, kız tarafının elinde bulunan bir teminat olarak düşünülebilir.⁸⁷

Hititler döneminde farklı sosyal sınıflar⁸⁸ arası evliliklerin de bulunduğu kanun maddelerinde görülmektedir. Bu maddelerden, özgür insanlar ile köleler arasında evliliklerin gerçekleştiği bilinmektedir. Ancak bir köle erkeğin özgür bir kadınla evlenebilmesinin şartı bulunmaktadır. Buna göre köle erkek, nişan hediyesi niteliğinde bulunan *kuşata* 'yı kızın evine vermek zorundadır. Ancak *kuşata* 'nın verilmesi durumunda tarafların sosyal statüsünün ne olacağı hakkında herhangi bir açık iz olmadığı için netliğe kavuşturulamamıştır.⁸⁹ Bu konuyla ilgili detaylar kanunun 34. maddesinde bulunmakla birlikte, tarafların sosyal statülerinin ne olacağı konusu belirsizliğini korumaktadır:

“Eğer erkek bir köle, bir kızı başlık parası (*kuşata*) ödeyerek karılığa almışsa, onları hiç kimse ayıramaz.”⁹⁰

⁸⁷ Y. Kılıç, *age.*, s. 172.

⁸⁸ Hitit toplumu asiller, hürler, köleler ve NAM-RA'lar olmak üzere farklı sosyal sınıflardan oluşmaktadır. Asiller, kral ailesi mensuplarının da içinde bulunduğu en yüksek sınıfı teşkil ederken, hürler, köle olmayan halk sınıfını temsil etmektedir. NAM-RA'lar ise zaptedilen düşman memleketlerinden getirilerek belirli bir yerde ikamet ettirilen kişilerdir. Bkz. E. Memiş, *age.*, 2015, s. 167-168.

⁸⁹ Trevor Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, (Çev. Müfit Günay), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003, s. 137.

⁹⁰ Güngör Karauğuz, *Hitit Yasaları*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2018, s. 74.

Kanunun 35. maddesi ise, özgür olan bir kadının başlık ödenmeden kaçırılması durumunda belli bir süre sonra statüsünün düşeceğini belirtmektedir. Bu ifadeler, nişan hediyesi niteliğinde olan başlığın önemine vurgu yapmaktadır.⁹¹

*“Eğer özgür bir kadını bir yönetici ya da bir çoban kaçırırsa ve onun için başlık ödemezse, o zaman o (kadın) üçüncü yılda köle olur”*⁹² denilmektedir.

Hitit Kanunları’nda bahsi geçen ve belirtilmesi gereken hususlardan bir diğeri ise içgüveylik durumudur. Hitit metinlerinden *“LÜ antiyanza”*⁹³ yani içgüveylik durumunun var olduğunu görmekteyiz. İçgüveylikten bahseden en eski belge Telipinuş Fermanı’dır. Bu fermana geçen ifadeye göre, krallığın kendisinden sonra en büyük oğluna geçeceği, eğer oğlu yoksa ikinci kadından olan çocuğuna geçeceği belirtilmiştir. Ancak oda yoksa, *“kim en büyük kız ise ona bir içgüveyi tutsunlar ve kral o olsun”* denilmektedir.⁹⁴

Hitit Kanunları’nın 36. maddesi de içgüveylik durumundan bahsetmektedir:

*“Eğer erkek bir köle, (özgür genç bir) delikanlıyı (kızı için) başlık parası vererek içgüveyi olarak tutup (kızı ile evlendirirse), onları hiç kimse ayıramaz”*⁹⁵ denilmektedir. Bu madde, bir kölenin özgür bir genci damat edinmesi sonucunda içgüveyi olarak alabileceğini belirtmektedir. Burada muhtemelen başlık parası (*kuşata*) vermeye gücü olmayan özgür bir gencin, köle konumunda olan kayınpederi tarafından başlığının ödenmesi ile evlilik akdi gerçekleşmektedir. Ayrıca bu madde, köle konumunda olan kayınpederin zengin olduğunu düşündürmektedir.⁹⁶ Özgür bir genci içgüveyi olarak ailesine katmak isteyen bir köle, onun için başlık parası vermek durumundadır. Böylece bir köle, ailesine özgür bir erkek katmış olur. Burada kölenin erkek çocuğu yoksa evlat edinme maksadı güttüğü düşünülebilir veya zengin kölenin mirasını torunlarına bırakmak istediği ihtimaller arasında bulundurulabilir. Ancak, çocukların sosyal statüsünün ne olacağına ilişkin net bilgiler bulunmadığı için ilk olasılığın doğru olma ihtimali daha yüksektir.⁹⁷

⁹¹ Erdal Doğan, *Hitit Hukuku Belleklerdeki ‘Kayıp’*, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 121-122.

⁹² F. İmparati, *age.*, s. 57.

⁹³ *LÜ antiyant*: içgüvey, damat. Bkz. A. Ünal, *age.*, 2016, s. 67.

⁹⁴ Kemal Balkan, “Eti Hukukunda İçgüveylik”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, C.6, S.3, 1948, s. 149.

⁹⁵ G. Karauğuz, *age.*, s. 75.

⁹⁶ E. Doğan, *age.*, s. 121.

⁹⁷ Y. Kılıç, *age.*, s. 174.

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ MEZOPOTAMYA VE ANADOLU'DA ÇEYİZ

2.1. Eski Mezopotamya'da Çeyiz

Eski Mezopotamya toplumlarında evlilik süreci önemli bir sosyal olay olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu süreçte çeyiz verme geleneği oldukça yaygındır. Bu geleneğin tarihi Mezopotamya'nın farklı dönemlerine ve bölgelerine göre değişiklik gösterebilir, ancak genel olarak evlilik öncesi hazırlıklar büyük bir öneme sahiptir. Bu döneme ait çivi yazılı tabletlerden elde edilen bilgilere göre aileler, evlilik için kızlarına geniş çaplı çeyizler hazırlamaktadır. Bu çeyizler genellikle altın, gümüş, takılar, süs eşyaları, ev eşyaları, giyim eşyaları, yiyecek ve hatta büyükbaş hayvanlar gibi çeşitli eşyaları içermektedir. Ancak zamanla çeyiz olarak verilen şeylerin kapsamı genişleyerek arsalar ve köleler de çeyizin içerisinde yer almaya başlamıştır.⁹⁸

Gelin adayına babası tarafından verilen çeyiz sözcüğü, Akadca'da "hediye etmek" anlamında bulunan ve "šarāku" fiilinden türetilmiş olan "šeriktu(m)/širiktu(m)"⁹⁹ kelimesi ile karşımıza çıkmaktadır. Eski Akad ve Eski Asur dönemlerinde bu terimler "širaku" ve "šišku" olarak geçerken, Yeni Babil döneminde çeyiz, "šerku(m)/širku(m)" kelimesi olarak kullanılmıştır. Ayrıca çeyiz sözcüğü, "nudunnû(m)/nudinnu(m)/nidintu(m)"¹⁰⁰ kelimeleriyle de ifade edilmiştir. Bu kelimelerden "nudunnû(m)" günümüzde mehir olarak adlandırılan, kocanın eşine verdiği hediye anlamına da gelmektedir. Bunlara ek olarak Orta Babil, Yeni Babil dönemlerinde ve Nuzi belgelerinde çeyiz sözcüğü için "mulūgu" kelimesinin de kullanıldığı bilinmektedir.¹⁰¹ Bu durum, çeyizle ilgili terimlerin zamanla farklı bölgelerde farklı şekillerde evrildiğini göstermektedir.

Mezopotamya toplumlarında evlilik bir sözleşme tableti ve şahitler huzurunda tamamlanmaktadır. Bu toplumlara ait evlilik ve evlilik süreciyle ilgili bilgilerimizin çoğunu evlilik sözleşmelerinden öğrenmekteyiz. Evlilik sözleşmeleri maddi konuların

⁹⁸ Koray Toptaş, "Akadca Çivi Yazılı Belgelerde Çeyiz", *TTK Belleten*, C.83, S.297, 2019, s. 408; I. Mendelsohn, agm., s. 28.

⁹⁹ *šeriktum*: çeyiz. Bkz. N. Aydın, *age.*, s. 901.

¹⁰⁰ *nudunnûm*: çeyiz, evlilik hediyesi, armağan. Bkz. N. Aydın, *age.*, s. 901; S. Parpola, R. Whiting (Eds.), *age.*, 180.

¹⁰¹ K. Toptaş, agm., s. 408- 409.

yanı sıra evliliğin şartlarını da ihtiva etmektedir.¹⁰² Sözleşme tarafları genellikle damat adayı ile evlenecek olan kızın babasıdır. Ancak kızını evlendirmeden önce baba ölmüşse, ölen babanın yerine kızın erkek kardeşleri sözleşmeye taraf olmaktadır.¹⁰³ Bu sözleşmelerde, verilen çeyiz ile ilgili konulara sık sık rastlanmaktadır. Babanın çeyiz olarak verdiği mallar tablete kaydedilerek, damat adayının babasıyla birlikte ve şahitler huzurunda bunların tespiti yapılmaktadır. Babanın kızı verdiği çeyizin miktarı ailenin ekonomik gücüne bağlıdır. Bu çeyizlerin nasıl kullanıldığına dair bilgiler veren belgeler ise çok az sayıda bulunmaktadır. Ancak bu belgelerin içeriğinden, tüm malın aile reisinin otoritesi altında olduğu anlaşılmaktadır. Kadın evlendikten sonra kocasının evine girdiğinde çeyizini de beraberinde getirmektedir. Kadının kocası, eşinin mallarını kullanabilmekte ve kendi malvarlığı ile birleştirebilmektedir. Kadının ölümü durumunda ise beraberinde getirdiği çeyiz çocuklarına miras olarak kalmaktadır.¹⁰⁴ Bu durum, kadının evlilik esnasında getirmiş olduğu çeyizin kontrolünün kocasına geçtiğini, fakat mülkiyet hakkının kadına ait olduğunu göstermektedir.¹⁰⁵

Evlilik sözleşmelerinde çeyizin kaydedilmediği veya evlilik sözleşmesinin bulunmadığı durumlarda, boşanma ve ölüm gibi durumlar söz konusu olursa çeyize ne olacağı konusunda kanun maddeleri bilgiler sunmaktadır. Eğer böyle bir durum söz konusu olursa çeyiz iade edilebilmektedir. Ancak, çeyizin geri alınma hakkının kaybedilmesini içeren çeşitli cezalarında bulunduğu görülmektedir. Kanun maddelerinde, evlenmiş olan bir kadının ölmesi durumunda çeyizinin miras olarak çocuklarına bırakılacağı belirtilmektedir. Fakat miras bırakılabilecek bir çocuk yoksa, bu çeyiz kızın baba evine geri dönebilmekte veya varis olarak kocasında kalabilmektedir. Evlenmiş olan bir adamın ölmesi durumunda ise ölen adamın ailesi, kadını aile içinden biriyle evlendirme yoluna başvurabilmektedir. Muhtemelen burada ölen adamın ailesi, kadının çeyizini aile içinde tutabilmek için böyle bir uygulamaya başvurmaktadır. Bunların yanı sıra, kadının haklı bir sebep göstererek kocasından ayrılmak istemesi halinde çeyizini de alarak evden ayrılabilmesi mümkündür. Şayet böyle bir durum söz konusu olduğunda kadının haklarının korunduğu açıkça belirtilmektedir.¹⁰⁶

¹⁰² Y. Arslantaş, R.K. Septioğlu, agm., s. 8.

¹⁰³ Russ Versteeg, *Early Mesopotamian Law*, Carolina Academic Press, Durham, North Carolina 2000, s. 78-80.

¹⁰⁴ I. Mendelsohn, agm., s. 28; K. Toptaş, agm., s. 411-412.

¹⁰⁵ R. Versteeg, *age.*, s. 82,83.

¹⁰⁶ K. Toptaş, agm., s. 416-417.

2.1.1. Sumer-Akadlılar'da Çeyiz

Ur şehrinde ele geçen bir belge, hukuki bir özellik taşımamakla birlikte evlilik süreci hakkında önemli bilgiler içermektedir. Hukuki bir belge olmayan fakat evlilik süreci hakkında önemli bilgiler içeren bu belgeye göre bir baba, kızını Larsalı bir ailenin oğluya evlendirmektedir. Babanın düğüne kadar dört aylık süre boyunca yaptığı harcamalardan ve alınan hediyelerin kaydından anlaşıldığı üzere, evlilik süreci nişanla başlamaktadır. Damat adayı nişan hediyesi olarak başlık parası ödemekte, gelin ise baba evinden almış olduğu çeyizini yeni evine getirmektedir. Bu durumda her iki ailenin de karşılıklı olarak ödemelerde bulunduğu görülmektedir. Daha sonra ise bir sözleşme metni ile evlilik akdinin gerçekleştiği görülmektedir.¹⁰⁷

Bu döneme dair bilgi veren belgeler, nişanlılık sürecinde gelin adayının ve damat adayının kendi aileleriyle yaşadıklarını, daha sonrasında ise gelin adayının çeyiziyle kendi ailesinden ayrılarak bir evlilik şöleni eşliğinde kocasının ailesine dahil olduğunu göstermektedir.¹⁰⁸

Kızların babaları tarafından aldığı çeyiz, bir nevi babanın kıza miras olarak verdiği mal şeklinde de yorumlanabilir. Nitekim çeyiz, kadının ölümü durumunda çocuklarına miras olarak intikal etmektedir. Ancak ortada miras bırakabilecek çocuk yoksa, bu durumda çeyiz varis olarak kocasına geçmektedir. Bu hususta Lipit-İştar Kanunu'nun 21. maddesinde, “[...] (metin kırıktır), (kadına) hediye edilen baba evinin hediyesini varis olduğu için (koca) alacaktır” denilmektedir.¹⁰⁹ Muhtemelen burada kadının ölümünden sonra çeyizini bırakabileceği bir çocuğu bulunmamaktadır. Eğer kadın çocuk sahibi olsaydı, kadının ölümünden sonra çeyizin kendi çocuklarına geçmesi daha öncelikli olabilirdi.¹¹⁰

Kanun maddelerinden bir adamın ikinci bir eş alabileceği anlaşılmaktadır. Böylece çok eşliliğe sadece istisnai durumlarda başvurulmadığı görülmektedir.¹¹¹ Şayet böyle bir durum söz konusu olduğunda, adamın ikinci eşinden de çocukları olsa dahi, kadının baba evinden getirmiş olduğu çeyiz sadece kendi çocuklarına kalmaktadır.

¹⁰⁷ Nazan Sünbül, “Eski Mezopotamya Kavimlerinin Hukukunda Kadının Toplumsal Statüsü (Sumer, Akad, Babil ve Asur)”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s. 10; K. R. Nemet-Nejat, *age.*, s. 133.

¹⁰⁸ J. Bottero, *age.*, 2012a, s. 81-82.

¹⁰⁹ Y. Arslantaş, R.K. Septioğlu, *agm.*, s. 13.

¹¹⁰ Y. Kılıç, *age.*, s. 60.

¹¹¹ Hayrunnisa Okur, “Eski Mezopotamya Hukukunda Çok Eşlilik”, *Akademik Matbuat Dergisi*, C.7, S.1, 2023, s. 135.

Çocukların babasına ait olan mallar ise çocuklar arasında eşit olarak paylaştırılmaktadır.¹¹² Lipit İhtar Kanunları'nın 24. maddesi bu konuyla alakalı önemli bilgiler vermektedir:

*“Eğer evlendiği sonraki eş ona çocuk doğurursa (kadının babasının) evinden getirdiği başlık çocuklarına, önceki eşin çocuğu ve sonraki eşin çocuğu (ise) (yalnız) babalarının malını eşit olarak aralarında bölüşeceklerdir.”*¹¹³

Evlilik akdi gerçekleşmeden önce kadın, babasının otoritesi altında bulunmakta, evlilikle birlikte ise kocasının egemenliği altına girmektedir. Bu durumda kadın, nikahla kocasına bağlanmış bulunmakta ve bir gerekçe göstermeden kendi rızası ile boşanma hakkı yok denecek kadar az bulunmaktadır. Kadının boşanma talebinde bulunabilmesi için kocanın kayıtsızlığı ve evliliği ihmali gibi durumların bulunması gerekmektedir. Böyle bir durum söz konusu olursa ve kocanın suçlu olduğu tespit edilirse, kadının boşanma talebi dikkate alınarak hukuken kocasından boşanabilmektedir. Bu durumda kadının baba evinden getirmiş olduğu çeyizi geri alma hakkı bulunmaktadır. Ayrıca kadının yanı sıra erkekte karısından boşanmayı talep edebilmektedir. Ancak bunun için geçerli bir gerekçesinin bulunması gerekmektedir. Örneğin, kadının çocuk doğuramaması durumu erkeğin boşanma talebinde bulunmasına olanak sağlamaktadır. Bu durumda erkek, kadını boşayabilir ancak kadının evlenirken baba evinden getirdiği çeyizi geri iade etmek ve kadına tazminat ödemek zorundadır. Ancak boşanmanın sebebiyeti kadın olursa, erkek hiçbir şey vermeden karısını boşayabilir ve kadın babasının evinden getirdiği çeyizi kocasına bırakmak zorundadır.¹¹⁴

2.1.2. Babililer’de Çeyiz

Babil toplumunda evlilik; kızın anne ve babasının rızasının alınması, erkek tarafından kız tarafına belli bir miktar başlık parası ödenmesi, kızın babası tarafından kızına çeyiz verilmesi, bir evlilik sözleşmesi ve bir evlilik şöleni yapılması süreçlerini içermektedir.¹¹⁵ Dolayısıyla kızın babasının evlilik süreci içerisinde önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu durumda babanın hem kızın evlenme kararında hem de çeyiz ve başlık parasıyla ilgili anlaşmalarda onayı gerekmektedir. Bu döneme ait evlilik süreci içerisinde yer alan babanın kızına çeyiz verme geleneği hakkındaki bilgilere, Hammurabi

¹¹² Y. Arslantaş, R.K. Septioğlu, agm., s. 14.

¹¹³ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 66.

¹¹⁴ Y. Kılıç, *age.*, s. 46-47.

¹¹⁵ E. M. Tetlow, *age.*, s. 55.

Kanunları'nda bulunan çeyizle ilgili maddelerden, Yeni Babil dönemine ait kanun metinlerindeki maddelerden ve çeyizle ilgili bilgi veren şahıslara ait diğer yazılı belgelerden ulaşılmaktadır.

Kanun maddeleri doğrudan bir kızın çeyizinin içeriğiyle ilgili bilgiler sunmasa da, boşanma ve aile hukukuyla ilgili maddeler çeyizle ilgili önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu maddelerden anlaşıldığı üzere, bir erkek karısını geçerli bir sebep göstermeksizin boşadığında tazminat ödemek ve kadının evlenirken getirdiği çeyizini iade etmekle yükümlü tutulmaktadır. Böylece kadın çeyizini alarak kocasının evinden ayrılmaktadır. Ancak geçerli bir gerekçe göstererek karısından boşanmak isterse, herhangi bir ödeme yapmadan karısını boşayabilir. Bu durumda da kadının çeyizini geri alma hakkı bulunmamaktadır.¹¹⁶

Hammurabi Kanunları'nda, kadının kocasına karşı itaatsizlik, sadakatsizlik ve kocasını küçük düşürme gibi durumlar karşısında kocanın haklı görülüp herhangi bir ödeme yapmadan karısını boşayabileceği ve bu durumda da kadının çeyizini geri alma hakkının olmadığı kanununun 141. maddesinde şu şekilde belirtilmektedir:

“Eğer, kocasının evinde oturan bir adamın karısı evden çıkmaya (kaçmaya) karar verip, şahsı için mal mülk edinirse (sonra) evini dağıtır, kocasını küçük düşürürse ve bu ispat edilirse kocası eğer onu boşayacağını söylerse, boşayabilir. Yolluk ve boşanma parası olarak ona hiçbir şey vermeyecektir...”¹¹⁷

Kocanın karısına karşı sadakatsizliği, evini ihmali ve karısını küçük düşürmesi gibi durumlar karşısında ise kadının boşanma hakkı bulunmaktadır. Bu durumda kadın, kocasından nefret ettiğini belirterek boşanma talebinde bulunacak ve bu talep gerekli mevkilerce incelenecektir. Kadın haklı bulunursa, çeyizini alarak baba evine dönecektir.¹¹⁸ Bu hüküm, kadının evlilik içindeki haklarını ve itibarını koruma hakkının olduğunu açıkça göstermektedir. Hammurabi Kanunları'nın 142. maddesi bu durumu net bir şekilde belirtmektedir:

“Eğer bir kadın, kocasından nefret edip sen beni karılığa alamazsın derse, onun kayıtları, bölgesinde incelenecek. Eğer o kadın (evine ve kendine) dikkatli ise (evini ve iffetini koruyorsa) ve kabahati yoksa ve kocası (evinden) çıkmaya düşünürse (evini ihmal

¹¹⁶ H. A. Şahin, H. Kaya Hasdemir, agm., s. 152; I. Mendelsohn, agm., s. 31.

¹¹⁷ M. Tosun, K. Yalvaç, age., s. 199.

¹¹⁸ N. Sünbül, agm., s. 103-104.

edip, sokağa çıkmağa düşkünse), onu çok küçültüyorsa, o kadının kabahati yoktur, çeyizini alıp babasının evine gidecektir.”¹¹⁹

Hammurabi Kanunları’nda, kadının çocuk doğurmamasının da bir boşanma sebebi olarak kabul edildiği görülmektedir. Koca, çocuk doğurmayan eşini boşayabilir, ancak bu durumda başlık parasının miktarında gümüş ödemesi ve kadının baba evinden getirdiği çeyizi ona tam olarak iade etmesi gerekmektedir.¹²⁰ Bu konu kanunun 138. maddesinde şu şekilde belirtilmiştir:

“Eğer bir adam, kendisine çocuk doğurmayan, karısını bırakırsa (boşarsa), başlığı kadar gümüşü ona verecek ve babasının evinden getirdiği çeyizi ona tam olarak verecek ve onu (öyle) boşayacaktır.”¹²¹ Bu durum, evlilikte çocuk sahibi olmanın önemli bir unsur olarak kabul edildiğini ve çocuksuz evliliklerin bir boşanma sebebi olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Ancak hemen belirtelim ki, Eski Babil toplumunda adama kadın kölelerden de evlat edinme hakkı tanındığı için kadının çocuk doğurmadığı tüm evliliklerin boşanma ile sonuçlandığını söylemek çok doğru bir yaklaşım olmayabilir.¹²²

Hammurabi Kanunları’nın 148. ve 149. maddeleri, evlendikten sonra kadının ağır bir hastalığa yakalanması durumunda kocasının ikinci bir eş almasını ve bu durumu kabul etmeyen kadının haklarını düzenlemektedir. 148. madde, kadının ağır bir hastalığa yakalanması ve kocanın da bu nedenle ikinci bir eşle evlenmesi durumunda, kadının mağduriyetini önlenmekte ve kadının rızası olmadan boşanmayı engellemeyi hedeflemektedir. 149. madde ise, kocasının ikinci bir eşle evlenmesini kabul etmeyen bir kadının çeyizini alarak baba evine geri dönme hakkını korumaktadır.¹²³

“Eğer o kadın, kocasının evinde oturmaya razı olmazsa, babasının evinden getirdiği çeyizini (kocas) ona tam olarak teslim edecek ve (kadın) gidecektir.”¹²⁴

Yukarıda değindiğimiz bu maddelerden kadının boşanma ve çeyizini geri alma hakkının bulunduğu görülmektedir. Ayrıca, çeyizin boşanma gibi durumlarda hukuken korunduğu kanun maddelerinden açıkça anlaşılmaktadır.

¹¹⁹ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 199.

¹²⁰ S. Bertman, *age.*, s. 277; I. Mendelsohn, *agm.*, s. 31.

¹²¹ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 199.

¹²² Y. Kılıç, *age.*, s. 84.

¹²³ Martha T. Roth, *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*, Scholars Press, Atlanta 1995, s. 109.

¹²⁴ J. B. Pritchard, *age.*, s. 172.

Hammurabi Kanunları'nda yer alan maddelerden yakın akrabalar arasındaki cinsel ilişkiyi yasaklayan enest yasağının bulunduğu anlaşılmaktadır. Enest tabusu, ciddi bir suç olarak kabul edilip ağır yaptırımlarla cezalandırılmaktadır. Evlilikle aileye katılan kişiler, örneğin gelin veya üvey anne, aile bireyi olarak kabul edilmekte ve bu kişilerle gerçekleşen cinsel ilişkiler enest ilişki olarak değerlendirilmektedir. Nitekim kanun maddelerinde kayınpederin geliniyle yatması büyük bir suç olarak görülmektedir. Örneğin 155. madde, oğluyla gelininin birlikteliğinden sonra kayınpederin geliniyle yatması halinde kayınpederin bağlanarak suya atılacağını¹²⁵ belirtmektedir. Kayınpederin oğluyla gelinin arasında birliktelik gerçekleştiği için gelinin artık aile üyesi olarak kabul edildiği ve dolayısıyla kayınpederin bu suçundan ötürü ağır bir ceza olan suya atılma cezası ile cezalandırıldığı anlaşılmaktadır. 156. madde ise, oğluyla gelininin henüz birlikte olmadıkları bir durumda kayınpederin geliniyle yatması halinde daha hafif bir ceza öngörmektedir. Bu ceza genellikle gümüş ödemesi ve gelinin baba evinden getirdiği çeyizinin geri verilmesi şeklinde belirtilmiştir.¹²⁶

Madde 156: *“Eğer bir adam, oğluna bir gelin seçtiyse, oğlu onunla (henüz) yatmadıysa, kendisi (kayınpeder) kadının koinunda yatarsa (kadına) 1/2 mana gümüş ödeyecektir. Babasının evinden ne getirdiyse ona teslim edilecek, (o da) gönlünün istediği bir kocayla evlenecektir.”*¹²⁷

Bu maddeden, gelin adayının henüz aile üyesi olarak kabul edilmediği bu nedenle de kayınpederin maddi bir yaptırımla cezalandırıldığı ve gelin adayına çeyizi geri verilerek mağduriyetinin giderilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Hammurabi Kanunları'nda, evlilik sonrası kadının ölmesi durumunda çeyizin ne olacağına dair bilgiler içeren maddeler bulunmaktadır. Kadının çocuk doğurması ve daha sonra ölmesi durumunda çeyizin akıbetini düzenleyen madde, 162. maddedir:

¹²⁵ “Suya atılma (su ordali)” yöntemi, bir suçun tespit edilmesi veya suçlunun cezalandırılması amacıyla kullanılmaktadır. Eğer bu ceza yöntemi bir suçun tespit edilmesi amacıyla uygulanıyorsa ve suya atılan kişi nehirde boğulursa, bu nehrin onu suçlu olarak gördüğü anlamına gelmektedir. Ancak eğer nehir bu kişinin çıkmasına izin verirse, kişi suçsuz olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, suya atılma yönteminin sadece suçun tespit edilmesi amacıyla değil, aynı zamanda doğrudan bir cezalandırma yöntemi olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Bkz. Jean Bottero, *Mezopotamya Yazı, Akıl ve Tanrılar*, (Çev. Mehmet Emin Özcan ve Ayten Er), Dost Kitabevi, Ankara 2012b, s. 144-145; H. Hande Duymuş Florioti, Gözde Demirci, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.32, S.54, 2013, s. 27-28.

¹²⁶ N. Sünbül, agm., s. 106-107; K. R. Nemet-Nejat, age., s. 136.

¹²⁷ M. Tosun, K. Yalvaç, age., s. 200.

*“Eğer bir adam bir kadınla evlenirse, ona çocuk doğurursa ve o kadın kaderine giderse (ölürse), baba çeyiz üzerinde hak iddia etmeyecek, çeyiz çocuklarındır.”*¹²⁸

Maddeye göre, kadının ölmesi durumunda çocuklarının olup olmaması dikkate alınarak çeyizin kime ait olacağı belirlenmektedir. Eğer kadının çocukları varsa, çeyiz çocukların malı olarak kabul edilir ve bu durumda babanın çeyiz üzerinde hak iddia etme hakkı bulunmamaktadır. Bu madde, çocukların çeyizin mirasçısı olarak kabul edildiğini vurgulayarak çocukların korunması ve haklarının güvence altına alınmasını sağlamaktadır.

Hammurabi Kanunları'nın 163. ve 164. maddeleri ise, evlilik sonrası kadının çocuk doğurmadan ölmesi durumunda çeyizin ne olacağına dair bilgiler sunmaktadır. İlgili maddelerin tercümesi sırasıyla şöyledir:

“Eğer bir adam bir kadınla evlenirse ve ona çocuk temin etmeden kadın ölürse ve eğer onun, kayınpederinin evine verdiği, başlık parasını kayınpederi kendisine geri vermişse, koca bu kadının çeyizi üzerinde hak iddia etmeyecektir. Çeyiz kadının babasının evine aittir.”

*“Eğer kayınpederi, başlığı ona geri vermediyse çeyizinden başlığı kadarını çıkaracak, çeyizi babasının evine dönecektir.”*¹²⁹

Kadının çocuk sahibi olmadan ölmesi durumunda çeyizinin kocasında mı yoksa babasında mı kalacağı, adamın nişan hediyesi mahiyetinde verdiği başlık parasını geri alması ya da almaması durumuna bağlıdır. Yukarıda tercümesi verilen bu iki maddeye göre, kadının babası nişan hediyesi olarak almış olduğu başlık parasını geri iade ederse, koca çeyiz üzerinde hak iddia edemez ve çeyiz kadının babasının hakkıdır. Ancak kadının babası başlık parasını geri vermezse, koca çeyizden başlık parası miktarını alır ve geri kalan çeyiz kadının babasının evine aittir. Bu maddeler, kadının babasının evinden getirdiği çeyizin, kocasının verdiği başlıktan daha fazla olabileceği yorumunu da ortaya koymaktadır.

Hammurabi Kanunları'nın 167. maddesi, bir erkeğin ilk karısının ölümünden sonra ikinci kez evlenip her iki kadından da çocuk sahibi olması durumunda, bu kadınların çeyizlerinin kime ait olacağını düzenlemektedir:

¹²⁸ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 201.

¹²⁹ M. T. Roth, *age.*, s. 112.

“Eğer bir adam bir kadın alırsa (evlenirse), kadın ona çocuklar doğurursa, o kadın kaderine giderse (ölürse), ölümünden sonra adam ikinci bir kadınla evlenip, çocuklar dünyaya getirirse, sonra baba (da) ölürse, çocuklar analara göre mal bölüşmeyecekler, kendi analarının çeyizini alacaklardır. Baba evinin malını (da) eşit olarak bölüşeceklerdir.”¹³⁰

Bu madde, çocukların kendi annelerinin çeyizini alacaklarını ve diğer eşin çeyizi üzerinde hak iddia edemeyeceklerini vurgulamaktadır. Aynı zamanda, babadan kalan malların çocuklar arasında eşit bir şekilde paylaştırılacağını ifade ederek, adil bir miras düzenlemesi sağlamaktadır.

Bir kadının kocasının ölmesi durumunda çeyizine ve kocasının ona verdiği düğün hediyelerine ne olacağına ilişkin hükümler ise, Hammurabi Kanunları'nın 171b ve 172. maddelerinde belirtilmiştir. İlgili maddeler sırasıyla şu şekildedir:

“Eş, çeyizini ve kocasının ona verip, tablette (belgede) yazdığı düğün hediyesini alacak ve kocasının meskeninde oturacak, yaşadığı sürece (o evin) intifa hakkını alacak (o evden faydalanacak) para karşılığı satamayacaktır. Terekesi çocuklarıdır.”

“Eğer kocası ona evlenme hediyesi vermemişse, (çocuklar) çeyizini ona tamamlayacaklar, kocasının evinin eşyasından hissesini bir varis gibi alacaktır. Eğer çocukları evden çıkartmak için onu zorluyorsa, yargıçlar kayıtlarını inceleyip çocuklara suçu yükleyecekler, o kadın kocasının evinden çıkmayacaktır. Eğer o kadın kocasının evinden çıkmaya karar verdiyse kocasının ona verdiği evlenme hediyesini çocuklarına terk edecek, babasının evinden getirdiği çeyizi alacak (ve) istediği kocaya varacaktır.”¹³¹

Bu maddeler, kocası ölen kadının çeyizine ve düğün hediyelerine sahip olacağını ve yaşadığı müddetçe kocasının evinde kalmaya devam edeceğini, ancak mülkiyeti çocuklarına ait olduğu için bu evi satamayacağını belirtmektedir. Buradan kadının kocasının malından hiçbir miras hakkına sahip olmadığı anlaşılmaktadır.¹³² Ayrıca, kocasının kadına evlenirken düğün hediyesi vermediği bir durumda, bu hediye çocukları tarafından kocasının mirasından bir hisse olarak verileceği belirtilmektedir.

¹³⁰ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 201.

¹³¹ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 202.

¹³² E. M. Tetlow, *age.*, s. 57.

Ancak kadın ikinci bir evlilik yapmak isterse, yalnızca çeyizini alabilecek ve evlenme hediyesini çocuklarına bırakacaktır.¹³³

Hammurabi Kanunları'nın 173. ve 174. maddeleri, bir kadının ikinci evliliği sırasında çocuk doğurup doğurmamasına bağlı olarak çeyizin nasıl ele alınacağını düzenlemektedir:

“Eğer o kadın, girdiği yerde sonraki kocasına çocuk doğurursa, sonra o kadın ölürse, çeyizini ilk ve son çocuklar (birlikte) bölüşeceklerdir.”

“Eğer, sonraki kocasına çocuk doğurmazsa çeyizini eşinin çocukları alacaktır.”¹³⁴

Bu maddelerde, kocası ölen bir kadının ikinci evliliğini yapabileceği ve bu evliliğinden de çocukları olması durumunda çeyizinin hem ilk evliliğinden hem de ikinci evliliğinden olan çocukları arasında paylaşılacağı ifade edilmektedir. Ancak kadının ikinci evliliğinden çocuğunun olmadığı durumda çeyiz, ilk eşinden olan kendi çocuklarına aittir.¹³⁵

Eski Babil toplumunda, sosyal sınıflar¹³⁶ arası evliliklerin yapıldığı ve bu evlilikler sırasında babaların kızlarına çeyiz olarak birtakım şeyler verdiği kanun maddelerinden anlaşılmaktadır. Nitekim bu konuda Hammurabi Kanunları'nın 176. ve 176b maddeleri, köle ile evlenen hür bir kadının kocasının ölmesi durumunda, çeyiz ve birlikte edindikleri malların ne olacağına dair bilgiler sunmaktadır:

“Eğer, saraya ait bir köle veya muşkēnum'a¹³⁷ ait bir köle, bir bey kızı ile evlenirse, onunla evlendiği zaman, baba evinin çeyizi ile birlikte, saray kölesinin veya muşkēnum'un kölesinin evine girdikten ve birleştikten sonra ev yaptılar, mal edindiklerse ve sonra sarayın ve muşkēnum'un kölesi kaderine gittiyse (öldüyse), beyin kızı çeyizini

¹³³ Kadriye Yalvaç, “Eski Babil’de Kız Evladın Miras Meselesi”, *AÜ DTCF Dergisi*, C. 23, S. 1-2, 1965, s. 33.

¹³⁴ M. T. Roth, *age.*, s. 115.

¹³⁵ E. M. Tetlow, *age.*, s. 57.

¹³⁶ Eski Babil toplumu, “awilum”, “muşkēnum” ve “wardum” olmak üzere üç sosyal sınıftan oluşmaktadır. Burada awilum tam haklara sahip ve özgür bir sınıfı temsil ederken, muşkēnum alt özgür ve orta sınıfı ifade etmektedir. Wardum ise toplumun en alt kesimi olan köle sınıfını temsil etmektedir. Bkz. James Lindgren, “Measuring the Value of Slaves and Free Persons in Ancient Law”, *Chicago- Kent Law Review*, Vol.71, No.1, 1995, s. 163.

¹³⁷ Saraya bağlı, fakir ve muhtaç olarak tanımlanmakta ve yarı efendi olmak anlamına gelmektedir. Sade halk sınıfından, ikinci derecede bir vatandaş sınıfıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur Can Tutkaoğlu, “Babil Hukukunda Awilum, Muşkēnum ve Wardum”, *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, 2020, s. 217-218.

alacaktır. Fakat kocasının ve onun birleştikten sonra edindiklerini ikiye bölecekler, kölenin sahibi yarısını alacak, beyin kızı da yarısını çocukları için alacaktır.”

“Eğer beyin kızının çeyizi yoksa, kocası ile birleştikten sonra edindiklerini ikiye böleceklerdir. Yarısını kölenin sahibi alacak, diğer yarısını da çocukları için beyin kızı alacaktır.”¹³⁸

Yukarıda tercümesi verilen bu iki maddeye dayanarak, köle ile evlenen hür bir kadının durumu şöyle açıklanabilir: Kadın, evliliği için çeyiz alarak baba evinden ayrılacağı gibi çeyiz almadan da köle ile evlenebilmektedir. Evlilik gerçekleşikten sonra eğer köle ölürse, kadın getirdiği çeyizi geri alabilmekte ve birlikte edindikleri malların yarısını çocukları için talep edebilmektedir. Bu durumda, kadının evlilik sırasında getirdiği çeyiz ve birlikte edindikleri mallar belirli kurallar çerçevesinde koruma altına alınmıştır.

Hammurabi Kanunları’nda, rahibe sınıfından¹³⁹ olan kadınların da evlenirken baba evinden çeyiz aldığı belirtilmektedir. Nitekim kanunun 178. ve 179. maddeleri, *“Eğer bir entum,¹⁴⁰ bir naditum,¹⁴¹ veya bir SAL.ZİKRUM’un¹⁴² babası çeyiz verirken ve vesikasını yazarken...”* şeklinde başlamaktadır. Bu ifadelerden, bir babanın rahibe sınıfından olan kızına çeyiz verdiği anlaşılmaktadır. Bir rahibe sınıfı olan *naditum’un* çeyizinin içeriği hakkında bilgiler veren bir vesikada; 9 köle kız, 24 elbise, 42 örtü, mücevherat, çanak-çömlek, mobilya, dokuma eşyaları, inek ve koyunun çeyiz olarak bulunduğu belirtilmektedir.¹⁴³

Hammurabi Kanunları’nın 180, 181 ve 182. maddeleri, bir babanın rahibe sınıfından olan kızına çeyiz vermediği durumu ve babanın ölümünden sonraki süreci

¹³⁸ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 203.

¹³⁹ Eski Babil toplumunda sınıfsal ayrıma tabi tutulan din kadınlarına, *“entum, naditum, SAL.ZİKRUM, qadişum, kulmaşitum, şugitum”* gibi statülerine göre farklı unvanlar verildiği görülmektedir. Aralarında belirli bir hiyerarşi bulunan bu rahibelerin, bazılarının evlenip çocuk sahibi olabildiği, bazılarının ise olamadığı kanun maddelerinden anlaşılmaktadır. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Yusuf Kılıç, H. Hande Duymuş, “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları ve Rahibeler”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 1, Ankara 2009, s. 162-163.

¹⁴⁰ Asil aile kızları arasından seçilen ve evlenmelerine müsaade edilen, ancak çocuk doğurma veya evlatlık edinme haklarına sahip olup olmadıklarına dair net bilgiler bulunmayan yüksek rahibe sınıfıdır. Daha fazla bilgi için bkz. Y. Arslantaş, R. K. Septioğlu, *agm.*, s. 29.

¹⁴¹ Evlenseler bile çocuk doğurmaları yasak olan, ancak kocalarına çocuk temin edebilen (evlatlık alabilen) bir rahibe sınıfıdır. Bu konuda daha geniş bilgi sahibi olmak için bkz. Y. Kılıç, H. H. Duymuş, *agm.*, s. 165-168.

¹⁴² Entum ve naditum rahibe sınıflarından daha aşağı bir kademede bulunan ve babalarının mirasından tam hisse alma hakkına sahip olan bir rahibe sınıfıdır. Detaylı bilgi için bkz. Y. Kılıç, H. H. Duymuş, *agm.*, s. 168-171; M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 274.

¹⁴³ Y. Kılıç, H. H. Duymuş, *agm.*, s. 170, dp.12.

düzenlemektedir. Bu maddeler, babanın ölümünden sonra rahibe sınıfından olan kızına evlenirken çeyiz verip vermemesine bağlı olarak kızın miras hakkını belirlemektedir.

Madde 180: “Eğer bir baba, ister bir manastır naditum’u, ister SAL.ZIKRUM olan kızına (evlenirken) çeyiz vermezse, sonra baba kaderine gittiğinde (öldüğünde) baba evinin malından bir varis gibi hisse alacak, (fakat bu hissedeni) yalnız yaşadığı sürece faydalanabilecek, kendinden sonra (mal) kardeşlerindir.”

Madde 181: “Eğer bir baba, naditum, qadištum¹⁴⁴ veya kulmašitum¹⁴⁵ (olan kızını) tanrıya adarken ona çeyiz vermezse, sonra baba kaderine gittiğinde (öldüğünde) baba evinin malından varislik hissesinin 1/3’nü alacak, yaşadığı sürece faydalanabilecek, kendinden sonra terekesi kardeşlerindir.”

Madde 182: “Eğer bir baba, Babil’li Marduk’un naditu’su olan kızına çeyiz vermezse, mühürlü bir belge ona yazmazsa, baba kaderine gittiğinde (öldüğünde) baba evi malından kardeşleri ile birlikte 1/3 hisse bölüşecektir. Tımar sorumluluğunu yüklenmeyecektir. Marduk naditu’su terekesini istediğine verecektir.”¹⁴⁶

Yukarıda bulunan bu üç maddeye göre, babanın kızına çeyiz vermediği durumda babanın ölümünden sonra kız, kardeşleriyle birlikte miras hakkını almaktadır. SAL.ZIKRUM rahibe sınıfında bulunan kız, babasının ölümünden sonra onun mirasından tam hisse payı alırken, naditum, qadištum ve kulmašitum rahibe sınıfında bulunan kız, babasının mirasından 1/3 hisse payı almaktadır.¹⁴⁷ Bu durum, babanın malının kız ile kardeşleri arasında paylaşılmasını ifade etmektedir. Ayrıca, bu miras payının yalnız yaşadıkları müddetçe onlara ait olacağı ve ölümlerinden sonra bu payın kardeşlerine geçeceği belirtilmektedir. Yani bu pay tekrar babanın malına dahil edilmektedir. Ancak 182. maddede, Marduk’un rahibesi olan kızın bu miras payının karşılığında belirli toprak veya mülkiyetle ilişkili tımar¹⁴⁸ sorumluluklarını üstlenmeyeceği belirtilerek, terekesini

¹⁴⁴ Mabet hizmetinde çalışan, evlenebilen, çocuk sahibi olabilen veya başkalarının çocuklarına süt annelik yapabilen rahibe sınıfıdır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 274-275; Y. Arslantaş, R. K. Septioğlu, *agm.*, s. 31.

¹⁴⁵ Genel olarak mabet hizmetinde bulunan ve evlenebilen rahibe sınıfıdır. Ayrıntı için bkz. Y. Kılıç, H. H. Duymuş, *agm.*, s. 173.

¹⁴⁶ Mervyn E. J. Richardson, *Hammurabi’s Laws: Text, Translation and Glossary*, T & T Clark International, New York 2004, s. 101; M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 204.

¹⁴⁷ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 274.

¹⁴⁸ Yüksek bir makam tarafından bir kişiye tahsis edilen araziye ve bu arazi karşılığında sunması beklenen hizmeti veya vergiyi ifade eden ve bir çeşit tımar anlamında bulunan “ilkum” terimine ilk defa Eski Babil döneminde rastlanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Cahit Günbattı, “Eski Babil Devrinde Tımar ve Devlet Arazisinin Tahsisi Hakkında Bazı Görüşler”, *Belleten*, C.LV, S.212, Ankara 1991, s. 2.

istediği şekilde istediğine vereceği vurgulanmaktadır.¹⁴⁹ Bunu, belirli tanrılara veya tapınaklara olan bağlılığın bir sonucu olarak düşünebiliriz.

Babanın rahibe sınıfından olan kızına verdiği çeyiz, bazen onun miras hakkı olarak da görülmektedir. Eğer baba kızına çeyiz verirken ayrıca başka bir mülk vereceğine dair bir kayıt tutmamışsa, ileride babanın kızına miras payı vermeyeceği anlaşılmaktadır.¹⁵⁰ Bu durum, kanunun 183. maddesinde şu şekilde ifade edilmektedir:

*“Eğer bir baba, şugitum¹⁵¹ olan kızını kocaya verirken çeyizler ve mühürlü belge yazarsa, baba kaderine gittiği zaman (öldüğü zaman) baba evi malından hisse almayacaktır.”*¹⁵² Burada, kızına çeyiz veren bir babanın mühürlü bir belge ile bunu kayıt altına alması durumunda, babanın ölümünden sonra kızın miras olarak ayrıca bir hisse alamayacağı belirtilmektedir.¹⁵³ Bu durum, çeyizin bir tür miras payı olarak verildiği düşüncesini akla getirirse de, kızın mirasını çeyiz olarak aldığını kesin olarak söylemek yanlış olur.

Hammurabi Kanunları'nın 184. maddesinde, babanın rahibe sınıfında bulunan kızına çeyiz vermeden ölmesi durumunda, bu sorumluluğun kızın kardeşlerine ait olduğu ve onların kız kardeşlerine çeyiz vererek onu evlendirmekle yükümlü tutuldukları ifade edilmektedir:¹⁵⁴

*“Eğer bir adam, şugitum olan kızına çeyiz vermez (ve) kocaya (da) vermezse baba kaderine gittiği zaman, baba evinin gücüne göre kardeşleri ona çeyiz verecekler, onu kocaya vereceklerdir.”*¹⁵⁵ Bu ifadelerde öne çıkan nokta, baba evinin maddi gücüne göre kıza çeyiz verilmesidir. Yani bir kıza verilecek olan çeyiz, ekonomik imkanlar dahilinde belirlenmektedir.

Bir adamın rahibe sınıfından olan bir kadınla yaptığı evliliğin sona erdirilmesi durumunda, kadının çeyiz ve mülkiyet haklarını Hammurabi Kanunları'nın 137. maddesi düzenlemektedir:

¹⁴⁹ Daniel D. Luckenbill, “The Temple Women of the Code of Hammurabi”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol.34, No.1, 1917, s. 11.

¹⁵⁰ Y. Kılıç, *age.*, s. 94.

¹⁵¹ Belli tanrıların hizmetinde bulunan din görevlisi sınıfından, evlenebilen ve çocuk doğurabilen bir rahibe sınıfıdır. Evlenmeden önce babalarının evlerinde ikamet ettikleri bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Y. Kılıç, H. H. Duymuş, *agm.*, s. 173-174.

¹⁵² J. B. Pritchard, *age.*, s. 174; M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 204.

¹⁵³ K. Yalvaç, *agm.*, s. 35.

¹⁵⁴ Y. Arslantaş, R. K. Septioğlu, *agm.*, s. 32.

¹⁵⁵ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 204.

“Eğer bir adam, ona çocuk doğuran bir şugitum’u veya ona çocuk temin eden bir naditum’u boşamaya karar verirse, o kadına çeyizi geri verilecek ve tarlanın, bahçenin, mal ve mülkün yarısı ona verilecek (o da) evlâtlarını büyütecektir. Çocuklarını büyüttükten sonra, çocuklarına verilen maldan varismiş gibi, bir hisse kendisine verilip, gönlünün istediği bir kocaya varacaktır.”¹⁵⁶

Maddeye göre, adamın karısını boşaması durumunda kadına çeyizini geri alma hakkı tanınmakta ve evlilik süresince edinilen mal ve mülkün yarısının kendisine verilmesi öngörülmektedir. Ayrıca kadın, çocuklarını büyütmekle sorumlu tutulmakta ve çocuklarını büyüttükten sonra, onlara verilen maldan bir hisse alarak yeniden evlenebilme hakkına sahip olmaktadır.¹⁵⁷

Babil dönemine ait evlilik süreci ve çeyiz uygulamaları hakkında bilgi veren bir diğer hukuki belge, Yeni Babil Kanunları’dır. Bu kanunlar, Yeni Babil döneminin son kralı olan Nabonid dönemine aittir. Tek metin halinde bulunan ve F. E. Peiser tarafından ilk defa yayınlanan bu kanun tabletinin alt ve üst kısımları kırık olsa da, evlilik ve veraset hukukuyla ilgili maddelerin yer alması konumuz dahilinde büyük önem arz etmektedir.¹⁵⁸

Yeni Babil Kanunları’nın 9. maddesi, bir babanın kızına çeyiz verme durumundan şu şekilde bahsetmektedir:

“Kızı için çeyiz sözü veren veya vereceği çeyizi tablet üzerine yazan bir adam, mal varlığının miktarına göre kızına çeyiz verir. Kızın babası ve damat anlaşmadaki hükümleri değiştirmeyecektir.”¹⁵⁹ Bu maddeye göre, bir babanın kızına vereceği çeyizin miktarı, babanın maddi imkanlarına göre belirlenmektedir. Ayrıca, baba ile damat arasında karşılıklı olarak belirlenen koşulların sonradan değiştirilemeyeceği ifade edilmektedir.

Yeni Babil Kanunları’nın 10. maddesi, bir kadının çeyiz alarak evlenmesi ve çocuğu olmadan ölmesi halinde, çeyizinin baba evine geri döneceğini belirtmektedir:

“Bir adam kızına çeyiz verirse, kızının oğlu ya da kızı yoksa ve kadın ölürse çeyizi babasının evine geri dönecektir.”¹⁶⁰

¹⁵⁶ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 198.

¹⁵⁷ I. Mendelsohn, *agm.*, s. 31.

¹⁵⁸ E. Bilgiç, *agm.*, 1963, s. 115; M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 17.

¹⁵⁹ K. Toptaş, *agm.*, s. 409.

¹⁶⁰ M. T. Roth, *age.*, s. 147.

Yeni Babil Kanunları'nda, bir kadının kocasının ölmesi halinde çeyizinin ve kadının aile içindeki yerinin ne olacağını ifade eden bilgiler bulunmaktadır. Kocanın ölümü durumunda kadının erkek çocuğu varsa, o büyüünceye kadar evin idaresini kadın üstlenmektedir; yani evin işlerini yönetme sorumluluğu kadına aittir. Kadına ait olan çeyiz ve kocasının ona verdiği evlilik hediyeleri kadının mülkiyetindedir. Bunlar, kadının maddi varlıkları ve gelir kaynakları arasında yer almaktadır. Kadının kocasının ölümünden sonra yaşayacağı yer ise kadının yaşına ve çocuklu olup olmadığına bakılarak belirlenmektedir. Eğer genç bir kadın ise, kocası öldükten sonra babasının evine dönebilmektedir. Eğer çocuklu bir kadın ise, kendi evinde kalmaktadır. Eğer yaşlı bir kadın ise, en büyük oğlunun yanına yerleşmektedir.¹⁶¹ Bu düzenlemeler, kadının aile içindeki konumu ve aile yapısına bağlı olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda burada kadının korunması ve aile içindeki rolünün sürdürülmesi amaçlanmaktadır.

Yeni Babil Kanunları'nın 13. maddesinde, bir kadının kocasının ölümünden sonra çeyizini ve evlilik hediyesini geri alabileceği gibi, ikinci bir evlilik de yapabileceği belirtilmektedir. Bu durumda kadının ilk evliliğinden çocukları varsa ve daha sonra ikinci evliliğinden de çocukları olursa, kadının ölümünden sonra çeyizi çocukları arasında eşit bir şekilde paylaşılır:

*“Bir adam bir kadınla evlenir ve kadın ona oğullar doğurursa ve daha sonra adam öldüğünde, kadın başka bir adamın evine girerse, babasının evinden getirdiği çeyizi ve kocasının ona hediye ettiği şeyleri alacaktır. Kadın ikinci kocasına da erkek evlatlar doğurursa, kadın öldüğünde ilk eşinden ve ikinci eşinden olan çocuklar kadının çeyizini eşit bir şekilde bölüşeceklerdir.”*¹⁶²

Babil dönemine ait söz konusu kanun metinleri dışında, bir çeyizin içeriğinde neler bulunduğunu listeleyen ve Sippar'dan çıkarılmış olan Ammi-ditana dönemine ait belge konumuza ışık tutmaktadır. Bu belgenin tercümesi şöyledir:

CT 48 55:

“1 kadın köle, 1 yatak, 2 sandalye, 1 masa, 1 sandık, 1 tane şikkatum kap beş [litre yağ] saklayabilen. Bütün bunlar Lipit-Adad'ın kızı Erişti-E.Ulmaş'a verdiği şeylerdir ve bunlar kocası Bunene-iddinam'ın babası Sin-tukulti'nin evine gelin olacağı için hazırlanmıştır. Kızın babası Lipit-Adad 5 şekel gümüş

¹⁶¹ K. Toptaş, agm., s. 421.

¹⁶² M. T. Roth, age., s. 147-148.

olan 'başlık bedelini' aldı. Bunene-iddinam karısı Erišti-E.Ulmaş'a "artık benim karım değilsin" derse, o gümüşün 1/3'ini ödemeli. Ve Erišti-E.Ulmaş, kocası Bunene-iddinam'a 'sen artık benim kocam değilsin' derse onu bağlayıp suya atacaklar. Gimillum'un oğlu İddin-Nana onun babasıdır; onlar söyledikleri şeylerden sorumludurlar. Onlar Şamas, Aya, Marduk ve kral Ammi-ditana huzurunda yemin ettiler."¹⁶³

Bu belgeden anlaşılacağı üzere, bir baba kızına çeyiz olarak köle, yatak, sandalye, masa, sandık ve şişe şeklinde kap vermiştir. Burada, bir kıza çeyiz olarak verilen ev eşyalarının yanı sıra kölenin de bulunması oldukça dikkat çekicidir. Nitekim çeyiz genellikle evliliğe hazırlık için verilen eşyalardan oluşurken, bu belgede görüldüğü gibi köle de bu eşyalar arasında sayılmıştır. Bu durum aynı zamanda kölelerin birer mülkiyet olarak da kabul edildiğini göstermektedir. Belgede ayrıca, kızın babasının bir başlık bedeli aldığı belirtilmektedir. Çeyizin içeriği hakkında bilgi veren bu belgede dikkat çekici bir diğer unsur ise, evlilik sonrasında eşlerin birbirlerini istememesi durumunda uygulanacak olan yaptırımlardır. Böyle bir durum söz konusu olduğunda erkeğe maddi bir yaptırım öngörülürken, kadına suya atılma cezasının uygulanması, kadının toplum içindeki yerinin daha zayıf olduğunu göstermektedir.

Ammi-ditana dönemine ait olan ve çeyiz hakkında bilgiler veren bir başka belgeye bakacak olursak:

BE VI/1, 84:

"Hizmetçi köle olan Belladatum(?), hizmetçi köle Şarrat-Sippar-na(?)....., 6 şekel ağırlığında altın küpe, 1 şekel ağırlığında altın gerdanlık(?), (her biri?) 4 şekel ağırlığında 2 adet bilezik, 4 şekel ağırlığında 4 adet gümüş yüzük, 10 tane elbise, 20 tane türban, 1 tane elbise kemeri, 2 tane nahlaptum(mont, ceket) elbise, 1 tane marinum (deriden yapılmı), 1 tane öküz, 2 tane 2 yaşında inek, 30 tane koyun, 20 mana yün, 1 tane 30 litrelik kap, un yapmak için bir tane değirmen taşı, tahıl öğütmek için 1 tane değirmen taşı, 1 tane ahşap kanep (ve) yatak, 5 ahşap sandalye, 1 tane gallābum(berber sandığı) kamış sepeti, 1 nuşahum(?) sepet, 1 tane quddu(?) sepeti, 1 tane yazıcı (?) sepeti, 1 tane garru(ekmek ve ilaç için bir kutu) sepeti, 60 litre yağ, 10 litre iyi kalitede yağ ve 1 tane yağ kabı, 1 tane kafa

¹⁶³ Stephanie Dalley, "Old Babylonian Dowries", *British Institute for the Study of Iraq*, Vol.42, No.1, Iraq 1980, s. 59.

üzerinde (taşınan) ahşap servis tabağı, 1 tane büyük ahşap tabak, 2 tane halaçlama için ahşap tarak, 3 tane saç için ahşap tarak, 3 tane küçük kaşık, 2 tane dokuma tezgahı, 1 adet içi iğ dolu ahşap kutu, 1 tane küçük kapak, kız kardeşi olan Šálurtum isminde bir kadın (ve) Qišti-İlabrat. Bunların hepsi Marduk'un rahibesi ve Awil-Sin'in kızı Liwir-Esagil'in çeyizidir ki bunlar babası, İmgur-Sin'in oğlu Awil-Sin tarafından Kul-İnanna (Azag-Ishtar)'nın oğlu İstar'ın rahibi Utul-İstar'ın evine götürmesi için kızına Warad-Šamaš ile evliliği için verildi. Sonra terhatum olarak 1/2 mina gümüş gelinin eteğine iliştirildi. (Bu gümüş) gelinin soyundan gelecek erkek çocuklarına verilmek üzere kayınbabası Utul-İstar'a geri verildi. Onlar Šamaš'ın, Marduk'un ve kral Ammi-ditâna'nın huzurunda yemin ettiler."¹⁶⁴

Bu belgeden anlaşılacağı üzere, kıza çeyiz olarak köle, altın ve gümüş takılar, giysi eşyaları, kişisel kullanım için eşyalar, çeşitli hayvanlar, mutfak eşyaları, yağ, mobilyalar ve ev eşyaları verilmiştir. Ayrıca, bir başlık parasının verildiği ve tüm bunların gelecekteki çocuklarına miras olarak bırakılacağı kaydedilmiştir.

Ammi-saduqa dönemine ait olan ve bir kızın evlenirken almış olduğu çeyizin listesini içeren bir belgede ise şu bilgiler yer almaktadır:

BE VI/1, 101:

"1 tane kadın köle Taram-Agade, giydiğinden hariç ... giysi giydiğinden hariç [...] örtü, isqūqum(bir tür kaba zemin) zemin için [...] değirmen taşı, arpa unu için ... değirmen taşı, tohumlar için 1 tane havan, 2 kavanoz dolusu yağ, 2 tane yatak, beş tane sandalye, 1 tane masa, 2 tane büyük kaşık, 5 tane küçük kaşık. Bunların hepsi babası Ilima-ahi ve annesi Beletum'un şugitum rahibesi Damiqtum'a verdikleri evlilik mülküdür ve bu mülk Taribu'nun oğlu Sin-işme-anni'nin evine girmesini sağlamıştır. Sonra onun çeyizinden 1 mina gümüşün 1/3 ona bağlanacak ve kocası, Sin-işme-anni'ye geri döndürülecek. O zamandan beri oğulları onun mirasçısıdır. Onun annesi Beletum yaşadığı sürece, kadın köle Taram-Agede ona yardım edecek. Annesi Beletum öldükten sonra kızı Damiqtum köleye sahip olacak. Gelecekte kimse ona bir iddiada bulunamayacak. Onlar Šamaš, Marduk ve Kral Ammi-şaduqa'ya yemin ettiler."¹⁶⁵

¹⁶⁴ M. Stol, *age.*, s. 135-136; K. Toptaş, *agm.*, s. 413; S. Dalley, *agm.*, s. 61-62.

¹⁶⁵ K. Toptaş, *agm.*, s. 414-415.

Yukarıda tercümesi verilen bu belgede, babanın yanı sıra annenin de rahibe sınıfından olan kızına çeyiz verdiği görülmektedir. Bu durumda anne istediği takdirde kızına çeyiz olarak bir pay verebilmektedir. Burada dikkat çeken unsur, kıza çeyiz olarak verilen kölenin annenin hayatta olduğu sürece ona yardım etmesi ve annenin ölümünden sonra kızın köleye tam olarak sahip olmasıdır. Belgede ayrıca, kölenin gelecekte başka birine sahiplendirilemeyeceğine vurgu yapılmaktadır.

Babil dönemine ait olan ve çeyizin içeriği hakkında bilgi veren, ancak hangi kral dönemine ait olduğu bilinmeyen bir başka belgede şu bilgiler yer almaktadır:

YOS XIII, 91:

“[...] elbise, 10 (?) başlık, 1 kıl kilim, 40 litre keten tohumu yağı, 10 litre tatlandırılmış(?) keten tohumu yağı, 3 yaşında bir inek, 10 koyun (?), 1 bazalt hāmişum(güçlü) değirmen taşı, , 1 ... ‘bira-ekmek’ için değirmen taşı ve (?) buhrum; 1 öğütme taşı ile birlikte (değirmen) taşı, tere için bir değirmen taşı, 1 berber sandığı, 1 nushum sandığı, 1 kamış [...], 1 tane palmyeden (yapılma) sandık, 2 ahşap yatak, 5 ahşap sandalye, 1 ahşap masa, 1 iplik sandığı, 1 ahşap kadabibu-tezgahı(?) ve dokuma için gerekli tüm araçlar. (Bu) İpqu-İštar’ın oğlu Marduk muballiṭ’in kızı, Marduk’un nadītum’u Tāb-Esagila’ya babası Marduk-muballiṭ’in verdiği çeyizdir. Ona tüm bilgileri tabletiyle birlikte verdi.”¹⁶⁶

Bu belgeler, gelin adayının yeni evine giderken kendi ailesinin evinden almış olduğu çeyizini de beraberinde götürdüğünü göstermektedir. Görüldüğü üzere bu çeyiz, elbiselerden mutfak eşyalarına, ev eşyalarından takılara ve köleye kadar çeşitli unsurları içermektedir. Çeyizin miktarı ve içeriği ise, ailenin maddi durumuna bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Kadının ailesi tarafından verilen bu çeyiz, kadına ait olmakta ve hayatta olduğu müddetçe ona ait olmaya devam etmektedir.¹⁶⁷

2.1.3. Asurlular’da Çeyiz

Eski Asur dönemine ait çeyiz hakkında bilgi veren belgelerin çoğunluğu, Asur Ticaret Kolonileri Çağı’na ait olan yazılı vesikalardan oluşmaktadır. Bu sebeple, bu husus tezimizin Anadolu ile alakalı bölümünde ele alınacaktır.

¹⁶⁶ S. Dalley, agm., s. 64.

¹⁶⁷ Jean Bottero, *Eski Yakın Doğu*, (Çev. Adnan Kahiloğulları, Pınar Güzelyürek ve Lale Arslan Özcan), Dost Kitabevi, Ankara 2005, s. 134.

Asurlulara ait Orta Asur Kanunları'nda konumuzla ilgili bilgiler mevcuttur. Evlilik sürecinde kadının çeyizini ve bu çeyizin hukuki statüsünü düzenleyen maddeler bulunmaktadır. Nitekim Orta Asur Kanunları'nın 29. maddesinde yer alan ifadeler, kadının baba evinden çeyiz aldığını göstermektedir:

*“Eğer bir kadın kocasının evine girerse, çeyizini, babasının evinden getirdiği her şeyi veya (gelin) geldiğinde kayınpederinin ona verdikleri evlatlarına serbest olacaktır (açık tutulacaktır). Kayınpederinin evlatları (kayınbiraderler) (mala) yaklaşmayacaklardır. Eğer kocası [x x] evlatlarına istediğini verecektir.”*¹⁶⁸

Orta Asur Kanunları'nın 35. maddesi ise, dul bir kadının kocasının evine girmesiyle evlilik sırasında getirdiği mal varlığının kocasına ait olduğunu belirtmektedir. Ancak tersine bir durum söz konusuysa, yani adam kadının evine giriyorsa, adamın getirdiği mal varlığının tamamının kadına ait olduğunu belirtmektedir. Bu madde, evlilikteki mülkiyet ilişkilerini belirlemekte olup, yaşanılan yere göre mülkiyetin kime ait olacağını ifade etmektedir:

*“Eğer dul bir kadın, bir adamın evine girdiyse, ne getirdiyse (getiriliklerinin hepsi) kocasınındır. Eğer adam kadının üzerine (kadının evine) geldiye, ne getirdiyse hepsi kadınındır.”*¹⁶⁹

Orta Asur Kanunları'nın 37. maddesinde, adamın karısını boşaması halinde, adamın isteğine bağlı olarak karısına bir şey verebileceği belirtilmektedir.¹⁷⁰ Dolayısıyla bu durum, boşanma durumunda kadının çeyizini geri alabilmesinin tamamen adamın rızasına bağlı olduğunu göstermektedir:

*“Eğer bir adam karısını terk ederse, canı isterse ona bir şey verecektir; canı istemezse bir şey vermeyecektir. (Kadın) boş olarak çıkacaktır (hiçbir şey almayacaktır).”*¹⁷¹

Asur döneminde çeyiz uygulamalarıyla ilgili örnekler sadece evlilik bağlamında değil, aynı zamanda siyasi ilişkiler bağlamında da görülmektedir. Özellikle Yeni Asur kralları, fethettikleri toprakların kızlarını çeyizleriyle birlikte almışlardır. Bu siyasi

¹⁶⁸ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 250.

¹⁶⁹ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 251.

¹⁷⁰ Y. Kılıç, *age.*, s. 123.

¹⁷¹ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 251.

ilişkilerin yanı sıra, fethedilen topraklarla akrabalık ilişkilerini güçlendirmenin bir yolu olarak da düşünülebilir.

III. Salmanassar'ın yıllıklarında, Bit-Gabbarili Hayyānu'nun kızının çeyiziyle birlikte aldığı belirtilmesi, siyasi ve stratejik evliliklere dair bir örnektir.¹⁷² III. Salmanassar'ın yıllıklarında yer alan bu kayıt, Asur krallarının fethettikleri bölgelerden gelen kızları çeyizleriyle birlikte aldıklarını göstermektedir.

Asurbanipal'e ait yazıtlarda, Tabal kralı Mugallu'nun Asurbanipal'e cariyesi olarak hizmet etmesi için bir kızını gönderirken büyük miktarda çeyizle donattığı belirtilmektedir. Ayrıca Mugallu'nun önceki krallara karşı direnç gösterdiği, ancak sonunda Asurbanipal'e boyun eğdiği ifade edilmektedir.¹⁷³ Bu durum, dönemin siyasi ilişkilerinde çeyizin diplomatik bir rol oynadığını göstermektedir.

Asur kral yıllıklarında, Asur krallarının kızlarını evlendirirken çeyiz verdiğini gösteren önemli bilgiler de bulunmaktadır. Nitekim Asur kralı II. Sargon, kızı Ahat-Abişa'yı Tabal kralı Hulli'nin oğlu Ambaris ile evlendirirken, Ambaris'i Tabal tahtına oturtmuş ve kızına Hilakku topraklarını çeyiz olarak vermiştir.¹⁷⁴ Bu tür çeyiz uygulamaları, krallar arasındaki ittifakları güçlendirmenin ve toprak alışverişinin bir yolu olarak görülmektedir. II. Sargon'un kızına çeyiz olarak Hilakku topraklarını vermesi, bu evliliğin politik bir strateji ve krallıklar arası ilişkilerinin bir yansıması olduğunu göstermektedir. Bu tür evlilikler, sadece bireyler arasındaki ilişkileri değil, aynı zamanda tüm ülkeyi ilgilendirmektedir.

2.2. Eski Anadolu'da Çeyiz

Anadolu coğrafyası, tarih boyunca birçok medeniyetin izlerini taşıyan zengin bir tarihi mirasa sahiptir. Anadolu'nun stratejik konumu, Asya ve Avrupa kıtaları arasında bir geçiş noktası olması nedeniyle, bu bölge birçok medeniyetin etkileşimine açık olmuştur.¹⁷⁵ Nitekim Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarların yerel halkla etkileşimde buldukları bilinmektedir. Bu sebeple, Eski Anadolu'da bulunan çeyiz hakkındaki

¹⁷² K. Toptaş, agm., s. 415.

¹⁷³ Turgut Yiğit, "Tabal", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.40, S.3-4, 2000, s. 185.

¹⁷⁴ T. Yiğit, agm., s. 184.

¹⁷⁵ Ekrem Memiş, "Anadolu'nun Eski Şark ve Garp Dünyaları Arasındaki Yeri", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.1, Konya 1986, s. 59.

bilgileri, Asurlu tüccarlara ait Kültepe Tabletleri'nden ve Hititler dönemine ait yazılı belgelerden öğrenmekteyiz.

Kültepe kazılarında ortaya çıkarılan belgelerin çoğunluğunun Asurlular'a ait olması nedeniyle, Asur Ticaret Kolonileri döneminde Anadolu halkının evlilik süreçlerine dair detaylı bilgilere ulaşmak sınırlıdır. Örneğin, Mezopotamya'daki Eski Babil toplumunda, bir kızın baba evinden getirdiği çeyizin, boşanma ya da ölüm gibi durumlar karşısında hukuken korunduğunu biliyoruz. Ancak, Asur Ticaret Kolonileri döneminde Anadolu'da benzer bir uygulamanın olup olmadığını öğrenmek için net bilgilere sahip değiliz.¹⁷⁶

Hititler döneminde ise, Anadolu'nun sosyal yapısı, yönetim biçimi ve günlük yaşamları hakkındaki bilgileri yine çivi yazılı belgeler sayesinde öğrenmekteyiz. Özellikle bu döneme ait yazılı belgeler arasında bulunan yasa metinleri, evlilik süreci ve çeyiz hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.¹⁷⁷

Bu belgelerden anlaşılacağı üzere, çeyiz genellikle kızın ailesi tarafından evlenecek kıza sağlanan mal veya değerli eşyaları içermektedir. Çeyizin içeriği ve miktarı ailenin sosyal statüsü ve ekonomik durumuna bağlı olarak değişebilmektedir. Çeyiz, kızın babasının mal varlığından ayrılan bir payın karşılığı olarak veya kızın babasının kızına verdiği hediyeler olarak düşünülebilir. Kızın baba evinden aldığı çeyiz, evlilik süresince kıza ait olmaktadır. Bu durum ise kızın ailesi tarafından kıza sağlanan bir tür ekonomik destek olarak görülmektedir.¹⁷⁸

Çeyiz uygulamaları kültürden kültüre değişebilir ve günümüzde birçok toplumda bu geleneklerin evrildiği ve değiştiği gözlemlenmektedir. Aynı zamanda çeyiz uygulamaları, toplumsal, ekonomik ve hukuki değişikliklere bağlı olarak zaman içinde farklılıklar gösterebilir.

2.2.1. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Anadolu'da Çeyiz

Genel olarak, Eski Mezopotamya toplumlarında bulunan kanun maddelerinden bir kızın evlenirken baba evinden çeyiz aldığı ve bu çeyizin hukuken korunduğu bilinmektedir. Fakat, Asur Ticaret Kolonileri dönemindeki Anadolu toplumunda benzer

¹⁷⁶ Sebahattin Bayram, Remzi Kuzuoğlu, "Takı Takma Âdetinin Eski Asur Toplumundaki İzleri", *Cahit Günbattı'ya Armağan*, Ed. İrfan Albayrak, Hakan Erol ve Murat Çayır, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2015, s. 30.

¹⁷⁷ N. Aslantürk, Z. Y. Odabaş, agm., s. 354.

¹⁷⁸ N. Aslantürk, Z. Y. Odabaş, agm., s. 360.

uygulamaların olup olmadığına dair kesin bilgiler, mevcut kaynakların sınırlılığı nedeniyle net bir şekilde tespit edilememektedir.¹⁷⁹ Nitekim Kültepe’de sınırlı sayıda bulunan evlilikle ilgili belgelerde, Mezopotamya’daki belgelerde olduğu gibi çeyiz veya başlık gibi ödemelerden bahsedilmemektedir.¹⁸⁰ Ancak, bu belgeler arasında çeyiz verme uygulamasının varlığına işaret eden bazı önemli bilgilere rastlanmaktadır.

Asurlu bir ailenin erkek kardeşleri tarafından kız kardeşlerini evlendirmek üzere, bir erkek kardeşin diğer erkek kardeşlerine yazdığı bir mektup bulunmaktadır. Bu mektup, Anadolu’da bulunan Asurlular’a ait başlık parası ve çeyiz uygulamalarının varlığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Mektupta şu ifadeler yer almaktadır:

Kt. 84/k 281:

“İlia, Enah-ili ve Ennum-Aššur’a hassaten Enah-ili’ ye söyle, Ah-šallim şöyle diyor: Bir kız kardeşimizi kendi hesabına kocaya verdin. İkinciye (kız kardeşimizi) Šū-Laban (kocaya) verdi. Hištašušar’ı Belānum ve ben hissemiz olarak (kocaya) vereceğiz. Suhartum’u (küçük olan kızı) kocaya vermemelisin! (Eğer) verecek olursan, onların üçüne ait masrafı sen kendinden karşılayacaksın. Hissem (olan) 2 mina 8 1/2 sheqel gümüşü Elāli’nin limum’luğundan itibaren muvafakat ettiği(n) için aldın.”¹⁸¹

Ah-šallim isimli bir şahsın kardeşlerine yazdığı bu mektupta, kız kardeşlerinden birini Enah-ili’nin kocaya verdiğini, diğer bir kız kardeşini de Šū-Laban’ın kocaya verdiğini belirterek kendi hesaplarına başlık parası aldıklarını söylemektedir. Hištašušar isimli bir diğer kız kardeşini ise, Belānum isimli erkek kardeşi ve kendisinin kocaya vereceğini vurgulamaktadır. Aksi halde, kız kardeşlerinin evlenirken yapılacak olan masraflarını daha önce kız kardeşlerini evlendiren erkek kardeşler tarafından karşılanacağını belirtmektedir. Bu belgede, başlık parasından ve kız tarafının yapacak olduğu bir masraftan bahsedilmektedir. Muhtemelen bahsi geçen bu masraf, kızın çeyizi için yapılacaktır.¹⁸²

Bir başka mektupta ise, Asur’da bulunan İstar-lamassi adlı bir bayan, oğlu Amur-ili’nin evlenmesi için çağrıda bulunmakta ve bu kızla evlenmesi durumunda ona bir

¹⁷⁹ Sebahattin Bayram, Remzi Kuzuoğlu, “Kültepe Metinlerinde Evlilik”, *Aktüel Arkeoloji*, S.35, 2013, s. 68.

¹⁸⁰ F. Kinal, agm., 1956, s. 359.

¹⁸¹ Y. Kılıç, *age.*, s. 109.

¹⁸² Y. Kılıç *age.*, s. 109-110.

ödeme yapılacağını belirtmektedir. Kızın evlenmesi karşılığında yapılacak olan bu ödemenin, bir babanın kızı için verecek olduğu çeyiz şeklinde yorumlanmıştır.¹⁸³ Bu belgenin tercümesi şöyledir:

Kt. n/k 1141:

*“İstar-Lamassi şöyle (söyler): Amur-ili’ye söyle! Devamlı olarak işitiyorum ki, orada zevceyi senin için tutmuşlar ve gümüş ya da altını sadece sana söz vermişler. Sen oğlumsun; benim için korkma! Sana söz verdikleri gümüşü ve altını senin önceki payın (için) tutsunlar ve sen onların kızıyla evlen ve onu bana gönder! Lütfen, hiçbir şekilde onu (başkası ile) evlendirme (=başkasıyla evlenmesin). Onunla evlen ve onu bana gönder.”*¹⁸⁴

Bu mektupta yer alan “zevceyi senin için tutmuşlar” ifadesi, muhtemelen çiftin daha öncesinde nişanmış olabileceği yorumunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, “gümüşü ve altını senin önceki payın (için) tutsunlar ve sen onların kızıyla evlen” ifadesi, kızın ailesi tarafından kıza verilecek olan çeyiz olabileceğini düşündürmektedir. Zira, evlilik sırasında kızın baba evinden getirdiği çeyizle kocasının evine girmesi, bu düşüncüyü destekler nitelikte bulunmaktadır.

Pilah-İstar arşivine ait olan bir belgede, erkek kardeşlerin kız kardeşinin evliliği sırasında yapılacak masraflarla ilgili ifadelerinin bulunması, bu masrafların kızın çeyizi için yapılacak olan masraflar olacağını düşündürmektedir. Metinde yer alan bu ifadeler şu şekilde geçmektedir:

Kt. 88/k 97a-b:

“...Pilah-İstar, Mannum-balum-Aššur ve Šū-zuzu’ya şöyle söyler: Bizim kardeşimiz büyüdü (evlenecek çağa geldi). Buraya gelin. Ne kadar para harcanacaksa bizim üçümüz miras payından bir birikim yapalım veya tüccar evinden faizli para alarak masrafı öyle karşılayalım ve kız kardeşimizi kocaya verelim. Mannum-balum-Aššur ve Šū-zuzu Pilah-İstar’a şöyle karşılık verdiler: Bizde para yok! Git bizim sözümlüyle ne kadar para harcanacaksa tüccar evinden faizli para al, harcayacaksan harca ve bizim kız kardeşimizi kocaya ver. Tüccar evinden aldığın parayı ve onun faizini sarf et. Parayı ve faizi babamızın evinden

¹⁸³ H. Erol, agm., s. 963.

¹⁸⁴ K. Toptaş, agm., s. 409-410.

aldığın parayla ilk ödeme döneminden önce öde ve tüccar evine iade et. Pilah-İstar, Mannum-balum-Aššur ve Šū-zuzu'ya şöyle cevap verdi: Ben, babamın evinden şimdiye kadar para almış değilim. Tüccar evinden alacağım parayı ve faizini masraf olarak harcayacağım ve siz miras hakkınız olarak benden herhangi bir talepte bulunmayacaksınız... ”¹⁸⁵

Belgede, babanın ölümünden sonra kızın evlendirilmesinin erkek kardeşler tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu belgeye göre, Pilah-İstar'ın erkek kardeşleri babalarının ölümünden sonra kalan parayı Pilah-İstar'ın aldığını ifade ederek, kız kardeşlerinin evliliği sırasında yapılacak olan masrafların bu parayla karşılanmasını söylemişlerdir. Muhtemelen burada bahsedilen masraflar, kızın çeyizi için yapılacak olan masraflardır. Pilah-İstar ise babasından hiç para almadığını ve tüccar evinden alacağı parayı ve faizini kullanarak bu masrafları karşılayacağını, ancak erkek kardeşlerinin miras hakkı olarak bir talepte bulunamayacaklarını belirtmektedir.

Bir boşanma belgesi olarak karşımıza çıkan Kt. 91/k 158 numaralı tablette, bir çiftin boşanmasının ardından her birinin tekrar evlenme hakkına sahip olduğu ve kadının evlilik sırasında kocasının evine getirdiği şeyleri geri alabileceği vurgulanmaktadır. Bu belgede şu ifadeler yer almaktadır:

Kt. 91/k 158:

“⁶⁻⁹Puzur-İstar istediği zevceyi alacak. Huna da istediği kocaya varacak. ¹⁰⁻

“¹¹(Kocasının evine) getirdiği her şeyi çıkaracak.”¹⁸⁶

Bu belgede yer alan “(kocasının evine) getirdiği her şeyi çıkaracak” ifadesi, Anadolu kadını Huna'nın Puzur-İstar ile evlenirken kocasının evine muhtemelen bir çeyiz getirdiğini ve bu çeyizi geri alabileceğini göstermesi açısından önemlidir.¹⁸⁷

Kaniş (Kültepe) şehri krallarından Harpatiwa'nın onayıyla gerçekleşmiş olan bir boşanma belgesinde ise, Anadolu bir çiftin boşanmasını konu alan ifadeler yer almaktadır. Burada boşanmış olan kadının tüm eşyaları aldığı belirtilmektedir. İlgili bölüm şu şekildedir:

Kt. r/k 19:

¹⁸⁵ L. G. Gökçek, agm., s. 70.

¹⁸⁶ H. Erol, agm., s. 963.

¹⁸⁷ K. Toptaş, agm., s. 410.

“⁴⁻⁵⁾ *Hutala Taha’yı boşadı.* ⁵⁻⁸⁾ *Hutala kadın köleyi (ve) evde her ne varsa çıkarttı.*”¹⁸⁸

Bu boşanma vesikasının belgelenecek kralın onayına tabi tutulduğu görülmektedir. Belgede boşanan kadının evden aldığı eşyalar arasında “*köleyi (ve) evde her ne varsa*” ifadesi, boşanan kadının boşandığı sırada sahip olduğu evdeki her şeyi, hatta bir kadın köleyi de dahil olmak üzere, beraberinde götürdüğü belirtmektedir. Boşanan kadının evden aldığı eşyalar arasında, muhtemelen evlilik sırasında getirdiği çeyiz malzemeleri de bulunmaktadır. Bu belge aynı zamanda boşanan kadının mülkiyet hakkını da vurgulaması açısından önemlidir.

2.2.2. Hititler Dönemi’nde Anadolu’da Çeyiz

Hititler dönemindeki Anadolu’ya dair bilgiler, daha çok Eski Krallık ve Yeni İmparatorluk dönemlerine ait çivi yazılı belgeler sayesinde öğrenilmektedir.¹⁸⁹ Özellikle Hitit yasa metinleri incelendiğinde, aile yaşantısı, evlilik ve evlilik sürecinin bir parçası olan çeyiz hakkında bilgi sahibi olunmaktadır.

Hitit toplumunda evlilik sürecinin bir parçası olarak uygulanan gelenekler içerisinde, erkeğin evleneceği kız için “*kušata*” adı verilen bir tür hediye verdiğini daha önce de belirtmiştik. Bu geleneksel uygulamalar içerisinde, kızların da baba evinden “*iwaru*”¹⁹⁰ adı verilen bir çeyiz aldığı bilinmektedir.¹⁹¹ Burada *iwaru*, evlilikle birlikte yeni ev kurmak için kullanılacak eşyaları içeren ve evlilik öncesi kızın ailesi tarafından hazırlanan çeyiz anlamına gelmektedir. Bu tür geleneksel uygulamalar, toplumların evlilik ve aile oluşturma süreçlerini düzenleme ve bu süreçleri anlamlandırma biçimlerini yansıtmaktadır.

Hitit toplumunda kız, kocasının evine girerken baba evinden aldığı çeyizi de beraberinde götürmektedir. Ancak bazen erkeğin içgüveyi olarak kadının evine girdiği durumlar da söz konusu olmuştur. Bu durumda yine kızın ailesi tarafından kıza çeyiz verildiği bilinmektedir.¹⁹² Kıza babası tarafından verilen bu çeyiz, kızın yaşamı boyunca kıza ait olmaktadır. Çeyiz, kızın malı olarak kabul edilir ve koca çeyizin koruyucusu

¹⁸⁸ H. Erol, agm., s. 963

¹⁸⁹ N. Aslantürk, Z. Y. Odabaş, agm., s. 354.

¹⁹⁰ *iwaru*: çeyiz, hediye. Bkz. A. Ünal, *age.*, 2016, s. 241.

¹⁹¹ S. Alp, agm., s. 473.

¹⁹² Sezer Seçer Fidan, “Yazılı Belgeler Işığında Hitit Kadınları”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, S.157, 2018, s. 32.

olarak görülmektedir. Koca çeyizden sorumlu olsa da, sadece karısı öldüğü zaman belirli koşullar altında bu çeyize sahip olabilmektedir.¹⁹³ Eğer kadın kocasından önce ve kocasının evinde ölürse, kocanın karısının çeyizine sahip olma hakkı doğmaktadır. Kadının kendi babasının evinde ölmesi durumunda ise, kocanın çeyizden pay alabilmesi çocukların varlığına bağlıdır. Bu durumda eğer çiftin çocukları varsa, erkek ölen eşinin çeyizine sahip olamamaktadır.¹⁹⁴ Kadının şahsi serveti olarak görülen çeyiz, çocuklarına miras olarak kalmaktadır. Bu kural, çocukların varlığının çeyizin devredilebilirliğini etkileyen bir faktör olduğunu göstermektedir. Hitit Kanunları'nın 27. maddesi bu duruma ilişkin bilgiler sunmaktadır:

*“Eğer bir adam karısını alır (onu evine) götürürse, onun çeyizini de kendisi için oraya taşır. Eğer kadın orada ölürse, o zaman adamın malı yanar, adam onun çeyizini kendisi için alsın. Ve eğer (o kadın) babasının evinde ölürse ve kendi çocukları varsa, onun çeyizini adam almasın.”*¹⁹⁵

Hitit Krallık Çağı'na ait politik nedenlerle gerçekleştirilen evlilikler ve bu evliliklerde kızlara verilen zengin çeyizler, çeyiz uygulamasının sadece belirli bir sınıfa özgü olmadığını ve toplumsal bir norm olduğunu göstermektedir. Bu durum, evliliklerde çeyizin önemli bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, III. Hattuşili'nin iki kızını da Mısır firavunu II. Ramses ile evlendirdiğini bildiren mektupların bulunduğu ve bu mektupların içinde çeyiz olarak bazı şeylerin verildiği görülmektedir. Bu kızlardan birinin adı Mısır kaynaklarında “Mahornefrure” veya “Manefrure” şeklinde görülürken, diğerrinin adı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Anne Puduhepa'nın II. Ramses'e yazdığı bir mektupta, kızları için çeyiz olarak vereceği köle, sığır ve koyunlar karşılığında Hatti'de yaşanan açlıkla mücadele için tahıl talep ettiği belirtilmektedir.¹⁹⁶

Bu mektup, çeyiz uygulamasının Hitit toplumunda yaygın olduğunu ve sadece belirli bir sınıfa ait olmadığını göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda, evliliklerde kızlara verilen zengin çeyizlerin politik amaçlarla verildiği ve bu evliliklerin genellikle devletler arası ilişkileri güçlendirmek veya siyasi ittifaklar kurmak amacıyla gerçekleştirildiği düşüncesini ortaya koymaktadır. Bunların yanı sıra, bu evliliklerin sadece siyasi ittifaklarla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda ekonomik çıkarları

¹⁹³ T. Bryce, *age.*, s. 136.

¹⁹⁴ N. Aslantürk, Z. Y. Odabaş, *agm.*, s. 360.

¹⁹⁵ F. İmparati, *age.*, s. 51; J. B. Pritchard, *age.*, s. 190.

¹⁹⁶ Ahmet Ünal, “Eski Anadolu’da Feminizmin Öncülerinden Bir Kraliçe Portresi: Kizzuwatnalı Puduhepa”, *İdol Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi*, S.24, 2005, s. 10-11.

da içerdiğini belirtmek önemlidir. Zira Anne Puduhepa'nın mektubunda açıkça belirtildiği gibi çeyizin karşılığında tahıl talep etmesi, çeyizin ekonomik çıkar için kullanılan bir araç olarak da görüldüğünü göstermektedir. Bu durum, Hitit toplumunda çeyiz uygulamasının hem politik hem de ekonomik bir boyutunu ortaya koymaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ MEZOPOTAMYA VE ANADOLU'DA EVLİLİK

3.1. Eski Mezopotamya'da Evlilik

Evlilik, kadın ve erkek arasındaki ilişkiyi meşru bir temele dayandıran ve neslin devamlılığını sağlayan toplumsal bir olgudur. Aynı zamanda evlilik, çeşitli kültürler ve toplumlarda belirli yasal düzenlemelerle kontrol edilen bir kurumdur. Bu sebeple, toplum içinde düzenin sağlanmasına yardımcı olan bir unsur olarak da değerlendirilebilir. Yani belirli kurallar içerisinde gerçekleşen evlilikler, toplumsal düzenin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle, evlilik olgusu farklı kültürlerde ve toplumlarda evrensel bir nitelik taşır.¹⁹⁷ Nitekim evlilik kurumu, tarih boyunca Eski Mezopotamya toplumlarında varlığını sürdürmüş ve günümüzde de önemini korumaktadır.

Tarih boyunca çeşitli toplumlar, sosyal düzenin korunması amacıyla aile birimini düzenleyen yazılı hukuk metinleri oluşturmuşlardır. Eski Mezopotamya, tarihin önemli uygarlıklarına ev sahipliği yaparak kültürleri ve gelenekleriyle öne çıkan topraklardandır. Eski Mezopotamya uygarlıklarından olan Sumer, Akad, Babil ve Asur toplumları, yazılı hukuk metinleri aracılığıyla aile ve evlilik konularını düzenlemişlerdir. Nitekim bu toplumlara ait çivi yazılı belgeler, dönemin evlilik yapısı ve aile kurumuyla ilgili kanun maddelerini içermekte ve dönemin evlilik sürecine ışık tutmaktadır. Bu sayede, bu bölgede varlıklarını sürdüren toplumların evlilik yapısı hakkında bilgi edinmek mümkün olmuştur.¹⁹⁸

Eski Mezopotamya toplumlarında evlilik, belirli kurallar ve uygulamalarla düzenlenmiştir. Evlilik hakkında bilgi veren belgeler, evliliğin çeşitli süreçlerden oluştuğunu ortaya koymaktadır. Evliliğin başlangıcından sonlanmasına kadar olan her süreçte belirli kurallar ve yaptırımlar mevcuttur. Bu kuralların ve yaptırımların amacı, evlilik kurumunu korumak ve sürdürmek üzerine kurulu bir anlayışın varlığını göstermektedir.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Sare Terzi İlhan, Şerife Işık, “Evliliğin İlk Yıllarında Evlilik Yaşamı Deneyimi ve Evliliğe İlişkin Algılar: Sorunlar, Zorluklar ve İhtiyaçlar”, *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.4, 2019, s. 1431.

¹⁹⁸ Recep Özman, “Eski Çağda Anadolu ve Mezopotamya'da Aile”, *Dünya Medeniyeti İçinde Türklerde ve Başka Topluluklarda Aile ve Akrabalık İlişkileri Çalıştay Tebliğleri ve Sonuç Bildirileri 22-23 Kasım 2018/Kastamonu*, 2019, s. 63.

¹⁹⁹ N. Sünbül, agm., s. 100.

Evlilik zamanı geldiğinde, genellikle damat adayının ailesi tarafından düzenlenen bir şölen eşliğinde ve şahitlerin huzurunda evlilik sözleşmesi yapılarak evlilik resmileştirilmektedir. Evlilik sözleşmesi olmadığı durumlarda, evliliğin meşru bir evlilik olarak kabul edilmediği ve kadının bir zevce olarak görülmediği kanun maddelerinde açıkça belirtilmektedir. Ayrıca kanun maddeleri, evlilik sürecinde ortaya çıkabilecek bazı sorunları ele alarak her iki tarafın haklarını ve sorumluluklarını belirlemektedir.²⁰⁰ Bu sorunlar arasında; damat veya gelin tarafının evlilikten vazgeçmesi, evlilik sonrasında kadının kocasının evinde oturması veya damadın içgüveyi olarak gelmesi, kadının çocuk doğuramaması veya hastalıklı olması, erkeğin isteyerek ya da istemeyerek uzun süreli yokluğu, kadının erkeği boşamak istemesi veya erkeğin kadını boşamak istemesi, evli bir kadın veya erkeğin zina yapması, kadının veya erkeğin ölümü söz konusu olduğunda çocuklarının durumu gibi konular bulunmaktadır. Bu durum, evlilik sürecinin her aşamasında kadın ve erkeğin hak ve sorumluluklarının yasalarla belirlenerek güvence altına alındığını göstermektedir. Nitekim, Eski Mezopotamya toplumlarında gerçekleşen evlilik hakkında bilgiler sunmak için bu konuları ele alan ilgili hukuki maddelerden ve bu döneme ait diğer çivi yazılı belgelerden yararlanacağız.

3.1.1. Sumer-Akadlılar'da Evlilik

Mezopotamya'da bulunan Sumerliler ataerkil bir aile yapısına sahiptir. Yani, erkeklerin toplumsal ve ekonomik alanlardaki hakimiyeti daha fazla olarak görülmektedir. Genellikle kızlar evlenmeden önce babanın hakimiyeti altında bulunmakta, ancak evlendikten sonra baba hakimiyeti altında bulunan kız, kocasının egemenliği altına girmektedir. Nitekim, damat adayının kızın babasına *terhatu*'yu vermesi, babanın kızı üzerindeki hakimiyetini damadına devretmesi şeklinde yorumlanabilir. Evlilik kurumu temelde tek bir kadınla evlenebilme (monogami) esasına dayanmaktadır. Fakat her ne kadar tek bir kadınla evlenebilme ilkesi benimsense de, erkeğin istediği kadar odalık alabilme hakkı bulunmaktadır. Aynı zamanda kanun maddelerinden anlaşıldığı üzere, evlilik sürecinde damat adayı ve gelin adayının ailelerinin onayının olması gerekmektedir.²⁰¹ Bu süreçte ailelerin onayının alınması sadece yasal bir zorunluluk olarak değil, aynı zamanda aile bağlarının ve geleneklerinin bir parçası olarak da düşünülebilir.

²⁰⁰ R. Özman, agm., s.63-64.

²⁰¹ F. Kinal, *age.*, s. 149; E. Memiş, *age.*, 2017, s. 185.

Bu dönemde evlilikle ilgili ilk düzenleme, 1878'de Fransızların Lagaş'ta yaptıkları kazılar sırasında ortaya çıkarılan Urukagina Reformu'nda²⁰² bulunmaktadır. Bu reform, Eski Mezopotamya tarihinde bilinen en eski yazılı hukuk belgelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak bir kanun metni olarak kaleme alınmış değildir ve daha çok bir “*reform talimatnamesi*” niteliği taşımaktadır. Bu reform, eskiden mevcut olan durumu tanımlayarak sosyal, ekonomik ve hukuki sorunlar üzerinde durmaktadır. Daha sonra ise bu sorunların üstesinden gelmek için alınması gereken önlemleri belirleyerek, mevcut durumu düzeltmeye yönelik ana hükümleri oluşturmaktadır.²⁰³

Mezopotamya'da yasal düzenlemelerin öncülerinden biri olan bu reform, evlilikle ilgili düzenlemelere değinmektedir. Burada, boşanma durumunda erkeğin ödemek zorunda olduğu ağır nafakanın kaldırılmış olması oldukça dikkat çekicidir. Zira bu reform öncesinde boşanma isteğinde bulunan bir erkek, bu ağır nafakayı ödememek için eski eşinin başka birisiyle evlenmesine karşı çıkmıyor ve böylece toplumda bir kadının birden fazla kocasının olması (poliandri) durumu söz konusu oluyordu.

Urukagina Reformu'nun 6. maddesinde; “*Evvelce kadınlar ceza görmeden iki erkek tarafından sahip olunuyorlardı. Şimdi böyle kadınlar suya atılırlar*” denilmektedir. Bu madde aynı zamanda Sumer toplumunda suya atılma cezasının varlığını da göstermektedir.²⁰⁴

Urukagina Reformu'ndan sonra gelen ve tam bir hukuki metin olarak karşımıza çıkan Ur-Nammu Kanunları, dönemin Mezopotamya hukuk sistemini düzenlemektedir. Ur-Nammu Kanunları, evlilik, aile hukuku, mülkiyet ve suç cezaları gibi konuları içeren bir hukuk metni olarak bilinmektedir. Bu kanunlar, toplum düzenini korumak ve yönetmek için oluşturulan hukuki bir nitelik taşımaktadır. Aynı zamanda bu kanunlar, dönemin sosyal yapısı ve hukuki normlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır.²⁰⁵

Kanun maddeleri incelendiğinde, bu dönemdeki evliliklerin genellikle bir sözleşme tabletiyle resmileştirilerek yapıldığı gözlemlenmektedir. Sözleşme tabletinin olmadığı durumlarda ise, bir boşanma durumu söz konusu olduğunda maddi bir tazminatın ödenmediği ve bu durumda da evliliğin meşru bir evlilik olarak kabul

²⁰² Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, (Çev. Hamide Koyukan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999, s. 74-75.

²⁰³ Glenn Magid, “Sumerian Early Dynastic Royal Inscriptions”, *The Ancient Near East*, Ed. Mark W. Chavalas, Blackwell Publishing, Malden 2006, s. 8-9; E. Bilgiç, agm., 1963, s. 107-108.

²⁰⁴ Y. Kılıç, *age.*, s. 31-32; E. Memiş, *age.*, 2015, s. 45-46; F. Kınal, *age.*, s. 150.

²⁰⁵ E. Bilgiç, agm., 1963, s. 108; Y. Kılıç *age.*, s. 33.

edilmediği belirtilmektedir.²⁰⁶ Nitekim Ur-Nammu Kanunları'nın 6, 7 ve 8. maddeleri bu konuda netlik sağlamaktadır. Maddeler sırasıyla şöyledir:

“Eğer bir adam eşini (kız olarak aldığı) boşarsa 1 mana gümüş tartacaktır.”

“Eğer dul olarak aldığı kadını boşarsa 1/2 mana gümüş ödeyecektir.”

“Eğer bir sözleşme tabletini ..... yoksa (dulla) beraber (kucağında) yatan adam para ödemeyecektir.”²⁰⁷

Yukarıda verilen 6. ve 7. maddelere göre, bir adamın kız ya da dul olarak aldığı karısını boşaması durumunda belirli bir tazminat niteliğindeki gümüş miktarını ödemesi gerekmektedir. Ancak 8. maddede sözleşme tabletinin bulunmadığı durumda erkeğin herhangi bir ödeme yapmaması, evliliğin meşru bir evlilik olarak görülmediğini kanıtlar nitelikte bulunmaktadır. Bu durum, evlilik sözleşmelerinin ne kadar önemli olduğunu vurgulamakta ve evlilikle ilgili maddi konuların yasalarla düzenlendiğini göstermektedir.

Ana-İttuşu Kanunları'nda,²⁰⁸ evli bir adamın eşini istememesi ve onu eşi olarak kabul etmemesi durumunda maddi bir bedel ödemesi gerektiği ifade edilirken, benzer bir durumda bir kadının eşini istememesi ve onu kocası olarak kabul etmemesi halinde kadının nehre atılması gibi ağır bir ceza ile karşılaşması öngörülmektedir.²⁰⁹ Bu konuda Ana-İttuşu Kanunları'nın Kol IV 1. ve 8. maddeleri kayda değer bilgiler sunmaktadır:

“Eğer bir kadın, kocasından nefret edip, sen benim kocam değilsin derse, onu (kadını) nehre atacaktırlar.”

“Eğer koca karısına, sen benim karım değilsin derse gümüşten 1/2 mana tartacaktır.”²¹⁰

Burada suçun aynı olması ancak cezanın farklı olması, cinsiyet temelli bir ayrımcılığın varlığına dikkat çekmektedir. Nitekim bu durumun toplumun ataerkil bir aile yapısının olmasıyla ilişkilendirilebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca burada

²⁰⁶ H. A. Şahin, H. Kaya Hasdemir, agm., s. 144.

²⁰⁷ M. Tosun, K. Yalvaç, age., s. 40.

²⁰⁸ Ninive'deki Asurbanipal kitablığında, 11 tablet halinde bulunmuş ve Sumerce-Akadca olmak üzere iki dilde yazılmış kanun metnidir. Bkz. L. Gürkan Gökçek, Faruk Akyüz, “Sumer Kanunları”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C.9, S.1, 2013, s. 7; E. Memiş, age., 2017, s. 178; E. Memiş, age., 2015, s. 47.

²⁰⁹ I. Mendelsohn, agm., s. 31.

²¹⁰ M. Tosun, K. Yalvaç, age., s. 48.

kadının “*nehre atılma*” ifadesi, suçun tespitinde kullanılan bir araç olarak değil, belirli bir suça verilen ceza olarak kullanılmaktadır.²¹¹

Kanun maddelerinin içeriğinden anlaşılacağı üzere, evliliklerde genellikle tek eşlilik ilkesi benimsenirken, belirli şartların oluşması durumunda bir kişinin birden fazla evlilik yapabilme hakkı bulunmaktadır. Bu hususta aslında koyucusu Amurrulu olan ancak halkın çoğunluğunun hala Sumerli olması sebebiyle kanunlarını Sumerce olarak yazdırmış olan Lipit-İştar’ın kanunlarında,²¹² ikinci bir evliliğin mümkün olduğunu gösteren maddeler bulunmaktadır. Ancak kanun maddelerinde, ikinci bir evliliğin gerçekleşebilmesi için belirli şartların bulunması gerektiği yer almaktadır.

Lipit-İştar Kanunları’nın 25. maddesinden evli ve çocukları olan bir adamın cariyesinden de çocukları olabileceği anlaşılmaktadır. Adamın karısı hayatta olduğu müddetçe bu cariyeyi eş olarak alamayacağı, ancak karısının ölümü halinde bu cariyeyi eş olarak alabileceği kanununun 26. maddesinde belirtilmektedir.

Madde 25: “*Eğer bir adam bir kadın alırsa (evlenirse) (kadın) ona çocuk doğurursa çocukları hayatta ise ayrıca bir cariye, efendisine çocuk doğurursa....*”

Madde 26: “*Eğer ilk karısı ölürse karısından sonra cariyesini karılığa alırsa ilk karısının çocukları onun varisleridir.....*”²¹³ ifadeleri bu durumu göstermektedir.

Evliliklerde çocuk sahibi olmak, neslin devamlılığının sağlanması açısından önemlidir. Bu nedenle, bir kadının çocuğunun olmaması, çok eşliliğe sebebiyet verebilecek faktörler arasında yer almaktadır. Lipit-İştar Kanunları’nın 27. maddesi, bu konuda önemli bilgiler içermektedir:

“*Eğer bir adamın karısı ona çocuk doğurmazsa, bir sokak kadını (fahişe) ona çocuk doğurursa bu sokak kadını için arpa tayını, yağ tayını ve onun elbise tayını ona temin edecektir. Sokak kadınının ona doğurduğu çocuklar onun varisleridirler. Fakat karısı yaşadıkça sokak kadını ilk karısı ile birlikte evde oturmayacaktır.*”²¹⁴

Bu madde, evli bir kadının çocuk doğurmaması halinde, eşine belirli şartlar altında bir sokak kadınından çocuk sahibi olma iznini vermektedir. Ancak, asıl eşin yaşamı devam ettiği sürece, bu sokak kadınının onunla aynı evde yaşamasına müsaade

²¹¹ H. H. Duymuş Florioti, G. Demirci, agm., s. 33.

²¹² E. Memiş, *age.*, 2017, s. 179.

²¹³ F. R. Steele, agm., s. 441.

²¹⁴ J. B. Pritchard, *age.*, s. 160.

edilmemektedir. Yani kadınlar arasındaki statü farklılıkları vurgulanarak, kadınların bir arada yaşamaları sınırlandırılmaktadır. Bu düzenleme, çocuksuz olan asıl eşin haklarını koruma amacı taşımaktadır. Ayrıca, bu durumda bulunan sokak kadınının ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğine dikkat çekilerek, bu kadının meşru bir eş olarak görülmediği vurgulanmaktadır.²¹⁵

Bir adamın ilk eşinin hastalıklı olması, ikinci bir eş alabilmesini mümkün kılmaktadır. Bu durumda ilk eş, kendi evinde kalır ve ikinci eş ona bakmakla yükümlüdür. Bu durum, birinci eşin sağlık sorunları nedeniyle bakıma ihtiyaç duyduğunu ve bu ihtiyacın ikinci eş tarafından karşılandığını göstermektedir. Böylece adam, ikinci evliliği sırasında önceki eşine karşı sorumluluklarını da yerine getirmektedir. Lipit-İştar Kanunları'nın 28. maddesinde bu durum açıkça belirtilmektedir:

*“Eğer bir adam ilk karısından yüzünü çevirdiyse (ilk karısı çekiciliğini kaybederse veya felçli olursa), o (kadın) evinden kanun yoluyla uzaklaştırılmaz. Ancak onun kocası sağlıklı bir kadınla evlenebilecek ve ikinci eş birinci eş bakacaktır.”*²¹⁶

Lipit-İştar Kanunları'nın 30. maddesi, evli bir adamın sokak kadınıyla ilişki kurması durumunda alınacak tedbirleri düzenlemektedir:

*“Eğer karısı olan genç bir erkek bir sokak kadını alırsa sokak kadınına dönmemesini hakimler emrederlerse ondan sonra ilk karısını boşarsa, nafaka verecek ve sokak kadınıyla evlenmeyecektir.”*²¹⁷

Bu düzenleme, evli adamların sokak kadınlarıyla resmi olarak evlenmelerinin yasak olduğunu açıkça belirtmektedir. Ancak ilginç olan nokta da şudur ki, Lipit-İştar Kanunları'nın 27. maddesinde de belirtildiği gibi, zorunlu durumlarda adamın bir sokak kadından çocuk sahibi olması mümkündür. Nitekim bu durum, günümüzdeki taşıyıcı annelik kavramına benzer bir durumu ifade etmektedir.

Sumer toplumunda kızın anne ve babasının rızasının alınmasıyla ve bir evlilik sözleşmesiyle resmileştirilen evlilikler, Akad toplumunda da büyük önem taşımaktadır. Bu durum, Eski Mezopotamya'nın hukuki yapılarını içeren ve ilk Akad dilinde yazılmış

²¹⁵ F. Kinal, *age.*, s. 149.

²¹⁶ Y. Kılıç, *age.*, s. 40; M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 68.

²¹⁷ F. R. Steele, *agm.*, s. 443; M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 68.

olan Eşnunna Kanunları'nın²¹⁸ 27. ve 28. maddelerinde açıkça ifade edilmektedir. Maddeler sırasıyla şöyledir:

“Eğer bir adam, bir adamın kızını anasına babasına sormaksızın ve anasına babasına sözleşme özeti ve sözleşme yapmaksızın alırsa (kız) adamın evinde bir yıl otursa dahi onun karısı değildir.”

“Eğer mukavele özeti(ni) ve mukavele(yi) babasına ve anasına yaptıysa ve onu aldıysa zevcedir. (Başka) bir adamın koynunda yakalanırsa ölecektir, yaşamayacaktır.”²¹⁹

Bu maddeler, o dönemdeki evlilik kurallarının ciddiyetini, evliliğin resmi bir şekilde düzenlenmesi gerektiğini ve kızın ailesinin rızasının önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu ifadelerden, evlilik sözleşmesinin yapılmadığı ve kızın ailesinin onayının olmadığı evliliklerin resmi olarak tanınmayacağı anlaşılmaktadır.²²⁰ Ancak, kızın ailesinin izni alınarak ve evlilik sözleşmesi yapılarak gerçekleşen evliliklerin resmi olarak tanınacağı belirtilmektedir. Nitekim, bu evlilikten sonra kızın başka bir adamla ilişki yaşaması halinde ölümle cezalandırılması, bu evliliğin yasalar önünde resmi bir evlilik olarak tanındığını göstermektedir.

Evlilikle ilgili kanun maddeleri incelendiğinde, Sami toplumunda kadınlara ikinci evlilik için belirli koşullar altında izin verildiğini gösteren düzenlemeler bulunmaktadır. İkinci evliliğe izin verilen durumlar, Eşnunna Kanunları'nın 29. ve 30. maddelerinde belirtilmiştir:²²¹

“Eğer bir adam bir baskın seferinde veya istila seferinde [x x x] veya esir olarak alınıp götürülürse, ... günler başka bir memlekette oturursa karısı ikinci bir adamla evlenir ve evlat doğurursa (ilk kocası) döndüğü zaman karısını alacaktır.”

“Eğer bir adam şehrine ve beyine kinlenirse ve kaçarsa, karısı ikinci bir adamla evlenirse döndüğü zaman karısı üzerinde hak iddia edemeyecektir.”²²²

Bu maddelere göre, kadının çok eşliliği durumunda adamın karısını geri alabilmesi, adamın şehrinin ve karısını kendi isteğiyle veya zorunlu olarak terk etmesine bağlıdır. Adamın esir alınması durumunda, kadın ikinci evliliğini gerçekleştirip çocuk

²¹⁸ E. Memiş, *age.*, 2017, s. 181.

²¹⁹ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 82.

²²⁰ M. Stol, *age.*, s. 75.

²²¹ H. Okur, *agm.*, s. 136.

²²² J. B. Pritchard, *age.*, s. 162; M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 82.

doğursa dahi, ilk eşi döndüğünde karısını geri alabilmektedir. Bu durumda, kadının ikinci evliliği geçici bir durum gibi görünmektedir. Ancak adam, kendi isteği doğrultusunda şehrini terk ederse, kadının ikinci evliliğinin gerçekleşmesinin ardından adam geri döndüğünde karısını geri alamamaktadır. Bu düzenleme, kadının bağımsız bir şekilde ikinci bir evlilik yapma hakkını güvence altına almaktadır.

Eşnunna Kanunları'nın 59. maddesi, evli ve çocuklu bir adamın sebepsiz yere kendisine çocuk doğuran karısından ayrılmak ve başka bir kadınla evlenmek istemesi durumunda, kadının ve çocuğun haklarını korumak amacıyla yasal kısıtlamalar getirmektedir. Bu durumda, adamın evini ve eşyalarını kaybetmesi söz konusu olmakta ve hatta adam mirasından mahrum bırakılmaktadır.²²³ Bu durum, Eşnunna Kanunları'nın 59. maddesinde şöyle yer almaktadır:

*“Eğer bir adam, çocuk doğurduğu karısını boşar ve ikinci bir kadınla evlenirse, erkek evinden ve eşyasından ayrı düşürülecek sonra ..... gidecektir.”*²²⁴

Bu dönemdeki evlilikler hakkında bilgiler veren kanun maddelerinin yanı sıra siyasi ilişkilerde de evliliklerin sıklıkla kullanılan bir araç olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Örneğin, evlilikler sınır anlaşmazlıkları gibi mücadelelerin çözümünde de kullanılmıştır. Nitekim tarihsel kayıtlar, Lagaş ile Umma şehir devletleri arasındaki mücadelenin Lagaş kralı II. Eannatum'un Umma kralı Urumma'nın kızıyla evlenmesi sonucunda sona erdiğini göstermektedir.²²⁵

Naram-Sin döneminde ise, Akad devletinin dış politikasında siyasi evliliklerin yapıldığı görülmektedir. Naram-Sin'in kızı Taram-Agade'nin, Kuzey Suriye'deki Urkiş kentinde yerel bir hükümdarın karısı olarak yaşadığı ve burada kendisine ait bir mühür baskısının bulunduğu bilinmektedir. Aynı zamanda, Naram-Sin'in bir diğer kızı Sima-Ulmaş'ın, Mari prensi ile evlendiği bilinmektedir. Bu evlilik ittifakları aracılığıyla, Naram-Sin topraklarını genişletmek ve siyasi gücünü artırmak amacıyla hareket etmiştir.²²⁶

²²³ N. Sünbül, agm., s. 106.

²²⁴ M. Tosun, K. Yalvaç, age., s. 85.

²²⁵ H. Hande Duymuş, *Antik Doğu'da Siyasi Evlilikler (MÖ III-1. Binyıl)*, Cinius Yayınları, İstanbul 2009, s. 28.

²²⁶ Benjamin R. Foster, *The Age of Agade Inventing Empire in Ancient Mesopotamia*, Routledge, London and New York 2016, s. 22; H. H. Duymuş, age., s. 30.

3.1.2. Babililer’de Evlilik

Babil toplumunda gerçekleşen evliliklerde, diğer Eski Mezopotamya toplumlarında olduğu gibi, kızın anne ve babasının rızasının olması önemlidir. Evlilik süreci genellikle erkek tarafının kız tarafına belli bir miktar başlık parasını vermesiyle başlamaktadır.²²⁷ Bu süreçte gelin adayı kendi ailesiyle yaşamakta ve düğün zamanı geldiğinde her iki taraf arasında bir evlilik sözleşmesi yapılmaktadır. Ardından, damat adayının ailesi tarafından düzenlenen bir şölenle gelin, kendi ailesinden ayrılarak eşinin ailesine dahil olmaktadır.²²⁸

Evliliğin yasal ve resmi bir statü kazanması için yazılı bir sözleşme tabletinin bulunması gerekmektedir. Sözleşme tabletinin olması, evliliği resmileştirerek kadının kanunlar önünde yasal bir eş olarak görülmesini sağlamaktadır. Özellikle Hammurabi Kanunları’nda yer alan 128. madde, evliliklerde sözleşme metni olmadığı durumlarda kadının resmi bir eş olarak kabul edilmediğini belirtmektedir.²²⁹

“Eğer bir adam, bir kadını alır fakat sözleşmesini yapmazsa, o kadın (kanunen) bir eş değildir (sözleşme yapmadığı için karısı sayılmaz).”²³⁰

Kanunlarda, kadının evliliğinden sonra başka bir adamla zina işlemesi suç olarak kabul edilir ve bu durumda ölüm cezası öngörülmektedir. Nitekim bütün Mezopotamya kanunlarında evli bir kadının kocasını başka bir adamla aldatmasının cezası ölümdür.²³¹ Ancak Hammurabi Kanunları’nın 129. maddesinde ilginç bir ayrıntı olarak bu cezanın uygulanması, kocanın karısını yaşatma hakkına bağlanmıştır. Yani eğer koca karısını yaşatmayı tercih ederse, kral da zina işleyen erkeğin yaşama hakkını korur.²³² Başka bir deyişle, kral kocanın bu kararıyla zina işleyen erkeğin yaşama hakkını muhafaza etmektedir. Bu yasa, evlilik bağlamında işlenen suçların cezalandırılmasında, karısıyla ilgili kararların genellikle kocaya ait olduğunu düşündürmektedir.

²²⁷ S. Bertman, *age.*, s. 276; H. A. Şahin, H. Kaya Hasdemir, *agm.*, s. 145.

²²⁸ J. Bottero, *age.*, 2005, s. 129; E. M. Tetlow, *age.*, s. 55.

²²⁹ George E. Vincent, “The Laws of Hammurabi”, *American Journal of Sociology*, Vol.9, No.6, 1904, s. 745; I. Mendelsohn, *agm.*, s. 25.

²³⁰ H. W. F. Saggs, *Everyday Life in Babylonia And Assyria*, Assyrian International News Agency, 1965, s.77; R. F. Harper, *age.*, s. 45.

²³¹ N. Sünbül, *agm.*, s. 104-105.

²³² J. Bottero, *age.*, 2005, s. 133; I. Mendelsohn, *agm.*, s. 33.

Madde 129: “Eğer bir adamın karısı, bir başka erkekle yatarken yakalanırsa, onları bağlayıp suya atacaklar. Eğer kadının sahibi (kocasını) yaşatırsa, (hayatta bırakırsa) kral da kölesini yaşatacaktır.”²³³

Bir kadının kocasını ikinci bir erkek için öldürtmesi durumunda ise, kadına daha farklı bir cezanın uygulandığı gözlemlenmektedir. Bu konuda Hammurabi Kanunları'nın 153. maddesi böyle bir suçu işleyen kadın için öngörülen cezayı şu şekilde belirtmektedir:

“Eğer, bir adamın karısı başka bir adam için kocasını öldürtürse, o kadını kazığa oturtacaklardır.”²³⁴ Bu durumda, kocasını öldürten kadını kazığa oturtma gibi daha önce çok rastlamadığımız ilginç bir cezanın verilmesi, oldukça dikkat çekicidir. Nitekim bu madde, suçların türlerine göre çeşitli cezaların uygulandığını ortaya koymaktadır.

Kanunun 131. maddesi, kadının kocası tarafından zina ile suçlanmasını ele almaktadır:

“Eğer bir adamın karısını, kocası yanlış olarak itham ederse, ve bir başka erkekle yatarken yakalanmazsa kadın tanrı yemini edecek ve evine dönecektir.”²³⁵ Bu durumda, eşine yanlış suçlama yönelten kocaya herhangi bir ceza söz konusu olmazken, kadının sebepsiz yere bu suçlama karşısında yemin etmesi gerekmektedir.

Öte yandan, kadının kocası tarafından değil de bir başkası tarafından suçlanması durumunu ele alan 132. maddede kadın için daha ağır bir yaptırım söz konusu olmaktadır:

“Eğer bir adamın karısına, diğer bir erkek için parmak uzatılırsa (suçlarsa), fakat ikinci (başka) bir erkekle yatarken yakalanmazsa, kocası için nehre dalacaktır.”²³⁶ Burada kadın suçüstü yakalanmasa dahi, kocası için kendisini temize çıkarma zorunluluğuna tabi tutulmaktadır.²³⁷ Kadının nehre atılması bir suç tespit aracı olarak görülmektedir. Nehre atılan kişinin su üzerinde kalması, onu temize çıkararak suçsuzluğunun kanıtı olarak kabul edilmektedir. Nitekim nehrin suçlu olanı dibe çekip onu boğacağına, suçsuz olanı ise su üzerinde bırakacağına inanılmaktadır.²³⁸

Kocasından suçlanan bir kadının suçsuzluğunu yemin ederek kanıtlayabileceği durumda, başka biri tarafından suçlanması halinde nehre dalması,

²³³ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 198.

²³⁴ H. W. F. Saggs, *age.*, s. 78.

²³⁵ M. E. J. Richardson, *age.*, s. 83; J. B. Pritchard, *age.*, s. 171; M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 198.

²³⁶ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 198.

²³⁷ H. H. Duymuş Florioti, G. Demirci, *agm.*, s. 31.

²³⁸ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 277; J. Bottero, *age.*, 2005, s. 136.

kadının sadece kendi masumiyetini değil, aynı zamanda kocasının itibarını da temize çıkarmayı amaçladığını düşündürmektedir.

Evlilik gerçekleşikten sonra bir kocanın yokluğu ve uzun süre eve dönmemesi gaiplik olarak kabul edilmektedir. Hammurabi Kanunları'nda, erkeğin elinde olmayan nedenlerle kendi isteği dışında veya kendi isteği doğrultusunda yokluğu olmak üzere iki farklı durum ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Bir adamın savaşta esir düşmesi veya rehin alınması gibi kendi isteği dışında zorla alınıp götürülmesi durumu “*gönülsüz yokluk (gaiplik)*” olarak adlandırılmaktadır. Bu durumda, kocanın yokluğunda kadının ikinci bir evlilik yapabilmesi belirli şartlara bağlıdır.²³⁹

Hammurabi Kanunları'nın 133a, 133b, 134 ve 135. maddeleri bu durumu açıklamaktadır.

Madde 133a: “*Eğer bir adam, zorla alınıp götürülmüşse (esir alınmışsa) ama evinde yeterli miktarda yiyecek varsa, karısı malını (iffetini) koruyacak, başka birinin evine girmeyecektir (evlenmeyecektir).*”

Madde 133b: “*Eğer o kadın malını (iffetini) koruyamazsa, başka bir eve girerse, o kadının (durumunu) ispat edip, suya atacaklardır.*”²⁴⁰

Bu iki maddeye göre, bir kadının kocasının maddi durumunun iyi olması, karısının kendi geçimini sağlayabileceği anlamına gelmektedir. Kocanın elinde olmayan nedenlerle evine ve karısına dönememesi durumunda, karısının başka bir adamla evlenmesi yasaklanmaktadır. Bu durumda, kadının başka bir adamla evlenmesi suç olarak kabul edilir ve ağır bir ceza olarak kadının suya atılması öngörülür. Ancak, bir kadının evinde yeteri kadar yiyecek bulunmaması, onun ikinci bir evlilik yapabileceği anlamına gelmektedir. Bu durum, kadınların ekonomik bağımsızlığının olmadığı bir göstergesidir. Kanunun 134. ve 135. maddeleri bu konu hakkında bilgiler sağlamaktadır:

“*Eğer bir adam zorla alınıp götürülürse ve evinde yiyecek yoksa, karısı bir başka eve girecek, (girebilir) o kadın suçlu değildir.*”

“*Eğer bir adam, zorla alınıp götürülürse ve evinde yiyecek yoksa ondan evvel (koca dönmeden evvel), karısı başka bir eve girer ve çocuk dünyaya getirirse, sonra*

²³⁹ Y. Kılıç, *age.*, s. 70-71.

²⁴⁰ M. E. J. Richardson, *age.*, s. 83; M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 198.

kocasını döner, şehrine vasil olursa o kadın (ilk) kocasına döner. Çocuklar kendi babalarına giderler.”²⁴¹

Bu maddelerden, kadının malvarlığı olmadığı durumlarda ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla başka bir adamla evlilik yapmasına izin verildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, kadının ikinci bir evlilik yapabilmesinin koşulunun maddi varlığa bağlandırıldığını göstermektedir. Fakat kadının ikinci evliliği gerçekleştikten sonra gönülsüz gaiplik durumuna düşen kocası memleketine geri dönerse, karısını ve kaybettiklerini tekrar geri alabilme hakkına sahiptir.²⁴²

Bir kadının kocasının isteyerek evden uzaklaşması ve şehri terk etmesi durumu ise, “*gönüllü gaiplik*” olarak adlandırılmaktadır.²⁴³ Kanunun 136. maddesinde bu durum şu şekilde belirtilir:

“Eğer bir adam şehri terk edip kaçarsa ve ardından karısı başka bir eve girerse; eğer o adam dönüp karısını (geri) almak isterse, şehri küçük görüp kaçtığı için kaçığın karısı kocasına dönmeyecek.”²⁴⁴ Bu durumda adamın zorla alınıp götürülmesi söz konusu değildir. Kendi isteğiyle evini terk eden ve dönmeyen kocanın karısı, başka bir adamla ikinci evliliğini gerçekleştirebilmektedir. Belirli bir zamandan sonra koca, evine geri dönmek istese bile artık karısını geri alamamaktadır.

Kocasını ölmüş ve çocukları olan dul bir kadının ikinci evliliğini yapabilmesine ilişkin koşullar, kanunun 177. maddesinde belirtilmektedir. Ancak bu evliliğin gerçekleşmesi belirli şartlara bağlıdır. Yargıçlar, dul kalan kadının çocuklarının haklarının korunmasını amaçlayarak belirli şartları öngörmektedir. Dolayısıyla, yargıçların kararı doğrultusunda dul kalan kadın, ikinci evliliğini gerçekleştirme hakkına sahip olmaktadır.²⁴⁵ Madde şöyledir:

“Eğer, çocukları küçük olan dul bir kadın, ikinci bir eve girmeye (evlenmeye) karar verdiyse, yargıçların izni olmadan girmeyecektir (evlenmeyecektir). İkinci bir eve girdiğinde yargıçlar, önceki kocasının evinin durumunu inceleyecekler, önceki kocasının evini sonraki kocasına ve o kadına emanet edeceklerdir. Eve bakmak, çocukları büyütmek, malı para karşılığı vermemek hakkında (kadın) bir tablet düzenletecektir. Dul kadının

²⁴¹ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 198.

²⁴² H. Okur, *agm.*, s. 141.

²⁴³ Y. Kılıç, *age.*, s. 72.

²⁴⁴ R. F. Harper, *age.*, s. 47.

²⁴⁵ Y. Arslantaş, R. K. Septioğlu, *agm.*, s. 21-22.

çocuklarının malını satın alan kimse gümüşünü (parasını) kaybedecek, mal sahibine dönecektir.”²⁴⁶

Evliliklerde, bir kadının evini ve malını suistimal etmesi, kocasına karşı sadakatsizlik göstermesi veya itaatsizlikte bulunması durumunda, kocanın eşini boşayabilme hakkı bulunmaktadır. Ancak koca eşini boşamak istemezse, kanunlar kocanın ikinci bir eş almasına müsaade etmektedir. Bu durumda kadın suçlu olarak görülmekte ve ilk eş kocasının evinde bir tür köleliğe indirgenerek cezalandırılmaktadır. Yani ikinci eş, birincisinden daha üst statüye geçirilmektedir.²⁴⁷ Kanununun 141. maddesi bu durumu açıkça ifade etmektedir:

“Eğer, kocasının evinde oturan bir adamın karısı evden çıkmaya (kaçmaya) karar verip, şahsı için mal mülk edinirse (sonra) evini dağıtır, kocasını küçük düşürürse ve bu ispat edilirse kocası eğer onu boşayacağını söylerse, boşayabilir. Yolluk ve boşanma parası olarak ona hiçbir şey vermeyecektir. Eğer kocası onu boşamadığını söylerse, ikinci bir kadını alacak ve o (birinci kadın) köle gibi kocasının evinde oturacaktır.”²⁴⁸

Hammurabi Kanunları'nın 142. maddesi ise kocanın evini ve karısını ihmal etmesi durumunda, kadının kocasını reddetme *“(kocasından nefret edip, ‘sen beni karılığa alamazsın’ deme)”²⁴⁹* hakkının olduğunu belirtmektedir. Yani, eğer bir kadın kocası tarafından ihmal ediliyorsa ve bu durum yargı tarafından doğrulanırsa, kadına suçsuzluğu karşısında çeyizini alarak baba evine dönme hakkı tanınmaktadır. Ancak 143. maddeye göre, kocasını reddeden kadının durumu incelendiğinde, bunların aksi bir durum söz konusu olursa, örneğin kadın sokağa çıkmaya düşkünse, kadın suçlu bir konumda görülerek ölümle sonuçlanabilecek suya atılma cezasına tabi tutulmaktadır.²⁵⁰

Madde 143: *“Eğer (kadın kendini ve evini) gözetmezse ve sokağa düşkünse evini dağıtıyor, kocasını küçük düşürüyorsa o kadını suya atacaklardır.”²⁵¹*

²⁴⁶ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 203.

²⁴⁷ I. Mendelsohn, *agm.*, s. 24; H. Okur, *agm.*, s. 144.

²⁴⁸ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 199.

²⁴⁹ Hammurabi Kanunu Madde 142: *“Eğer bir kadın, kocasından nefret edip sen beni karılığa alamazsın derse, onun kayıtları, bölgesinde incelenecek. Eğer o kadın (evine ve kendine) dikkatli ise (evini ve iffetini koruyorsa) ve kabahati yoksa ve kocası (evinden) çıkmaya düşkünse (evini ihmal edip, sokağa çıkmağa düşkünse), onu çok küçültüyorsa, o kadının kabahati yoktur, çeyizini alıp babasının evine gidecektir.”* M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 199.

²⁵⁰ L. D. Steele, *age.*, s. 301.

²⁵¹ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 199.

Çok eşliliğin oluşmasına sebep olan bir başka husus, kanunun 148. maddesinde ele alınan, evli bir kadının ciddi bir hastalığa yakalanması durumudur. Bu durumda kadının haklarını korumak ve mağduriyetini önlemek amacıyla, belirli koşullar altında adamın ikinci bir eş alabilmesine olanak tanınmaktadır.²⁵² Böyle bir durum söz konusu olduğunda, kocanın ilk eşini boşama hakkı kısıtlanarak, ikinci bir eş alabileceği görülmektedir. Yani koca, ikinci bir kadınla evlenmeye karar verir ve evlenirse, hastalığa yakalanan ilk eşini boşamayacaktır. Adam ikinci eşiyile evlendiği takdirde, hastalanan ilk eşiyile evini paylaşmaya ve yaşadığı sürece ona bakmaya devam etmekle yükümlü tutulmaktadır.²⁵³ Ancak ilk eş bu durumu kabul etmez ve gitmek isterse, baba evinden getirdiği çeyizi alarak gidebilme hakkına sahiptir.²⁵⁴

Madde 148: *“Eğer bir adam bir kadınla evlenirse ve kadın ağır bir hastalığa yakalanırsa, ikinci biriyle evlenmeye karar verip evlenirse, hastalığa tutulan karısını boşamayacaktır. (O kadın) yaptığı evde kalacak ve yaşadığı sürece ona bakacaktır.”*²⁵⁵

Hammurabi Kanunları, evlilik öncesi ve sonrası adil ve dengeli ilişkileri sağlamaya yönelik maddeler içermektedir. Bu maddeler, evlilikle ilgili borç yönetimini ve taraflar arasındaki sorumlulukları belirlemeyi amaçlamaktadır. Özellikle, evlilik öncesinde borçlu olan bir adam ve kadının durumunu ele alan 151. madde, çeşitli hükümler içermektedir. Bu maddeye göre, bir adam evlenmeden önce borçluysa, evleneceği kadın kendisine haciz uygulanmaması için kocasına bir sözleşme tableti düzenletebilir. Böylece, evlilik gerçekleştikten sonra, alacaklılar bu kadına haciz koyamazlar. Benzer şekilde, eğer kadın evlenmeden önce borçluysa, alacaklılar kocasına haciz koyamazlar.²⁵⁶ Bu düzenleme, evlilikten sonra ortaya çıkabilecek olası sorunlara karşı önlem almayı amaçlamaktadır. Ayrıca, evlilik birliğinin başlamadan önceki borçların, evlendikten sonra çifti olumsuz etkilememesi için bir koruma sağlamaktadır. Maddenin tercümesi aynen şöyledir:

“Eğer, bir adamın evinde (karısı olarak) oturan bir kadın, kocasının bir alacaklısının kendisini (haczetmemesi) yakalamaması için kocasını anlaşılmaya sevk edip, ona bir tablet (sözleşme) düzenlettirdiyse (ve) eğer o adam o kadını almadan önce

²⁵² I. Mendelsohn, agm., s. 24.

²⁵³ H. A. Şahin, H. Kaya Hasdemir, agm., s. 153.

²⁵⁴ Hammurabi Kanunu Madde 149: *“Eğer o kadın kocasının evinde kalmayı tercih etmezse, babasının evinden getirdiği çeyizini (kocasını) ona iade edecek ve o (kadın) da gidecektir.”* R. F. Harper, age., s. 53.

²⁵⁵ R. F. Harper, age., s. 53.

²⁵⁶ Y. Arslantaş, R. K. Septioğlu, agm., s. 17.

*borçluysa, alacaklı onun karısına haciz koyamayacaktır. Eğer o kadın kocasının evine girmeden evvel (kadın) borçlu ise, alacaklı kocasına haciz koyamayacaktır.”*²⁵⁷

152. madde ise, çiftin evlendikten sonra ortaya çıkan borçlarının durumunu düzenlemektedir:

*“Eğer borç, o kadının adamın evine girişinden sonra (ortak yaşantılarından sonra) olmuşsa, her ikisi de tüccara (karşı) sorumlu olacaklardır.”*²⁵⁸ Bu madde, evlilik birlikteliğinin başlamasından sonra çiftin birlikte borç yapmaları durumunda, bu borçtan her iki tarafın da sorumlu olacağını belirtmektedir.

Hammurabi Kanunları’nda yer alan maddeler, Babil toplumunda sınıflar arası evliliklerin bulunduğunu göstermektedir. Maddeler dikkate alındığında, Babil toplumunda “*awilum*”, “*muškēnum*” ve “*wardum*” sınıflarının bulunduğu görülmektedir.²⁵⁹ Bunlardan *awilum*, hür insan, efendi, köle olmayan ve üst tabakaya ait bir sınıfı ifade etmektedir. *Muškēnum* ise, saraya bağlı sade halk sınıfından, yarı efendi olan, ikinci derecede bulunan ve köle sahibi olabilen bir vatandaş sınıfıdır. *Awilum* sınıfında bulunanlar daha itibarlı bir konumda ve daha geniş haklara sahipken, *muškēnum* sınıfında bulunanlar onlara göre daha az itibarlı ve daha az haklara sahip olan bir konumdadır. *Wardum* ise, köle statüsündeki sınıfı ifade etmektedir.²⁶⁰ Bu açıklamalar, Babil toplumunda sınıflar arasındaki ayrımı ve bu ayrımın evlilikler üzerindeki etkisini vurgulamaktadır.

Hammurabi Kanunları’nın 175. ve 176. maddelerinde, hür kadınlarla köleler arası evliliklerin gerçekleşebildiği ve bunların özellikle saraya ait köleler için geçerli olduğu belirtilmektedir. Bu maddelerin ilk satırlarında geçen, “*eğer, saraya ait bir köle veya muškēnum’a ait bir köle, bir bey kızı ile evlenirse*” ifadeleri, bu durumu kanıtlar nitelikte bulunmaktadır.²⁶¹ Ancak, köle sahibinin bu tür evliliklerden doğan çocuklar üzerinde kölelik hakkı talep edemeyeceği, kanunun 175. maddesinde açıkça ifade edilmektedir. Madde 175 şöyledir:

²⁵⁷ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 200.

²⁵⁸ M. E. J. Richardson, *age.*, s. 89.

²⁵⁹ U. C. Tutkaoğlu, *agm.*, s. 213; J. Lindgren, *agm.*, s. 163.

²⁶⁰ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 271-273.

²⁶¹ Gülnihal Bozkurt, “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.38, S.1, 1981, s. 77.

“Eğer, saraya ait bir köle veya muşkēnum’un kölesi ile bir bey kızı evlenirse ve çocuklar dünyaya getirirse, kölenin sahibi, beyin kızının çocukları üzerinde kölelik için hak iddia edemez.”²⁶²

Kanunun 170. ve 171. maddelerine göre, evli ve çocuk sahibi olan hür bir adamın, köle kadından da çocuk sahibi olabileceği belirtilmektedir. Bu maddelere göre, hür bir adamın kadın köleden olan çocuklarına *“benim evlatlarım”* demesi, bu çocukları meşru evlat olarak kabul ettiğinin bir göstergesidir. Böylece kadın köleden olan çocuklar, ilk eşten olan çocuklar gibi babalarının mirasından eşit pay alma hakkına sahip olmaktadır. Ancak adamın bu çocukları kendi evlatları olarak kabul etmemesi, çocukların babalarının mal varlığı üzerinden herhangi bir hak iddiasında bulunamayacaklarını göstermektedir. Bu durumda, babalarının mal varlığından miras alabilme hakları, adamın bu çocukları meşru evlat olarak kabul etmesine bağlıdır.²⁶³

Madde 170: *“Eğer bir adamın eşi ona çocuklar doğurursa ve kadın kölesi (de) ona çocuklar doğurursa, baba sağlığında kölenin ona doğurduğu çocuklara ‘benim çocuklarım’ deyip eşinin çocukları ile birlikte onları sayarsa, sonra baba kaderine gittiğinde (öldüğünde) baba evinin malı içinden, eşin ve kadın kölenin çocukları eşit olarak mal bölüşeceklerdir (fakat) eşin ilk oğlu, hisse içinden seçecek ve alacaktır.”*

Madde 171: *“Eğer baba sağlığında, ona çocuk doğuran kadın kölenin çocuklarına ‘benim evlatlarım’ demediye, sonra baba kaderine gittiğinde (öldüğünde) baba evinin malından, kadın kölenin çocukları, eşin çocukları ile birlikte mal bölüşmeyeceklerdir. Kölenin ve çocuklarının özgürlüğü verilecektir. Eşin çocukları, kadın kölenin çocuklarına (karşı) kölelik için iddiada bulunmayacaklardır.”²⁶⁴*

Hammurabi Kanunları, din kadınları olarak tanımlanan rahibelerin evliliklerine dair bazı düzenlemeler içermektedir. Sınıfsal ayrıma tabi tutulan din kadınlarına, statülerine göre farklı isimler verildiği görülmektedir. Rahibelerin genellikle evlenebildikleri, ancak çocuk doğurma zorunluluklarının olmadığı kanun metinlerinden

²⁶² M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 203.

²⁶³ L. D. Steele, *age.*, s. 310.

²⁶⁴ R. F. Harper, *age.*, s. 61; M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 202.

anlaşılmaktadır.²⁶⁵ Nitekim bu rahibelerden *şugitum* dışındaki rahibelerin çocuk doğurma mecburiyetinde olmadıkları bilinmektedir.²⁶⁶

Asil aile kızları arasından seçilen ve yüksek rahibe sınıfını temsil eden *entum* rahibelerinin evlenmelerine izin verildiği Hammurabi Kanunları'nın 178. ve 179. maddelerinde yer alan ifadelerden anlaşılmaktadır. Ancak evlat alma veya çocuk doğurma haklarına sahip olup olmadıkları konusu açık değildir. Babil toplumunda, *entum* rahibeleri gibi asil aile soyundan gelen ancak onlara kıyasla daha düşük konuma sahip olan diğer bir rahibe sınıfı *naditum*ların da evlenebilme yetkilerinin olduğu bilinmektedir. Ancak *naditum*lar, çocuk sahibi olmadıkları için kocalarına bir kadın köle temin edebilmektedirler. Ayrıca çocuk sahibi olmayan bir *naditum*'un kocası, kendi isteğiyle *şugitum* adı verilen ve çocuk doğurabilen bir rahibeyi eş olarak alabilmektedir.²⁶⁷ Bu durum, kanunun 144. ve 145. maddeleri tarafından açıklanmaktadır:

“Eğer bir adam bir naditum ile evlenirse ve o naditum kocasına bir kadın köle verirse ve o kölenin doğurmasına sebep olursa (fakat) bu adam bir şugitum ile evlenmeye karar verirse o adama müsaade etmeyeceklerdir, şugitum'u alamayacaktır.”

“Eğer bir adam bir naditum ile evlenirse ve ona çocuk temin etmezse ve (o adam) şugitum ile evlenmeyi kafasına koyarsa, o adam şugitum'u alacaktır. Onu evine sokacaktır (fakat) o şugitum, naditum ile yarışmayacaktır.”²⁶⁸

Kanunun 146. ve 147. maddelerinde ise, *naditum*'un kocasına çocuk doğurmak üzere kadın köle verdiği ve bu kölenin çocuk doğurduğu için *naditum*'la eşitlik iddia edemeyeceği, ayrıca hanımı tarafından para karşılığı satılamayacağı ve köle olarak sayılmaya devam edeceği ifade edilmektedir. Ancak, söz konusu olan bu kölenin çocuk doğurmaması durumunda gümüş karşılığı satılabileceği belirtilmektedir. Bu durum, kadın kölenin çocuk doğurmasının belirli bir değere sahip olduğunu göstermektedir.²⁶⁹

Kanunlarda adı geçen bir diğer rahibe sınıfı SAL.ZİKRUM'dur. Bu terim, Sumerce ideogramlarla ifade edilmiş olup Akadca karşılığı belirsizdir. Kanunların 192. ve 193. maddelerine göre SAL.ZİKRUM'lar, saraya hizmet eden bir sınıfı temsil eder ve

²⁶⁵ Y. Kılıç, H. H. Duymuş, agm., s. 162,163; Gülriz Kozbe, “Mezopotamya'da Kadın Olmak”, *Tarihte Kadın*, Ed. Mehtap Nasıroğlu Aydın, Paradigma Akademi, Çanakkale 2020, s. 55.

²⁶⁶ Y. Kılıç, *age.*, s. 74.

²⁶⁷ Y. Arslantaş, R. K. Septioğlu, agm., s. 29-30.

²⁶⁸ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 199.

²⁶⁹ Y. Arslantaş, R. K. Septioğlu, agm., s. 30.

evlatlık alabilirler.²⁷⁰ Ayrıca 178. ve 179. maddelerinde bulunan şu ifadeler; “Eğer bir entum, bir naditum, veya bir SAL.ZİKRUM’un babası çeyiz verirken...” ve 180. maddesinde bulunan şu ifade; “Eğer bir baba ister bir manastır naditumu, ister SAL.ZİKRUM olan kızına evlenirken çeyiz vermezse...” bu sınıfta bulunan kadınların evlenebildiklerini ve evlilikleri sırasında baba evinden çeyiz alabildiklerini göstermektedir.²⁷¹

Bir başka rahibe sınıfı olan ve mabet hizmetinde çalışan *qadištumlar*’ın, Sippar kentinde ele geçen bazı yazılı vesikalardan anlaşıldığı üzere, evlenebildikleri, kendi evlerini kurabildikleri, çocuk sahibi olabildikleri veya başkalarının çocuklarına dadılık yapabildikleri bilinmektedir.²⁷² *Kulmašitum* sınıfında bulunan rahibeler ise, *qadištumlar* gibi mabet hizmetinde bulunmaktadırlar. Kanununun 181. maddesine göre, onların evlenebildikleri ancak ölmeleri halinde mal varlıklarının kardeşlerine geçtiği görülmektedir. Bu durum, onların kendi çocuklarının bulunmadığı ve çocuk doğurmalarının yasak olabileceği, bu sebeple de terekelerinin kardeşlerine kalacağı yorumunu ortaya koymaktadır.²⁷³

Kanun maddelerinde karşımıza çıkan son rahibe sınıfı *šugitum*’ların evlenebildikleri ve çocuk doğurabildikleri bilinmektedir. Ayrıca bir babanın *šugitum* olan kızını evlendirirken çeyiz verdiği, kanununun 183. maddesinden anlaşılmaktadır. Ancak bir babanın *šugitum* olan kızına çeyiz vermeden ve evlendirmeden ölmesi durumunda, bu görevin kızın erkek kardeşleri tarafından gerçekleştirileceği, yani kıza çeyiz verilerek onun evlendirileceği kanununun 184. maddesinde belirtilmektedir. Bunların yanı sıra, daha önce de belirttiğimiz gibi bir *naditum*’un kocası çocuk sahibi olabilmek için bir *šugitum* ile evlenebilirdi. Çocuk sahibi olduktan sonra adamın *šugitum*’a boşanma parasını vererek onu boşayabileceği ise kanununun 137. maddesinde yer almaktadır.²⁷⁴

Hammurabi döneminden sonra gelen Kasit saldırıları ve iç isyanlar, bu bölgeye Kasitlerin egemen olmalarını sağlayarak Orta Babil dönemini başlatmıştır.²⁷⁵ Kasitlerin Babil’e hâkim olduğu Orta Babil dönemine ait belgelerin azlığı nedeniyle, bu dönemin

²⁷⁰ Y. Kılıç, H. H. Duymuş, agm., s. 169.

²⁷¹ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 203-204.

²⁷² Esmâ Öz, “Çiviyazılı Belgelere Göre Mezopotamya’da Sütannelik Hizmeti, Sütanne Olarak Qadištum Kadınları ve Kutsal Kitaplarda Sütannelik Uygulaması”, *Journal of Turkish Studies*, Vol.10, No.13, 2015, s. 242.

²⁷³ Y. Arslantaş, R. K. Septioğlu, agm., s. 32.

²⁷⁴ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 275; Y. Kılıç, H. H. Duymuş, agm., s. 174.

²⁷⁵ K. Köroğlu, *age.*, s. 200; R. Yıldırım, *age.*, s. 77.

evlilik uygulamalarına dair bilgiler kısıtlıdır. Ancak, bu dönemde çıkar amaçlı siyasi evliliklerin yapıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Örneğin, Babil tahtında bulunan II. Burnaburiaş (MÖ 1359-1333) döneminde, Asur tahtında bulunan I. Asur-Uballit'in (MÖ 1363-1328) kızı Prensess Muballitat-Şerua'yı Babil sarayına gelin olarak gönderdiği bilinmektedir. II. Burnaburiaş'ın oğlu ve I. Asur-Uballit'in kızı görkemli bir düğün ile Babil'de evlenmişlerdir.²⁷⁶ Görkemli bir düğünle gerçekleşen bu evlilik, iki devlet arasında güçlü bir akrabalık ilişkisi kurmuş ve diplomatik ilişkilerin güçlenmesini sağlamıştır.

Amarna Çağı adı verilen dönemde ise, Babil ile Mısır arasında gerçekleşen evliliklerin bilgileri Amarna Arşivi'nde bulunan mektuplardan öğrenilmektedir. Bu mektuplar genellikle iki devlet arasında yapılan evlilikleri ve bu evlilikler sırasında karşılıklı olarak gönderilen altın ve hediyeleri içermektedir. Örneğin bu mektuplardan, Mısırda bulunan III. Amenofis'in Babil'de bulunan Kadaşman-Enlil'in hem kız kardeşiyle hem de kızıyla evlendiği bilinmektedir. Yine, IV. Amenofis'in Burnaburiaş'ın kızı ile evlenerek onu eş olarak almak istediği görülmektedir.²⁷⁷

Yeni Babil döneminde ise, Nabukadnezar'ın (MÖ 616- 562) Med kralı Kyaksares'in bazı kaynaklarda torunu, bazı kaynaklarda kızı olarak geçen Amyitis ile evlenmesi, iki devlet arasında yapılan diplomatik bir evlilik olarak görülmektedir. Nitekim bu evlilik, iki devletin ittifak olmasını sağlamıştır.²⁷⁸ Siyasi amaçlar doğrultusunda gerçekleşen bu evlilikler, çıkar ilişkileri göz önüne alınarak, bazen ortak bir hedefe ulaşmak ya da belirli bir tehdide karşı koymak için, bazen de güçlerini artırmak için başvurulan bir yöntem olarak görülmüştür.

Siyasi evliliklerin yanı sıra, Yeni Babil döneminde evlilik uygulamalarıyla ilgili olarak kral Nabonid'in oluşturduğu Yeni Babil Kanunları'nda çeşitli hükümler bulunmaktadır.²⁷⁹ Burada bulunan maddeler dikkate alınarak, bu dönemde gerçekleşen evlilikler hakkında şu sonuçlar çıkarılabilir:

²⁷⁶ Kemal Balkan, "Kas Tarihinin Ana Hatları", *Belleten*, C.12, S.48, Ankara 1948, s. 748; Erol Sever, *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008, s. 59.

²⁷⁷ Füzüzan Kınal, "Amarna Çağında Mısır'ın Ön Asya Münasebetleri", *A.Ü. DTCF Dergisi*, C.2, S.1, 1943, s. 101-102; Füzüzan Kınal, "Amarna Arşivindeki Babil Mektupları", *A.Ü. DTCF Dergisi*, C.23, S.3.4, 1965, s. 177-178.

²⁷⁸ H. H. Duymuş, *age.*, s. 38-39.

²⁷⁹ Y. Kılıç, *age.*, s. 79.

Evlilik öncesi çeyiz verme geleneği, babanın mal varlığının miktarına göre düzenlenmiştir ve yapılan anlaşmaların değiştirilemeyeceği, toplumda sözleşmelere verilen önemi göstermektedir. Kadının evlilik sonrası çocuksuz ölmesi, çeyizin ailenin mülkiyetine geri dönmesini sağlamaktadır. Bir kadının kocasının ölümünden sonra ikinci evliliğini yapması ve iki evliliğinden de çocuklarının bulunması, çeyizin çocuklar arasında adil bir şekilde bölüştürülmesini sağlamaktadır. Bu da evlilikler ve aile içindeki değişimlere rağmen çocukların haklarına vurgu yapmaktadır.²⁸⁰ Ayrıca, karısı ölmüş bir adamın ikinci evliliğini yapabileceği, ancak ölümünden sonra terekesinin 2/3'ünü ilk karısından olan çocuklarının, 1/3'ünü ise ikinci kadından doğan çocuklarının alacağı belirtilmektedir. Burada çocuklar arasında eşit paylaşım yapılmamasının nedeni hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.²⁸¹

Herodotos, yaptığı yolculuklarda gezip gördüğü veya yaşamış kişilerin ifadelerine dayanarak izlenimlerini aktardığı "*Herodot Tarihi*" adlı eserinde de Babil evlilikleri hakkında bilgiler vermektedir. Bu eserinde, evlilik çağına gelmiş olan Babilli kızların evlenmeleri için her köyde yılda bir kez tören düzenlendiğini ve bir tellal aracılığıyla kızların en güzelinden başlanarak yüksek bir meblağ karşılığında satışa sunulduğunu ifade etmektedir. Ardından sırasıyla diğer kızlar içinde evlendirilmek üzere aynı sistemin uygulandığını vurgulamaktadır. Evlenme isteğinde bulunan zengin Babilliler'in en güzel kızları alabilmek için fiyatı artırdıklarını, güzelliği önemsemeyenlerin ise bunun tam tersine çirkin olanlarını veya sakat olanlarını almak için üste daha para aldıklarını belirtmektedir. Aynı zamanda evlilik isteğinde bulunan kişilerin evlenecekleri kızı kendi evlerine götürebilmeleri için dürüst olduklarını kanıtlayacak bir kefil göstermelerinin gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra, evliliğe aldığı kız ile birlikteliği gerçekleşmeyen adamın para ödemek zorunda olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, hiç kimsenin kızını istediği kişiyle evlendirmeye hakkının olmadığını ve farklı köylerden gelenlerin bu pazara katılabileceğini belirtmektedir.²⁸²

Babilli erkeklerin kadınları açık arttırma usulüyle satın almaları, toplumun maddi değere verdiği önemi ve evlilik sürecindeki başlık parası olarak nitelendirilen meblağın gerekliliğini yansıtmaktadır. Zengin erkeklerin fiyat artırdıkları yerde, fakir erkeklerin çirkin kızları almak için üstüne daha para almaları, güzel ve çirkin olanlarından sakat

²⁸⁰ M. T. Roth, *age.*, s. 146-147.

²⁸¹ Y. Kılıç, *age.*, s. 80.

²⁸² Herodotos, I/196; S. Bertman, *age.*, s. 277.

olanlarına kadar bütün kızların evlenebilmesine olanak tanındığının bir göstergesidir. Zira sırf para almak maksadıyla bir erkeğin evlilik yoluna gitmemesi için çiftin birlikteliğinin gerçekleşmesi şartı oluşturulmuştur. Aksi bir durumda ceza olarak ödenen paranın iadesi söz konusu olmaktadır.

Evliliğin gerçekleşmesinden ve karı ve kocanın birlikteliğinden sonra, yanar bir kokunun yanında oturup arınacaklarını ve sabahın erken saatleri olan seher vaktinde yıkanacaklarını, yıkanmadan da hiçbir kaba dahi el süremeyeceklerini ifade etmektedir.²⁸³ Ancak, Herodotos'un Babil'e ne zaman ve hangi yolla geldiği konusunda net bilgiler olmaması nedeniyle, bu geleneklerin Babil'de ne zaman yaygınlaştığını ve kim tarafından başlatıldığını kesin olarak belirtmek mümkün değildir.

3.1.3. Asurlular'da Evlilik

Asur toplumunda, diğer Mezopotamya toplumlarının genelinde görülen ataerkil bir aile yapısı bulunmaktadır. Kadınlar, evlenmeden önce babalarının kontrolü altında bulunmakta ve evlendikten sonra bu kontrol kocalarına geçmektedir. Ayrıca toplumda, genellikle tek eşlilik yaygın olmakla birlikte, belirli koşulların oluşması durumunda ikinci bir evliliğin yapılabildiği görülmektedir.²⁸⁴

Asur dönemine ait Orta Asur Kanunları'nda evlenme konusunu düzenleyen hükümler bulunmaktadır. Evlenme ile ilgili kanun maddelerine bakıldığında, Orta Asur toplumunda "*levirat evliliği*" olarak adlandırılan uygulamanın varlığını görmekteyiz. Levirat, Latince "levir" (erkek kardeş) kelimesinden türetilen ve kocası ölen çocuksuz dul bir kadının, kayınbiraderlerinden biri veya kayınpederi ile evlenmesini ifade eder.²⁸⁵

Levirat evliliği Tevrat'ta da geçmektedir. Nitekim Tevrat'ta; "*Birlikte oturan kardeşlerden biri oğlu olmadan ölürse, ölenin dulu aile dışından biriyle evlenmemeli. Ölenin kardeşi dul kalan kadına gidecek. Onu kendine karı olarak alacak, ona kayınbiraderlik görevini yapacak.*"²⁸⁶ ifadeleri yer almaktadır. Tevrat'ta, levirat evlilikteki temel şart, ölen erkeğin (yaşayan) bir oğlunun bulunmamasıdır. Erkeğin yaşayan bir oğlu bulunması durumunda, levirat evliliği yapılamaz ve dinen yasaktır.²⁸⁷

²⁸³ Herodotos, I/198.

²⁸⁴ Don Nardo, *Life in Ancient Mesopotamia*, Reference Point Press, San Diego CA 2014, s. 35.

²⁸⁵ Y. Kılıç, *age.*, s. 116; M. Stol, *age.*, s. 296; T. Bryce, *age.*, s. 146; N. Sünbül, *agm.*, s. 107.

²⁸⁶ Tevrat, Tesniye 25/5; T. Bryce, *age.*, s. 147.

²⁸⁷ Tevrat, Levililer 18/16, 20/21; Ali Osman Kurt, "Yahudilikte Levirat Evlilik: Geleneğin Tutsak Ettiği Kadınlar", *Turkish Studies*, C.11, S.17, 2016, s. 250.

Tevrat'ta bahsi geçen bu uygulamanın Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında da var olduğu bilinmektedir. Nitekim Orta Asur Kanunları'nın 33. ve 43. maddeleri, Orta Asur toplumunda "levirat" uygulamasının varlığını göstermektedir:

*"Eğer bir kadın (kayın) babasının evinde oturuyorsa, kocası ölmüşse ve çocukları varsa, onların (çocuklarının) evleri içinden istediği birinde oturacaktır. Eğer çocuğu yoksa kayınpeder, gönlünün istediği oğluna onu verecektir..... Eğer isterse kayınpederine karılık için (onu) kendini verecektir. Eğer kocası ve kayınpederi ölmüşse, çocuğu yoksa, o bir duldur, istediği yere gider."*²⁸⁸

*"Eğer bir adam, ister (kızın) başına yağ dökmüş²⁸⁹ olsun, ister nişan hediyeleri getirmiş olsun, koca olarak vereceği oğlu, ölmüş veya kaçmış olursa geri kalan oğulları arasından en büyüğünden, on yaşında olan en küçük oğluna kadar, kızı istediğine verecektir. Eğer baba ölmüşse, kızı vereceği oğul da ölürse, ölü oğlunun on yaşında bir oğlu varsa (bu kızı bu çocuk) alacaktır. Fakat torunlar on yaşından küçükse, kızın babası isterse kızını (küçüklerden) birine verebilir, isterse aralarındaki karşılıklı hediyeleri geri verirler. Eğer oğlu yoksa, ne aldıysa, kıymetli taşlar ve yiyecek olmayanlar hariç, hepsini geri verecektir. Yiyecek şeyleri geri vermeyecektir."*²⁹⁰

Bu maddeler, kadının kocasının ölümü veya uzun süreli uzaklaşması durumunda, kadının kayınpederi tarafından diğer çocuklarından birine, kendisine veya torunlarından birine verilmesini öngörmektedir. Fakat bu çocukların on yaşından büyük olmaları gerektiği vurgulanmıştır. Eğer çocuklar on yaşından büyük değilse, kadının babası kızını kendi evine alabilir, ancak bu durumda kızı için aldığı hediyeleri geri vermesi gerekmektedir.

Orta Asur Kanunları'nın 34. maddesi, bir adamın dul bir kadınla evlendiği durumu düzenlemektedir. Maddeye göre, evlilik sözleşmesi yapılmamış olsa bile, adam ve dul kadın birlikte iki yıl boyunca aynı evde yaşarlarsa, bu durum evliliği resmileştirir ve kadın eş statüsüne yükselerek evden çıkarılmaz hale gelir:²⁹¹

²⁸⁸ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 251.

²⁸⁹ Orta Asur döneminde evlenecek kız için yapılan bu uygulama, kızın statüsünün artık değişmiş olduğunu göstermektedir. Söz konusu uygulamadan bahseden bir diğer madde kanunun 42. maddesidir: "eğer bir adam, diğer bir adamın kızının başına yağ döker veya hediyeler getirirse". Gelinin başına yağ sürülmesi ve örtülmesi gibi adımlar, evliliğin resmileştirilmesi ve toplum içinde belirli bir statünün kazanılmasını simgeler. Bkz. Y. Arslantaş, R. K. Septioğlu, *agm.*, s. 26; N. Sünbül, *agt.*, s. 81; E. M. Tetlow, *age.*, s. 127.

²⁹⁰ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 253.

²⁹¹ I. Mendelsohn, *agm.*, s. 26.

*“Eğer bir adam dul bir kadınla evlenirse, onun evlilik sözleşmesi yapmamışsa, ancak iki yıl onun evinde oturmuşsa, o kadın eştir; (Evden) çıkmayacaktır.”*²⁹² Bu hüküm, dul bir kadının ikinci evliliğini gerçekleştirmesi durumunda, evliliğin sadece resmi bir sözleşmeyle değil, aynı evde yaşamak suretiyle de geçerli olabileceğini belirtmektedir.

Kanun maddelerinde bir kadının kocasının onu terk etmesi, desteklememesi ve çocuklarının da olmaması durumunda, beş yıl sonunda geçimini sağlaması amacıyla ikinci bir evlilik yapabileceği belirtilmektedir. Nitekim Orta Asur Kanunları'nın 36. maddesi bu durumu detaylı bir şekilde ifade etmektedir:

*“Eğer bir kadın babasının evinde oturuyorsa veya kocası onu ayrı evde oturttuysa, kocası tarlaya gittiye, ne yağ, ne yün, ne giyecek, ne yiyecek ona hiçbir şey bırakmadıysa, bir başak dahi ona tarladan getirmediyse, o kadın beş sene kocasını beklemek zorundadır. (Başka) kocayla oturmayacaktır. Eğer çocukları varsa kiralanacaklar (çalışacaklar) ve yiyecek kazanacaklardır. Kadın kocasını bekleyecek, (başka) kocaya gitmeyecektir. Eğer çocukları yoksa beş yıl kocasını bekleyecek, altıncı yılın başında istediği kocayla oturacaktır (yaşayacaktır). Kocası gelişinde (dönüşünde) ona yaklaşmayacaktır, sonraki kocasına açıktır (onundur). Eğer beş yıldan fazla kendiliğinden gecikmediğini, (isteyerek olmadığını) veya yakalanarak alıkonulduğunu veya yalandan dolayı yakalandığı için geciktiğini dönüşünde ispat edebilirse, karısı gibi bir kadını verecek ve (kendi) karısını (geri) alacaktır. Yahut kral onu başka bir memlekete gönderdiyse, beş yıldan fazla geciktiyse, karısı onu bekleyecektir. (Başka) kocayla oturmayacaktır. Eğer beş yıldan önce başka kocaya gider ve çocuk doğurursa kocası dönüşünde (evlilik) sözleşmesine sadık kalmadığı ve evlendiği için, onu ve çocuklarını (geri) alacaklardır.”*²⁹³

Bu maddede, kocanın kendi isteği doğrultusunda ya da kendi isteği dışında yokluğu ve çocuklarının olup olmadığı fark etmeksizin, kadının kocasını beş yıl beklemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Kadının beş yıl beklemeden ikinci bir kocaya gidip çocuk doğurması durumunda, kocanın hem karısını hem çocuklarını geri alabileceği belirtilmektedir. Ancak çocuklarının olmaması, bu bekleme süresinin sonunda kadına ikinci evliliğini yapabilme özgürlüğünü vermektedir. Burada kocanın kendi isteği dışında

²⁹² M. Stol, *age.*, s. 674.

²⁹³ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 251.

yokluğu söz konusu olursa, ilk koca ikinci kocaya başka bir kadın vererek kendi karısını geri alabilmektedir.²⁹⁴

Orta Asur Kanunları'nın 40. maddesi, evli, dul ve Asurlu kadınlar ile kızların ve evli qadištu'ların halka açık yerlerde örtülmesi gerektiğini belirtirken, fahişelerin, evli olmayan qadiştuların ve cariyelerin bu kuralın dışında tutulması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca madde, hangi kadın sınıflarının örtünmesi veya örtülmemesi gerektiğini ve belirlenen kuralların ihlal edilmesi durumunda uygulanacak olan sert yaptırımların neler olduğunu detaylandırmaktadır. Bu detaylandırma, muhtemelen toplumun o dönemdeki sosyal yapı ve değerlerine dayanmaktadır.²⁹⁵

“İster evli kadınlar, ister dul kadınlar, veya Asur’lu kadınlar olsun sokağa çıkarlarken başlarını açmamış olacaklardır. Adamın (bey) kızları ..... ya bir şal, ya bir giysi veya bir gulinu (giysi) ile örtülü olmalıdırlar. Başları açık olmayacaktır. .... (belki evin içinde?) örtünmeyecekler, yalnız olarak sokağa gittiklerinde örtüneceklerdir. Sahibi ile sokağa giden esirtu’lar (cariye?) örtülüdürler. Kocaya varan qadištu’lar, sokakta örtünmelidirler. Kocaya varmamış olanların sokakta başları açıktır, örtünmemelidir. Fahişe örtülü değildir, başı açıktır. Örtülü bir fahişeyi gören olursa, onu tutuklayacak, şahitler çıkaracak, saray mahkemesine onu götürecektir; ziynetlerini almayacaklar, onu yakalayan elbisesini alacaktır. Ona elli sopa vuracaklar, başına zift dökcekler. Eğer bir adam örtülü bir fahişeyi görür, onu serbest bırakır (yakalamaz) ve saray mahkemesine götürmezse o adama elli sopa atılacaktır. Onu ihbar eden elbisesini alacak, kulaklarını delecekler, iplik geçirecekler, arkasına bağlayacaklar. Bir ay süreyle kralın haberciliğini yapacaktır. Kadın esireler örtünmeyecekler, örtülü esireyi gören, yakalayacak ve onu saray mahkemesine götürecektir. Kulaklarını kesecekler. Onu yakalayan elbisesini alacaktır. Eğer bir adam, örtülü bir esire görür ve onu serbest bırakır (da) o, yakalanmaz ve saray mahkemesine götürülmezse, onu (adamı) suçlayıp, ispat ettikten sonra, ona elli sopa atacaklar, kulaklarını kesecekler, iplik geçirecekler, ensesine bağlayacaklar. Onu ihbar eden elbisesini alacak, o adam bir ay süreyle kralın haberciliğini yapacaktır.”²⁹⁶

Orta Asur Kanunları'nda, bir adamın cariyesini eş statüsüne yükseltebileceğini belirten ifadeler bulunmaktadır. Nitekim bir adamın evli olmadığı bir cariyeyi eş olarak

²⁹⁴ K. R. Nemet-Nejat, *age.*, s. 141; I. Mendelsohn, *agm.*, s. 26.

²⁹⁵ Sebahattin Bayram, Ömer Kahya, “Eski Mezopotamya’da Başörtüsü Kullanımı Üzerine”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.6, S.2, 2019, s. 649-650; Bedriye Özçelik Yılmaz, “Tarihsel ve Teolojik Açılardan Kadının Örtünmesi Sorunu”, *İslami İlimler Dergisi*, S.1-2, 2009, s. 330.

²⁹⁶ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 252.

alabilmesinin yolu, şahitlerin önünde kadının başını örtmesi ve onu eş olarak belirtmesiyle mümkündür.²⁹⁷ Kanununun 41. maddesinde bu durumu belirten ifadeler şöyle yer almaktadır:

“Eğer bir adam cariyesini (esirtu’sunu) örtmek isterse, beş veya altı arkadaşını toplayacak ve onu onların önünde örtecek, “o benim karımdır” diyecek; o onun karısı olacaktır. İnsanların önünde örtülmeyen, kocası “o benim karımdır” demeyen bir cariye (esirtu), eş değildir, gerçekten bir cariye (esirtu’dur)...”²⁹⁸

Kanununun 45. maddesi, kocası düşman tarafından kaçırılan bir kadının durumunu düzenlemektedir. Maddede, kadının kocasını iki yıl bekleyeceği ve bu süre içinde yiyecek ihtiyaçlarını kendisi temin edemiyorsa, saray tarafından karşılanacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca, kadının bu sürenin sonunda ikinci bir evlilik yapabileceği, ancak kaçırılan kocasının geri dönmesi durumunda karısını yeniden alabileceği belirtilmektedir. Kadınların korunması ve geçimlerinin sağlanması üzerine odaklanan bu düzenleme, o dönemdeki toplumun sosyal yapı ve değerlerini yansıtmaktadır:

“Eğer bir kadın (evlilik için) verilmişse (evlenmişse), kocasını düşman alırsa, (kadının) kayınpederi ve oğlu yoksa, iki yıl kocasına sadık kalacaktır. Bu iki yıl içinde eğer yiyeceği yoksa gidip söyleyecek; O kadın sarayın gelinidir (hımayesi altındadır.) ..... onu besleyecektir. (O kadın) onun işini yapacaktır. Eğer bir işçi karısı ise ..... onu besleyecek, işini yapacaktır. Eğer kocası, kendi şehrinde tarla veya bir bitu’yu (malikaneyi) tımar, zeamet olarak işlediği için, kadın, hakimlere gelip yiyeceğim yok derse, hakimler tarlayı tımar olarak kullandığı şehrin hazannu’suna (şehrin büyüğüne) soracaklar. Tarlayı ve evi kadının geçimi için iki yıllığına alacaklar ve kadına vereceklerdir. (Kadın) orada oturacak ve sözleşmesini yazacaklar. İki yıl dolduğunda dilediği kocayla oturmaya gidecek, sözleşmesini dul kadınmış gibi yapacaklar. Eğer sonraki günlerde kaybolmuş olan kocası yurda dönerse dışarıdan biriyle evli olan karısını alacaktır; sonraki kocasına doğurduğu evlatlara dokunmayacaktır. Sonraki kocası onları alacaktır. Kadının bütün geçimini karşılamak üzere bir yabancıya verilen (kiralanan) tarlaya ve bitu’ya gelince: Eğer kralın hizmetine (yeniden) girmediyse, verildiği fiattan

²⁹⁷ K. R. Nemet-Nejat, *age.*, s. 136.

²⁹⁸ M. T. Roth, *age.*, s. 169.

(aynen) ödeyecek ve alacaktır. Eğer (kiralayan adam) dönmediyse ve başka bir memlekette öldüyse, kral onun evini ve tarlasını nereye (kime) isterse verecektir.”²⁹⁹

Kocasını ölen dul bir kadının korunması ve geçiminin sağlanması için oluşturulan 46. maddede, kadının ikinci eş olması durumunda, kocasının ölümünden sonra yaşamını sürdürebilmesi için kocasının oğullarının sorumlu olduğu belirtilmektedir. Ancak, kadının kendi çocukları varsa ve kocasının oğulları bakmaya razı değillerse, bu durumda kadının kendi çocukları ona bakmakla yükümlü tutulmaktadır. Ayrıca, levirat uygulamasının söz konusu olduğu durumda, yani kocasının oğulları arasında kadınla evlenen biri varsa, onunla evlenenin ona bakmakla sorumlu olduğu ve kendi çocuklarının bu sorumluluğu almayacağı ifade edilmektedir.³⁰⁰

“Kocasını ölen bir kadın, kocasının ölümünde evinden çıkmazsa, eğer kocası ona hiçbir şey yazıyla yazmamışsa, çocuklarının evinde istediği yerde oturacaktır. Kocasının çocukları onu besleyeceklerdir. Onun yiyeceğini ve içeceğini sevdiğileri bir geline yapıldığı gibi onu koruyacaklar. Eğer (adamın) sonraki karısı ise ve (kendi) evlatları yoksa (kocasının) çocuklarından biriyle beraber oturacak, müştereken onun geçimini temin edeceklerdir. Eğer kendi oğulları varsa ve önceki eşinin oğulları onu beslemeye razı değillerse, kendi çocuklarından istediği birinin yanında oturacaktır. Onu besleyecek olanlar kendi evlatları olacak ve onların işlerini yapacaktır. Eğer kocasının oğulları arasından onunla evlenen biri varsa, ona bakacak olan onunla evlenen olacaktır. (Kendi) çocukları onu beslemeyecektir.”³⁰¹

Orta Asur Kanunları'nın 48. maddesi, borç karşılığı rehin verilen bir kızın evlendirilmesine ilişkin hükümleri içermektedir. Bu maddede, kızın evlendirilmesi sürecinde babasından veya ailesinden izin alınmadan evlendirilmesinin yasak olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda borcun belirli bir süre içinde ödenmemesi durumunda, alacaklı kişinin kızı istediği gibi evlendirebileceği, serbest bırakabileceği ve hatta satabileceği ifade edilmektedir.³⁰²

“Bir adam, borç karşılığı evinde oturan borçlusunun kızını (evlendirmek isterse) babasına soracak ve kocaya verecektir. Babası razı değilse vermeyecektir. Babası ölürse,

²⁹⁹ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 253-254.

³⁰⁰ E. M. Tetlow, *age.*, s. 128.

³⁰¹ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 254.

³⁰² Mehtap Dinçer, “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde “Borç Köleliği” Olgusu”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, S.1, 2017, s. 32; Y. Arslantaş, R. K. Septioğlu, *agm.*, s. 21.

kardeşlerinden birine soracak, (o kardeş de diğer) kardeşlerine söyleyecektir. Eğer bir kardeş “bir aya kadar kardeşimi borcundan çözeceğim” derse ve bir ay içinde çözmezse, paranın sahibi isterse onu serbest bırakır, onu kocaya verir ve isterse tabletine göre onu gümüş karşılığı verir .....”³⁰³

Kanununun 39. maddesi ise, bir adamın kızı olmayan bir kızı kocaya vermesi durumunu ele almaktadır. Maddede, bu durumun bir borçla ilişkilendirildiği ve babasının borcuna karşılık rehin olarak verilen kızın alacaklı tarafından başkasına verildiği görülmektedir. Nitekim bu madde, yukarıda zikrettiğimiz 48. madde ile ilişkilendirilebilir. Zira, rehin verilen bir kızın evlendirilebilmesi için kızın ailesinin izni gerekmektedir.³⁰⁴

Madde 39: “Eğer bir adam, kızı olmayan bir kızı kocaya verirse ve eğer önceden (kızın) babası borçluysa ve (kız) rehin olarak oturtuluyorsa (alikonuluyorsa) ilk alacaklı gelecek ve kadını verenin hesabından kadının fiatı üzerine anlaşma yapacak. Eğer verilecek hiçbir şey yoksa (borcundan düştükten sonra geriye bir şey kalmazsa), (evliliğe) veren adamı alacaktır. Eğer (kız) kötülük içinde yaşatıldıysa (babasının borcuna karşılık olarak alikonulduğu yerde kötü muamele gördüyse), onu öyle yaşatandan serbesttir (kurtulmuştur). Eğer kadını eş olarak alan adam, ister ona bir (evlilik) sözleşmesi yaptırmış olsunlar, ister ondan bir şikâyetname almış olsunlar, kadının fiatını (değerini) ödeyecek ve onu kocaya veren serbest kalacaktır.”³⁰⁵

Orta Asur Kanunları'nın 55. maddesi, evlenmemiş bir kızın tecavüze uğraması durumunu ele almaktadır. Evli bir erkeğin evlenmemiş bir kıza tecavüz etmesi durumunda, kızın babası suçlunun karısını alarak aynı eylemi suçu işleyen adamın karısına uygulamaktadır. Ayrıca suçlu adam, tecavüz ettiği kızla evlenmek zorundadır. Eğer suçu işleyen adam evli değilse, kızın babası suçludan kızın bedeli olan üç katı gümüşü alarak yine suçluyla kızını evlendirmektedir. Kızın bu evliliği reddetme hakkı yoktur. Ancak kızın babası bu evliliği istemezse, kızını istediği kişiyle evlendirebilir.³⁰⁶

“Eğer bir adam, (henüz) bakire olarak babasının evinde oturan, bikri (henüz) açılmamış olan, evlenmemiş ve babasının evine bir şikâyet vaki olmamış olan bir adamın

³⁰³ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 254.

³⁰⁴ M. Stol, *age.*, s. 679.

³⁰⁵ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 252.

³⁰⁶ İbrahim Dülger, “Irza Geçme Suçunun Tarihi Gelişimi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.6, 2000, s. 86-87.

kızını, ister şehrin içinde, ister dışarda (tarlada), ister gece sokakta, ister ahırda, ister şehir bayramında, zorla bakir kızı yakalar ve onu kirletirse, bakir kızın babası, bakir kızı olan ve onu kirleten adamın karısını, kirletilmek için verecektir, kocasına dönmeyecektir. (Baba) onu alacaktır. Kızı kirletilmiş baba, onu kirleten adama, karı olarak kızını verecektir. Eğer karısı yoksa, bakir kızın fiatı olan üç misli gümüşü kirleten, kızın babasına verecektir. (kız) kirleten ile evlenecek, onu istememezlik yapmayacaktır. Eğer baba istemezse, bakir kızın fiatı olan üç misli gümüşü alacak ve kızını istediğine verecektir.”³⁰⁷

Tevrat'ta da buna benzer bir durumdan bahsedilmektedir. Nitekim Tevrat, bu hususta şöyle bir kural getirmiştir: *“Eğer bir adam nişanlı olmayan erden bir kızla karşılaşır, tutup onunla yatarsa ve bu ortaya çıkarsa, kızla yatan adam kızın babasına elli gümüş verecek. Kıza tecavüz ettiği için onu karı olarak alacak ve yaşamı boyunca onu boşayamayacaktır.”³⁰⁸*

Orta Asur Kanunu'nun 56. maddesi ise, evlenmemiş bir kızın kendi rızasıyla bir adamla ilişkiye girmesi durumunu düzenlemektedir. Bu hükme göre, kızın babasının adamın karısına yaklaşması engellenmekte ve adamın kızın bedeli olan üç katı gümüşü ödeyerek suçunu telafi etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, kızın babasının serbestçe hareket edebileceği ve istediği gibi karar verebileceği belirtilmektedir:

“Eğer bir bakire kendini (isteyerek) bir adama verirse, adam (buna) yemin ederse, karısına yaklaşmayacaklar. (Karşılık olarak) bakirenin fiatı olan gümüşün üç katını kirleten ödeyecektir. Kızın babası istediği gibi hareket edecektir.”³⁰⁹

Orta Asur Kanunları'nda evlenmemiş bir kıza tecavüz edilmesi durumunda genellikle maddi cezaların uygulandığı görülmekte olup, evli bir kadına tecavüz edilmesi durumunda ise ölüm cezalarının verildiği görülmektedir. Nitekim, bir kadına zorla sahip olmanın cezası ölümdür ve bu durumda kadın suçsuz sayılarak herhangi bir ceza uygulanmamaktadır. Evli bir kadının, evli olduğunu bilen bir erkekle ilişkiye girmesi durumunda ise, hem kadın hem de erkek ölüm cezasına mahkûm edilmektedir. Ancak erkeğin, kadının evli olduğunu bilmediği durumlarda erkeğe herhangi bir ceza

³⁰⁷ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 255.

³⁰⁸ Tevrat, Tesniye 22/28, 22/29.

³⁰⁹ M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 255.

uygulanmamakta ve kadın suçlu olarak kocası tarafından istediği gibi muamele görmektedir.³¹⁰

Asur toplumunda evlilikle ilgili yasal düzenlemeleri açıklayan belgelere ek olarak, siyasi evlilikler hakkında da bilgi veren kaynaklar bulunmaktadır. Asur hükümdarları, sınırlarını genişletmek, müttefikler kazanmak veya düşmanlarını zayıflatmak amacıyla siyasi evlilikleri stratejik bir araç olarak kullanmışlardır. Örneğin, Suriye'ye hâkim olmak isteyen Katna Krallığı ile bir ittifak oluşturmak amacıyla I. Şamşi-Adad, oğlu Yasmah-Adad'ı prenses Beltum ile evlendirmiştir.³¹¹ Aynı şekilde, Asur kralı Asurhaddan, İskitlerle yakınlaşarak İskit istilalarına son vermek için kızını İskit kralı Bartatua ile evlendirmiştir.³¹²

Asur kralı Asurbanipal ise, topraklarını genişletme hedefi doğrultusunda Fenikeliler'in sömürgesi durumundaki Tir şehir devletine karşı bir harekete girişmiştir. Tir'i kuşatan ancak tam anlamıyla başarılı olamayan Asurbanipal, bölgedeki etkisini artırmak için Tir kralının kızı ile evlenmiştir. Bu siyasi evlilik, Asurbanipal'in bölgedeki nüfuzunu güçlendirmesine ve Tir şehri üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırmasına olanak tanımıştır.³¹³

3.2. Eski Anadolu'da Evlilik

Çivi yazılı belgeler sayesinde, Eski Anadolu toplumlarının evlilik sürecine dair bilgi edinmek kısıtlı da olsa mümkündür. Özellikle Kültepe'de bulunan ticari belgeler arasında evlilik mukavelelerine rastlanması ve Hitit Kanun metinlerinde evliliğe dair hükümlerin bulunması, bu dönemde gerçekleşen evlilikler hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Bu belgeler aracılığıyla hem Asurlular'la Anadolu'da, hem de Asurlular'ın ya da Anadolu'da kendi aralarında yapmış oldukları evliliklere dair bilgilere ulaşmak mümkündür.³¹⁴

Kültepe'de bulunan belgeler, Asurlu tüccarların Anadolu sınırları içinde yaptıkları evliliklerin, Anadolu'da bulunan yerel adet ve geleneklere göre gerçekleştirildiğini

³¹⁰ Belkıs Dinçol, *Eski Önasya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2003, s. 14-15; Y. Arslantaş, R. K. Septioğlu, agm., s. 34; M. Tosun, K. Yalvaç, *age.*, s. 247.

³¹¹ Jack M. Sasson, "Mariage Entre Grandes Familles" *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires*, N.2/52, 1993, s. 43; M. Erkurt, agt., s. 64.

³¹² Suzan Akkuş Mutlu, "İskit, Asur ve Perslerin Siyasi ve Kültürel Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme", *Asia Minor Studies*, C.7, S.2, 2019, s. 245.

³¹³ H. H. Duymuş, *age.*, s. 44.

³¹⁴ Sebahattin Bayram, "Kültepe Metinlerinde Ēzibtu(m)", *Archivum Anatolicum*, S.1, 2016, s. 16.

göstermektedir. Nitekim Asurlu tüccarların yerli kadınlarla yaptıkları evliliklerde, evlilik öncesinde belirli bir para ödenmesine dair bilgelere rastlanmamaktadır. Bununla birlikte, Mezopotamya’da kadını satın alma esasına dayanan uygulamaların aksine, Kültepe Tabletleri içinde bu tür uygulamalara benzer uygulamalardan bahsedilmediği gözlemlenmektedir. Ayrıca, boşanma belgelerinde her zaman belirli bir boşanma tazminatının söz konusu olduğu ve kadına da boşanma hakkının tanındığı görülmektedir.³¹⁵ Bu durum, bu dönemdeki Anadolu toplumunun anaerkil bir toplum düzeni ile yönetildiğini ortaya koymaktadır.³¹⁶

Asur Ticaret Kolonileri’nin Anadolu’da bulunduğu bu dönemde evliliklerin monogami (tekeşlilik) sistemine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Zira Anadolu’da kadınların Asurlu tüccarlarla evliliklerinden bahseden belgelerde, “*başka bir eş alamaz*” ifadesinin yer alması, bu durumu açıkça göstermektedir.³¹⁷

Anadolu’da Hititler’in bulunduğu dönemde evlilik sürecinin ilk adımının sözlenmek ve nişanlanmak olduğu, Hitit Kanunları’ndan öğrenilmektedir. Anadolu’da Hitit öncesi toplumlarda kızların çocuk yaşta nişanlandığını gösteren belgeler bulunmuş olsa da, Hitit döneminde nişanlanma için belirli bir yaş sınırının olduğuna dair kesin bilgiler mevcut değildir. Ancak Hitit kanun metinlerinde, evlilik öncesinde kızın geleceğinin teminatı olarak başlık parasının ödendiği ve buna karşılık kız tarafının da çeyiz getirdiği görülmektedir. Ayrıca, Mezopotamya kanunlarında gerekli görülen “evlilik sözleşme tabletlerinden” Hitit Kanunları’nda bahsedilmemektedir. Ancak, evlilik sözleşmesi olmadığına dair kesin bir kanıt olmadığı için “Hitit toplumunda evlilik sözleşmesi yoktur” demek çok doğru bir yaklaşım olmayacaktır.³¹⁸

Hitit toplumunun ataerkil bir aile yapısına sahip olduğu görülmektedir. Burada koca, ailenin reisi olarak kabul edilmekte, ancak tek mutlak hâkim olarak görülmemektedir. Zira kadınların haklarının da kanunlarla koruma altına alındığı gözlemlenmektedir.³¹⁹ Hititler’de evlilik müessesesinin kadının satın alınması esasına

³¹⁵ F. Kınal, agm., 1956, s. 359.

³¹⁶ Y. Kılıç, *age.*, s. 140-141.

³¹⁷ Sabriye Yalçın, “Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Asur ve Anadolu’da Kadın”, *Genç Kalemler Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, 2015, s. 13.

³¹⁸ G. Karauğuz, *age.*, s. 38-39.

³¹⁹ Aygül Süel, “Hitit Kadınının Hukuki Durumu”, *Uluslararası I. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum 1990, s. 240.

dayandığı görülse de, erkeğin kadın üzerindeki mülkiyet hakkının sınırsız olmadığı bilinmektedir.³²⁰

3.2.1. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Anadolu'da Evlilik

Çalışmamızın ilk iki bölümünde belirtildiği gibi, Anadolu'ya ticaret maksadıyla gelen Asurlu tüccarların evliliklerine dair bilgilerin bulunması, bu dönemin aydınlanmasına olanak sağlamaktadır. Bu tabletler arasında, iki Asurlu'nun kendi aralarında yaptıkları evlilikler, Asurlu ve Anadolu arasında gerçekleşen evlilikler ve iki Anadolu arasında yapılan evliliklere dair belgelere rastlanmaktadır.

İki Asurlu şahsın evliliklerine dair bilgiler veren EL I'deki 1 numaralı metinde şu ifadeler yer almaktadır:

“Didinari'nin oğlu Ennanna-tum'un mührü, İli-imitti'nin oğlu Şu-Suen'in mührü, Pilah-İstar'ın oğlu Adad-damiq'in mührü. Adad-damiq İstar-nādā'nın küçük kızını eş olarak aldı. İkinci bir kadın ile evlenmeyecek. Eğer ikinci bir kadın ile evlenirse 1 mina gümüşü ödeyecek. Eğer iki aya kadar o (koca) buraya geri dönmezse ayrıca karısı hakkında sorgu sual etmezse, (kadını) ikinci kocaya verecekler. (Koca da kadının) kardeşlerine karşı herhangi bir hukuki talepte bulunamayacaktır.”³²¹

Yukarıda tercümesi verilen bu metinde, evliliklerin şahitler huzurunda ve yazılı bir belge ile resmileştirilerek yapıldığı görülmektedir. Ayrıca, Eski Asur toplumunda gerçekleşen evliliklerin genel olarak tek eşliliğe tabi olduğu ve bir erkeğin ikinci bir evlilik yapması durumunda maddi bir ceza ödemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Metinde dikkat çeken bir diğer önemli nokta ise, erkeğin belirli bir süre zarfında eşine karşı sorumluluklarını yerine getirmemesi, karısına ilgisiz davranması ve onu ihmal etmesi durumunda kadının ikinci bir evlilik yapma özgürlüğüne sahip olmasıdır.³²² Bu durum, evlilik sonrasında ortaya çıkabilecek bazı suistimallerin önlenmesinin amaçlandığını göstermektedir.

Asurlu bir erkeğin Asurlu bir kadınla evliliğini ele alan bir başka belge CCT V 16a'dır. Metninin tercümesi şöyledir:

³²⁰ F. Kinal, agm., 1956, s. 365.

³²¹ Y. Kılıç, age., s. 110-111.

³²² H. Okur, agm., s. 144.

“Tāb-Aššur’un oğlu Abaya, Adad-šamši’yi aldı (evlendi). Eğer (Abaya) onu boşarsa 1/3 mina gümüşü Adad-šamši’ye tartacak (ödeyecek). İkinci bir eş alamayacak. Eğer Adad-šamši Abāya’yı boşarsa 1/3 mina gümüşü o tartacak (ödeyecek).”³²³

Bu belge, Asurlu Abāya’nın Adad-šamši ile yaptığı evliliği konu almaktadır. Bir önceki belgede de ifade edildiği gibi, Abāya’nın ikinci bir kadınla evliliğinin yasaklanması evlilik düzenlemelerinin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak hemen şunu da belirtelim ki bu yasak, erkeğin resmi ve meşru olarak ikinci bir eş alamayacağını ifade etmektedir. Nitekim çocuğu olmayan bir kadının kocasına cariye alabilmesi, bu durumu kanıtlar nitelikte bulunmaktadır.³²⁴ Ayrıca belgede dikkat çeken bir diğer önemli nokta, boşanma durumunda her iki tarafın da eşit miktarda maddi bir cezaya tabi tutulmasıdır. Yani boşanma isteği hangi taraftan gelirse gelsin, her iki taraf da aynı ölçüde maddi bir bedel ödemek zorundadır. Bu durum, kadın ve erkeğin evlilik ilişkisinde eşit sorumluluklar ve haklar taşıdığını göstermektedir.

Yine iki Asurlu çiftin evlenmesini konu alan PRAG I 490 numaralı belgenin içeriği şu şekildedir:

“Puzur-İštar Aššur-nada’nın kızı İštar-lamassi’yi eş olarak aldı (evlendi). Onun yolu Puruštattuma veya Hattum’a (düşerse) onu da beraberinde götürecektir ve (tekrar) onunla Kaniš’e dönecek. Eğer o (Puzur-İštar) onu (İštar-lamassi’yi) boşarsa 5 mina gümüşü ödeyecek. Eğer İštar-lamassi onu (Puzur-İštar’ı) boşarsa 5 mina gümüşü ona ödeyecek. O Asur şehrinde kendi eşinden başka biriyle evlenemeyecek. Eğer İštar-lamassi’nin üç yıl içinde çocuğu olmazsa, o (Puzur-İštar) bir kadın köle satın alacak ve evlenecek. Aššur-nemēdi, Anina ve annesi onu (İštar-lamassi’yi) verdiler.”³²⁵

Bu belgede de önceki belgelerde görüldüğü gibi, herhangi bir boşanma durumunda eşit miktarda bir bedel ödenmesinin gerekliliği ve normal şartlarda ikinci bir evliliğin yapılamayacağı belirtilmektedir. Ancak çocuk sahibi olmanın gerekliliği üzerinde durularak, belirli bir süre içinde çocuğun olmaması durumu bir sorun olarak

³²³ Hasan Ali Şahin, “MÖ II. Bin Yılım İlk Çeyreğinde Anadolu’nun En Önemli Ticaret Merkezi Olan Kaniš Kārumu Levantinizmin İlk Örneği midir?”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (38. ICANAS)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 14/6, Ankara 2012, s. 2901.

³²⁴ F. Kinal, agm., 1956, s. 359-360.

³²⁵ H. A. Şahin, agm., s. 2901.

kabul edilmiştir. Bu durumda, çocuk sahibi olmanın gerekliliğini karşılamak için köle ile ikinci bir evliliğin yapılmasına izin verilmektedir. Bu, evliliklerde çocuk sahibi olmanın toplum içinde önemli bir değer olduğunu göstermektedir.

Anadolu'da uzun yıllar yaşayan Asurlu tüccarların yerli halkla sıkı ilişkiler kurmaları sonucunda, bazı Asurlu tüccarların Anadolu kadınlarla yaptıkları evliliklerine dair bilgilere rastlanmaktadır. Asurlu erkeklerle Anadolu'da bulunan yerli kadınlar arasında "aššatum" ve "amtum" statüsünde olmak üzere iki farklı evlilik türü bulunmaktadır. Bunlardan "aššatum" terimi ilk zevce veya ilk eş anlamına gelirken, "amtum" terimi cariye veya ikinci eş anlamına gelmektedir. Bu durumda Asurlu erkekler zaten evliyken ikinci bir eş almak isterlerse, bu eş ister Asurlu ister yerli olsun ancak "amtum" statüsünde olacaktır. Yani Asurlu erkeğin ikinci bir eş alması durumunda, bu eş cariye statüsünde bulunacaktır. Ayrıca, Anadolu'ya gelen bir Asurlu erkeğin yerli bir kadınla evliliğinden sonra Asur'a dönmesi durumunda, evlendiği yerli kadını yanında götürüp götürmediği konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır.³²⁶

Asur'dan gelen ve Anadolu'da yerli bir kadınla evlenen tüccarların, Anadolu'da tekrar ikinci bir kadınla evlenemeyeceği şahitler huzurunda onaylanmaktadır.³²⁷ Yani Anadolu evliliklerinde görülen tek eşlilik uygulaması, Anadolu'ya gelen ve orada yerli bir kadınla evlenen Asurlu tüccarları da kapsamaktadır.³²⁸ Bu durum, yerli kadınlarla evlenen Asurlu tüccarların, Anadolu'da bulunan kültür ve geleneklere bağlı olmaları gerektiğini göstermektedir.

Nitekim, Asurlu olan İdī-Adad'ın, Anana isimli Anadolu bir kadın ile evlenmesini konu alan AKT I, 76 numaralı belgede, İdī-Adad'ın memlekette ikinci bir eş alamayacağı vurgulanmaktadır:

AKT I, 76:

*"İdī-Adad, Anana ile evlendi. Memlekette, ikinci bir eş (ile) evlenmeyecek. Eğer evlenirse ve onu boşarsa 5 mina gümüş tartacak. Bur-Su'en'in huzurunda, Anah-ilī'nin oğlu Tab-šilla-Aššur'un huzurunda, Aššur-belī'nin huzurunda."*³²⁹

³²⁶ Cahit Günbattı, *Kültepe- Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2017, s. 140.

³²⁷ H. A. Şahin, H. Kaya Hasdemir, agm., s. 146.

³²⁸ H. A. Şahin, agm., s. 2901.

³²⁹ Emin Bilgiç vd., *Ankara Kültepe Tabletleri I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 93.

Metinde yer alan “*memlekette ikinci bir eş alamayacak*” ifadesi, İdī-Adad’ın Anadolu sınırları içerisinde ikinci bir kadınla evlenmesinin yasak olduğunu ortaya koymaktadır. Aksi halde, İdī-Adad’ın ikinci bir eş alması ve onu boşaması durumunda uygulanacak cezasının miktarı 5 mina gümüş olarak belirtilmiş ve şahitlerin huzurunda kayıt altına alınmıştır. Burada hemen şunu da belirtmek gerekir ki, İdī-Adad’ın Anadolu dışında başka memleketten bir kadınla ikinci evliliğini yapıp yapamayacağı hususunda herhangi bir ibare bulunmamaktadır.

Anadolu’da yerli bir kadınla evlenen Asurlu tüccarların, Asur topraklarına döndüklerinde orada uzun süre kalabilecekleri göz önüne alınarak, “*qadištum*”³³⁰ adı verilen hafif meşrep bir kadınla geçici bir birliktelik yaşayabilecekleri veya evlenebilecekleri bilinmektedir.³³¹

Asurlu bir erkeğin yerli bir kadınla evliliğine dair bilgiler sunan ICK 1, 3 numaralı belgede bu konuyla alakalı şu ifadeler yer almaktadır:

ICK 1, 3:

“*Lāqipum Enišru’nun kızı Hatala’yı aldı (onunla evlendi). Lāqipum memlekette (yani Anadolu’da) ikinci bir bayan amtum (kadın köle) ile evlenemez. Şehirde (Asur)’da qadištum ile evlenebilir. Eğer evlendiği kadın iki sene içerisinde ona çocuk vermezse (doğurmazsa) o kadın (başka kadını) satın alacak ve sonradan o kadın ona çocuğu verdiği zaman o kadın (ilk eşi) ikinci kadını satabilir. Eğer Lāqipum (o kızı) boşarsa 5 mina gümüş tartacaktır. Eğer Hatala onu boşarsa, O (Hatala) 5 mina gümüşü (Lāqipum’a) ödeyecek.*”³³²

Belgede, Lāqipum’un Anadolu sınırları içinde ikinci bir evlilik yapamayacağı, ancak Asur’a döndüğünde bir *qadištum* ile evlenebileceği vurgulanmaktadır. Bu durum, Anadolu’da bulunan ailelerin evlilik sonrasında kızlarının Asur’a götürülmesine razı olmadıklarının ve bunun belgelerle kayıt altına alındığının bir göstergesidir. Ayrıca Asur’da bulunan çocuk sahibi olma gerekliliği, bir Asurlu’nun Anadolu’yla olan evliliğinde de görülmektedir. Nitekim evlendiği kadın iki yıl içinde çocuk doğurmazsa,

³³⁰ Babil’de bulunan “*qadištum*” kelimesi, kadınlar için dinî ve kudsî bir fonksiyona sahipken, Asur’da bulunan aynı kelime, kadınlar için fahişe ve hafif meşrep bir kadın anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Emin Bilgiç, “Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, C.9, S.3, 1951, s. 230-231.

³³¹ Hüseyin Sever, “Kültepe Tabletlerinin Anadolu Tarihi ve Kültür Tarihi Bakımından Önemi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.35, S.2, 1991, s. 252; Y. Kılıç, *age.*, s. 144.

³³² H. A. Şahin, *agm.*, s. 2901.

kadının bizzat kendisinin kocasına çocuk sahibi olabilmesi için başka bir kadın alabileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca belgede, diğer belgelerde de gördüğümüz olası bir boşanma durumunda verilecek tazminat niteliğindeki 5 mina gümüş olan maddi yükümlülükten bahsedilmektedir.

Asurlu bir erkeğin yine Anadolu'lu bir kadınla gerçekleştirdiği evliliğine dair bilgiler sunan Kt 90/k 108 numaralı belgenin 11-19. satırlarında, Asurlu erkeğin evlendiği yerli karısını istediği yere götürebilme şartı koştuğu görülmektedir. Nitekim Anadolu'da bulunan ailelerin, evlilik sonrasında kızlarının memleket dışında başka bir yere götürülmesine razı olmadıkları ve bu durumun da bazı anlaşmazlıklara sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Asurlu'ların evlilik belgesi düzenlenirken bu şartı koydurmaları, gelecekte oluşabilecek bu tarz anlaşmazlıkları önceden önlemeye çalıştıklarını göstermektedir.³³³ Metnin ilgili satırları şu şekildedir:

Kt 90/k 108:

*“Aššur-malik, ne Puruštatum'da, ne Waššušana'da, ne Turhumit'te, ne de Kaniš'te (ikinci) eşi almayacaktır. O (Aššur-malik), karısını gönlünün istediği yere götürecektir.”*³³⁴

Anadolu'da bulunan ailelerin kızlarını Asur'a göndermek istememelerinin yanı sıra, Asur'da bulunan bazı ailelerin de oğullarının Anadolu'da evlenmelerine razı olmadıklarını gösteren bir mektup bulunmaktadır. Bu hususta bilgi veren ve Asurlu bir baba tarafından oğluna yazılmış olan 83/k 164 numaralı mektubun 4-17. satırlarında yer alan ifadeler şu şekildedir: *“Eğer Banaga'nın oğlu şöyle diyecek olursa: Kızı (eş) olarak al! Sen şu şekilde cevap ver: Babamın haberi için Asur'a gideceğim. Kızı Asur'a gönder. (Onunla) Asur'da evleneceğim. Gerçekten orada evlenmemelisin.”* Bu mektup, Asur'da bulunan bir babanın oğlunun Anadolu'da evleneceğini duyduğunda, ona bir mektup yazarak kızın evlilik sonrasında Asur'a getirilmesi şartıyla bu evliliğe onay verdiğini ifade etmektedir.³³⁵ Ayrıca bu mektup, Asur toplumunda evlilik kararlarının alınmasında aile büyüklerinin, özellikle babaların onayının ve rızasının önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

³³³ Emin Bilgiç, Sabahattin Bayram, *Ankara Kültepe Tabletleri II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 109.

³³⁴ Sabahattin Bayram, Salih Çeçen, “6 Neue Urkunden über Heirat und Scheidung aus Kaniš”, *Archivum Anatolicum*, C.1, S.1, 1995, s. 5.

³³⁵ E. Bilgiç, S. Bayram, *age.*, s. 109, dp.29.

Evlilik hususunda bulunan belgelerin yanı sıra, Asurlu erkek Aššur-taklāku ve Anadolu kadını Šakriušwa'nın boşanmasını konu alan Kt n/k 1414 numaralı belgede, her iki tarafın da rızası ile gerçekleşen ve günümüzde “*anlaşmalı boşanma*” olarak adlandırılan bir boşanmanın söz konusu olduğu ve her iki tarafında boşanma sonrasında istedikleri kişiyle yeniden evlenme haklarına sahip oldukları belirtilmektedir:

Kt n/k 1414:

“Šakriušwa, Aššur-taklāku'nun karısıdır. Koca ve karı boşandılar. Taraflardan biri diğerine herhangi bir şey için dönmeyecek (herhangi hukuki bir talepte bulunmayacak). O kadının fiatı (bedeli) hususunda da (taraflar birbirine) dönmeyecekler (bir itirazda bulunmayacaklar). Šakriušwa ister bir yerliye, isterse bir tüccara (Asur'lu tüccara) kalbinin istediği yere gidecek (istediği birisiyle evlenecek). Ve Aššur-taklāku'da kalbinin istediği bir kadını alacak (gönlünün istediği bir kadınla evlenecek). Taraflardan birisi diğerine hukuki bir istekte bulunmayacak. (Şahitler.)”³³⁶

Belgede, her iki tarafın da boşanma kararı ve sonrasındaki süreçte eşit haklara sahip oldukları açıkça ifade edilmektedir. Her iki tarafın da karşılıklı olarak herhangi bir hak talebinde bulunmaması, boşanmanın karşılıklı rıza ile gerçekleştiğini göstermektedir. Ayrıca belgede, boşanma sonrası her iki tarafın da istedikleri kişiyle yeniden evlenme haklarına sahip olduklarının vurgulanması, boşanma sonrası kendi hayatlarını yeniden kurma özgürlüklerine sahip olduklarını göstermektedir.

Asurlu erkeklerin Anadolu kadınlarla olan evliliklerine dair pek çok belge ve bilgi bulunmasına rağmen, Asurlu kadınların Anadolu erkeklerle yaptığı evliliklerine dair nadir bilgilere rastlanmaktadır. Örneğin, Kaniš'ten Asur'da bulunan Šimat-İštar adlı bir kadına yazılan Kt 91/k 425 numaralı mektupta; “*Annenin on yıldır bir Anadolu ile evli olduğunu ve o Anadolu'nun evinde oturduğunu işitmedin mi?*” ifadeleri yer almaktadır. Aynı arşive ait 1991'de ortaya çıkarılan belgelerden, evli olduğu belirtilen kadının İštar-lamassī olduğu ve ilk eşi Asurlu Kunīlum'un ölümünden sonra Anadolu Lulu ile evlendiği anlaşılmaktadır.³³⁷ Başka bir örnek olarak, İmdīlum'un kızı Asurlu İštar-bašti'nin ilk evliliğini Asurlu Al-tāb'la yaptığı, ancak onun ölümünden sonra Anadolu Anuwa ile evlendiği bilinmektedir. Benzer şekilde, Šallim-Aššur'un kızı

³³⁶ H. Sever, agm., 1992, s. 668-669; C. Günbattı, age., s. 141.

³³⁷ C. Günbattı, age., s. 139; H. Erol, agm., s. 962, dp.8.

Asurlu Šāt-Anna'nın ilk evliliğini bilinmeyen birisiyle yaptığı, ikinci evliliğini ise Anadolu Şuppi-numan ile gerçekleştirdiği görülmektedir.³³⁸

İki Anadolu çiftin evliliklerine dair bilgi veren AKT 1, 21 numaralı evlilik belgesi, Saparašna adlı Anadolu bir erkeğin Kulsia adlı Anadolu bir kadınla yaptığı evliliğe dair bilgiler içermektedir. Belge, evlilik sırasında ve olası boşanma durumunda taraflar arasında geçerli olacak kuralları belirlemektedir:

AKT 1, 21:

“Hanu'nun mührü, Inar'ın mührü, Aššur-mālik'in mührü, Saparašna'nın mührü, Kulsia'nın mührü. Saparašna Kulsia ile evlendi. Ev her ikisinin olup fakirleşirler veya zenginleşirlerse her ikisine aittir. Ve eğer Saparašna (eşi) Kulsia'yı boşarsa, evi her ikisi taksim edecekler (paylaşacaklar). Öldükleri zaman evi (vârisleri) Hištahšušar ve Peruwa alacaklar.”³³⁹

Evlenen Anadolu kadın ve erkeğin mühürlerinin de bulunduğu bu belgede, tarafların evlilikleri sırasında ve sonrasında ev üzerinde eşit haklara sahip oldukları vurgulanmaktadır. Çiftin maddi durumlarında herhangi bir değişiklik olması durumunda, fakirleşirler ya da zenginleşirlerse, ev üzerinde yine her iki tarafında eşit haklara sahip oldukları belirtilmektedir. Olası bir boşanma durumunda ise evin paylaşımının yine her iki taraf arasında yapılacağı ifade edilmektedir. Ayrıca ölüm durumunda, evin mirasçıları olarak Hištahšušar ve Peruwa'nın isimlerinin zikredilmiş olması, tarafların ikinci evliliğini yaptığı ve bu kişilerinde ilk evliliklerinden olan çocukları olabileceği düşüncesini ortaya koymaktadır.

Yukarıda ele aldığımız belgelerden yola çıkarak Asur Ticaret Kolonileri döneminde Anadolu'da anaerkil bir yapının görüldüğünü söylemek yerinde olacaktır. Anadolu kadınının Mezopotamya toplumlarına nazaran daha üst statüde tutulduğu ve daha geniş yetkilere sahip olduğu açıkça görülmektedir. Nitekim, kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olduğu ve kadına da boşanma hakkının tanındığı bu tespitimizi kanıtlar nitelikte bulunmaktadır. Aynı zamanda Asurlu tüccarlar ve Anadolu'lular arasında yapılan evliliklerde Anadolu'da geçerli olan kuralların uygulandığı görülmektedir.

³³⁸ Ebru Mandacı, “Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Aile Hukukunda Kadın (MÖ. 1950-1750)”, *History Studies*, C.7, S.1, 2015, s. 82-83; Hatice Gül Küçükbezcı, “Asur Ticaret Kolonileri Çağında Asurlu Tüccarlar ile Anadolu Halkı Arasında İlişkiler”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.26, 2011, s. 47.

³³⁹ E. Bilgiç vd., *age.*, s. 40.

3.2.2. Hititler Dönemi'nde Anadolu'da Evlilik

Hititler döneminde aile yapısı ataerkil bir düzene dayanmaktadır. Hititçe'de evlilik kelimesinin olmaması, ancak kocanın karısını “aldığı” ve “onun sahibi olduğu” şeklinde ifade edilmesi, ataerkil toplum yapısının belirgin bir göstergesidir.³⁴⁰ Evlilik için tarafların birbirlerine söz vermesinin ardından erkeğin başlık parasını vermesiyle çift nişanlanmış bulunmakta, kız ise bu süreçte baba evinden çeyizini getirmektedir. Ancak bu aşamada, ailelerin de rızasının alınması gerekmektedir. Aynı zamanda Hitit toplumunda gerçekleşen evliliklerde genellikle monogami yani tek eşlilik esastır.³⁴¹

Hititler'e ait çivi yazılı metinlerde düğün törenlerinin nasıl yapıldığına dair doğrudan bilgiler bulunmamaktadır. Ancak Hitit dönemine ait olan ve Ankara yakınlarındaki Bitik Höyük'te gün yüzüne çıkarılan Bitik Vazosu'nda kutsal evlenme sahnesinin tasvir edildiği bilinmektedir.³⁴² Burada, bir örtü ile kapalı olan kadının yüzünü damadın sağ eliyle açtığı ve sol eliyle de ona bir kadehten şarap ikram ettiği görülmektedir.³⁴³ Kutsal evlilik sahnesinin tasvir edildiği bir diğer önemli buluntu, Ankara-Çankırı yakınındaki İnandıktepe'de ele geçirilen İnandık Vazosu'dur.³⁴⁴ Vazo'da evlilik töreni kapsamında, gelinin hazırlanması, kutsal yatak, hediyelerin taşınması ve kutsal birleşme gibi çeşitli sahnelerin tasvir edildiği görülmektedir.³⁴⁵

Kanunlardan, Hitit toplumunda sınıflar arası evliliklerin yapılabildiği gözlemlenmektedir. Bu durumda, bireylerin haklarını ve güvenliğini sağlamak amacıyla çeşitli evlilik düzenlemeleri yapılmış ve bu düzenlemeler Hitit Kanunları'na kadar yansımıştır. Kanunlarda, hür erkek-köle kadın, hür kadın-köle erkek ve köle kadın-köle erkek arasında gerçekleşen evliliklerin bulunduğu görülmektedir.³⁴⁶ Nitekim Hitit Kanunları'nın 31, 32 ve 33. maddeleri, özgür-köle arası evliliklerin yapılabildiğini göstermekte ve herhangi bir boşanma durumu söz konusu olduğunda bu evliliklerdeki hakları ve sorumlulukları düzenlemektedir. İlgili maddelerin tercümesi sırasıyla şöyledir:

³⁴⁰ T. Bryce, *age.*, s. 141; S. S. Fidan, *agm.*, s. 31.

³⁴¹ Meltem Doğan Alparslan, “Hititlerde Kadın”, *Aktüel Arkeoloji*, S.32, 2013, s. 76; G. Karauğuz, *age.*, s. 36; E. Doğan, *age.*, s. 119.

³⁴² Tahsin Özgüç, “Bitik Vazosu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.16, S.1-2, Ankara 1958, s. 1.

³⁴³ N. Aslantürk, Z. Y. Odabaş, *agm.*, s. 361.

³⁴⁴ Hilal Özdemir, “Hitit Kültürü ve Dininin Günümüz Anadolu Kültürü ile Benzer Yanları”, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, S.8, 2021, s. 142.

³⁴⁵ İ. Tunç Sipahi, “Son Yıllardaki Çalışmaların ve Buluntuların Işığında Eski Hitit Kabartmalı Vazoları Üzerine Değerlendirmeler”, *Anadolu/Anatolia*, S.40, 2014, s. 25.

³⁴⁶ G. Karauğuz, *age.*, s. 40.

“Eğer özgür bir adam ve bir kadın köle (aşık) (iseler) ve bunlar birlikte yaşıyorlarsa, ve onu kendisi için karısı olarak (o) alırsa ve kendisi için bir ev ve çocuk yaparlarsa, ve sonradan onlar ya anlaşamaz ya da ayrılırlarsa ve evi bölüşürlerse adam çocukları alsın, kadın kendisi için bir çocuk alsın.”

“Eğer bir erkek köle bir kadını karısı olarak alırsa, hukuk kuralı onlar için aynı şekildedir.”

“Eğer bir erkek köle bir kadın köle alırsa, hukuk kuralı onlar için aynı şekildedir.”³⁴⁷

Maddelerde dikkat çeken nokta, özgür kişilerle köleler arasındaki evliliğin yasaklanmamış olması ve boşanma durumunda aynı hukuk kurallarının uygulanmasıdır. Ayrıca, mal varlığının eşit olarak paylaşılmasının yanı sıra, sadece çocuklardan birinin annede kalması ve diğerlerinin babada kalması, maddi olarak daha güçlü olanın daha fazla çocuğa bakabileceği düşüncesiyle böyle bir uygulamanın gerçekleştirildiğini düşündürmektedir.³⁴⁸

Kadının evlendiği kişinin sosyal statüsüne göre yaşayacağı ve karşılaşacağı durumların farkında olması beklenmektedir.³⁴⁹ Nitekim Hitit Kanunları'nın 175. maddesi, özgür bir kadının özgür olmayan bir adamla evlenmesi durumunu ele alarak, belirli bir süre sonra özgür kadının konumunu yitireceğini ve köle konumuna düşeceğini belirtilmektedir.³⁵⁰

“Eğer bir koyun çobanı ya da bir yönetici özgür bir kadını alırsa, o zaman o (kadın) ya iki yıl ya da dört yıl içinde köle olur; ve onun çocukları ..... ve kemerleri/kemelere kimse tutmasın.”³⁵¹

Hitit Kanunları'nda birinci dereceden sayılabilecek akrabalar arasında gerçekleşen ilişkilerin ensest olarak kabul edildiği ve lanetlenecek bir eylem olarak görüldüğü belirtilmektedir. Nitekim madde 189, 190, 191 ve 195a'da bir adamın öz annesiyle, kızı ve oğluyla, bir oğulun babası hayattayken üvey annesiyle, bir adamın

³⁴⁷ F. Imperati, *age.*, s. 55.

³⁴⁸ E. Doğan, *age.*, s. 126; S. Alp, *agm.*, s. 474.

³⁴⁹ G. Karauğuz, *age.*, s. 40.

³⁵⁰ Y. Kılıç, *age.*, s. 174.

³⁵¹ F. Imperati, *age.*, s. 163.

kardeşi hayattayken onun karısıyla cinsel ilişkide bulunması lanetlenecek bir eylem olarak kabul edilmiştir.³⁵²

Hitit toplumunda levirat evliliklerin varlığı ve belirli kurallar çerçevesinde düzenlendiği kanun maddelerinden anlaşılmaktadır. Ancak, bu evliliklerin zorunlu olup olmadığı konusunda kesin bilgi vermek mümkün değildir.³⁵³ Zira Hitit Kanunları'nın 193. maddesi, bir kadının kocası öldüğünde öncelikle kocasının erkek kardeşiyle evleneceğini, eğer erkek kardeşi de ölmüşse kayın pederiyle evleneceğini ve eğer kayın pederi de ölmüşse ölen kocasının yeğeniyle evleneceğini ifade etmektedir.³⁵⁴ Hitit toplumunda bu uygulamanın bulunması, Eski Ön Asya toplumlarının çeşitli geleneklerinin Hititler tarafından benimsendiğini göstermektedir.

Madde 193: *“Eğer bir adam (karısı olarak) bir kadına sahipse ve adam ölürse, karısını onun (kocanın) erkek kardeşi alır, (o da ölürse) sonra onun babası (onu) alır. Şayet sonra onun babası da ölürse ve (karısı olarak) sahip olduğu kadını onun erkek kardeşinin oğlu alsın, cezaya değer bir eylem değildir.”*

Hitit Kanunları'nın 197. ve 198. maddeleri, evlilikte sadakatin önemini ve sadakatsizlik durumunda uygulanacak olan yaptırımların ne denli ağır olduğunu göstermesi açısından önemlidir.³⁵⁵

“Eğer bir adam bir kadını dağda alırsa, suç adamındır ve o ölsün. Ama eğer onu evde alırsa, suç kadınındır ve kadın ölsün. Eğer adam (koca) (onları) bulursa ve onları öldürürse, onun eylemi cezaya değer değildir.”

“Eğer sarayın kapısına onları götürürse ve derse “Benim karım ölmesin”, o zaman karısını hayatta bırakır, ve zina yapan erkeği de hayatta bırakır, ve onun (zina yapan erkeğin) başını örter. Eğer derse, “işte tam ikisi de ölsün”, o zaman tekerleğe diz çöksünler, kral onları öldürür, kral onları yaşatır.”³⁵⁶

Yukarıda tercümesi verilen maddelerde, kadının sadakatsizliği karşısında uygulanacak olan ölüm cezası, kadının nerede yakalandığına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Ayrıca, kocanın karısını başka erkekle yakalaması durumunda, koca

³⁵² Ephraim Neufeld, *The Hittite Laws*, Luzac, London 1951, s. 54-56; E. Doğan, *age.*, s. 138-139.

³⁵³ Tülin Bozkurt Cengiz, “Levirat Evliliklere Hitit Hukukundan Bir Referans”, *Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S.2, 2009, s. 149.

³⁵⁴ S. Alp, *age.*, s. 57.

³⁵⁵ T. Bryce, *age.*, s. 143.

³⁵⁶ E. Doğan, *age.*, s. 138.

onları öldürme yetkisine sahiptir ve cezası bulunmamaktadır.³⁵⁷ Ancak, koca karısını öldürmek istemezse saraya bildirerek onu bağışlayabilir, yani koca bu tür bir durumda karar verme özgürlüğüne sahiptir.³⁵⁸ Bu durumda zina yapan erkekte bağışlanır ve utanç simgesi olarak başını örterler. Başka bir ihtimal de kocanın, hem karısının hem de zina yapan erkeğin ölmesini talep etmesidir. Bu durumda kralın kararı önemlidir.³⁵⁹

Hititler döneminde siyasi amaçlarla komşu veya bağlı ülkelerin prensleri ve kralları ile evlilikler sıkça gerçekleştirilmiştir. Bu evlilikler, genellikle siyasi ittifakların güçlendirilmesi, barışın sağlanması veya düşmanlıkların sona erdirilmesi gibi stratejik hedefler doğrultusunda yapılmıştır.³⁶⁰ Örneğin, Hitit kralı I.Šuppiluliuma, Hayaşa kralı Hukkana ile yaptığı antlaşmayı güçlendirmek amacıyla kız kardeşini Hukkana'ya eş olarak vermiştir. Bu şekilde, yapılan barış antlaşması akrabalık bağlarıyla daha da sağlamlaştırılmıştır. Ayrıca, bu antlaşmanın devamında toplumun aile yapısı ve gelenekleri hakkında da bilgiler veren ifadeler yer almaktadır. Burada, yakın akrabalar arasındaki cinsel ilişkilerin hoş görülmediği ve bu gibi durumların ölümle cezalandırıldığı belirtilmektedir.³⁶¹

“Hatti ülkesi kralı Majeste Šuppiluliuma şöyle söyler: İşte bak, sen Hukkana'yı, arkadaki kahramanı yücelttim. Seni iyi yaptım (sana iyi davrandım). Ve seni Hattuşa ülkesinde, Hayaşalılar arasından seçtim. Ve sana kız kardeşimi zevceliğe verdim....”

“Sana eş olarak verdiğim bu kız kardeşimin birçok kız kardeşi ve kız akrabaları var. Onları da kız kardeş olarak kazandın çünkü onların kız kardeşini aldın. Hattuşaş'ta bir töre çok önemlidir. Erkek kardeş, kız kardeşi ve kuzenleri ile ilişkiye giremez. Bu yasaktır. Kim böyle bir şey yaparsa, Hattuşaş'ta barınamaz, öldürülür. Sizin ülkeniz barbar olduğu için hep çekişme içindesiniz. Orada erkek kardeş, kız kardeşi ve kuzeniyle ilişkiye girer, Hattuşaş'ta buna izin verilmez. Karının kız kardeşi ve kız akrabaları senin yanına gelirse onlara yiyecek ve içecek ver, asla onları arzulama! Bu konu senin için yemine bağlansın...”³⁶²

³⁵⁷ F. Kinal, agm., 1956, s. 365.

³⁵⁸ Fatma Sevinç, “Hititlerin Anadolu'da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.17, 2008, s. 29.

³⁵⁹ Gülgüney Masalcı Şahin, “Hitit Yasalarında Kadının Yeri”, *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E- Dergisi*, C.4, S.2, 2017, s. 139.

³⁶⁰ H. H. Duymuş, *age.*, s. 69.

³⁶¹ Cem Karasu, “Çivi Yazılı Belgelere Göre Eski Anadolu Kadını Hakkında Bazı Gözlemler”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.15, S.3, 2006, s. 52.

³⁶² H. H. Duymuş, *age.*, s. 79-80.

Bunun yanı sıra, Šuppiluliuma'nın kızı prenses Muvattiš'i Mira memleketinin beyi Mašhulivaš ile evlendirdiği ve adını bilmediğimiz diğer kızını ise Mitanni kralı Mattivaza ile evlendirdiği bilinmektedir.³⁶³

Hitit krallarından III. Hattuşili'nin Amurru kralı Bentešina ile bir antlaşma yaptığı ve bu anlaşmayı da evlilik bağıyla kuvvetlendirdiği görülmektedir:

*“Ben, prenses Gaşşuliiawia'ı, Amurru ülkesine, saraya, Bentešina için zevceliğe verdiğimde, oğlum Nerakkaili de Amurru ülkesi kralı Bentešina'nın kızını zevceliğe alsın. O, Amurru ülkesinde kraliçeliği alsın. Gelecekte, kızımın oğlu ve torunu Amurru ülkesinde krallığı alsın.”*³⁶⁴

Hitit krallarından IV. Tuthalya'nın da Amurru kralı Šauşga-muwa ile yaptığı antlaşmada, kız kardeşini ona eş olarak verdiği, *“seni kayınbiraderim yaptım ve sana kız kardeşimi eş olarak verdim”* ifadesinden anlaşılmaktadır.³⁶⁵

Görüldüğü üzere, siyasi amaçlarla yapılan evlilikler devletler arasındaki ilişkileri güçlendirmek için sıkça başvurulan bir yöntem olmuştur. Bu evlilikler, sadece siyasi ittifakların güçlenmesine hizmet etmekle kalmamış, aynı zamanda akrabalık bağlarını güçlendirerek antlaşmaların kalıcılığını sağlamış ve bölgesel siyasi dengeyi şekillendirmiştir.

³⁶³ F. Kinal, agm., 1956, s. 362.

³⁶⁴ H. H. Duymuş, *age.*, s. 97.

³⁶⁵ Tülin Cengiz, “Hititlerde Diplomasi Aracı Olarak Siyasi Evlilikler”, *Archivum Anatolicum*, C.16, S.2, 2022, s. 285; Caner Özdemir, “Hitit Devleti ile Vassalları Arasında Yapılan Antlaşmalarda Vassallara Getirilen Yükümlülükler”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.40, 2018, s. 276.

SONUÇ

Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında evlilik süreci, kadın ile erkek arasındaki ilişkiyi meşru bir temele oturtarak neslin devamlılığını sağlayan ve yasal düzenlemelerle toplumsal düzenin korunmasına katkıda bulunan toplumsal bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç, belirli kurallar ve yaptırımlarla şekillendirilmiş olup, evlilik kurumunun korunması ve sürdürülmesi üzerine kurulu bir anlayışın izlerini taşımaktadır.

Eski Mezopotamya’da evlilik sürecinin ilk adımı olan nişanlanma evresi, erkek tarafının kız tarafına belirli bir meblağı nişan hediyesi olarak ödemesiyle başlamaktadır. Nişan hediyesi niteliğinde bulunan başlık parası, genellikle evlenecek olan adamın babası tarafından sağlanmaktadır. Ancak babanın ölmesi durumunda bu meblağ, evlenecek olan adamın haklarını korumak ve onun evlenmesini desteklemek amacıyla kardeşleri tarafından sağlanmaktadır.

Nişanlanma sürecinde başlık parası gibi adetlerin yanı sıra belirli yasal düzenlemelerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu düzenlemeler, nişanın bozulması veya ölüm gibi durumlarda taraflar arasındaki hakları ve sorumlulukları belirlemektedir. Özellikle nişanlılığın sona ermesi durumunda başlık parasının akıbeti ve bu süreçte ortaya çıkan diğer durumlar belirli kurallarla düzenlenmiştir. Örneğin, nişanlılık sürecinde erkek tarafının nişandan vazgeçmesi durumunda verdiği nişan hediyesini geri alamadığı, kız tarafının vazgeçmesi halinde ise aldığı hediye miktarının iki katını geri ödemekle yükümlü tutulduğu kanun maddelerinden tespit edilmektedir. Ayrıca, nişanlılık sürecinde damat ya da gelin adayının ölümü durumunda nişan hediyesinin akıbeti belirlenerek genellikle bu hediyesinin damadın ailesine geri döndüğü anlaşılmaktadır. Orta Asur döneminde ise “levirat evliliği” uygulamasıyla, nişan hediyesi verildikten sonra gelin adayının ölmesi durumunda kayınpederin, ölen kızının yerine başka bir kızını verebildiği veya damat adayından aldığı nişan hediyesini geri iade edebildiği görülmektedir. Benzer şekilde, nişanlı olan damat adayının evli kardeşinin ölümü durumunda, damat adayının ölen kardeşinin eşiyle evlenebildiği veya nişanlı kızın babasının bunu reddetmesi halinde, verdiği nişan hediyesini geri alabildiği kanun maddelerinde belirtilmektedir.

Orta Asur döneminde nişan uygulamasıyla ilgili olarak dikkat çeken bir diğer nokta ise, daha önce Eski Mezopotamya toplumlarında rastlanmayan nişan hediyesini alan bir kadının, kocasının borç, suç ve günahlarından sorumlu tutulmasıdır. Bu durum,

nişan hediyelerini kabul eden bir kadının, eşinin maddi yanıyla birlikte sosyal, hukuki ve hatta dini sorumluluklarını da üstlendiğini göstermektedir.

Eski Anadolu'da bulunan Asur Ticaret Kolonileri dönemine ait Kültepe Tabletleri'nde, Eski Anadolu ve Eski Asur toplumlarına ait nişan hediyesi uygulamalarını doğrudan ele alan yazılı bir belge bulunmamaktadır. Ancak, nişan akdinin mahkeme tarafından kayıt altına alınarak sonlandırılması, nişan sözleşmelerinin var olabileceğini ve belki de tabletlerle düzenlenmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Elde edilen bilgiler, bu dönemde nişanlanma için belirli bir yaş sınırının bulunmadığını ve bazı durumlarda çocukların küçük yaşlarda nişanlandığını göstermektedir. Bu da buluğ çağından önce de nişanlanmanın mümkün olduğunu ve nişan uygulamalarının çocuk yaşlarda gerçekleşebildiğini ortaya koymaktadır. Bu tür nişanlanmalar, bazen "*beşik kertmesi*" olarak da adlandırılmaktadır.

Anadolu'da bulunan Hititler döneminde, Eski Mezopotamya toplumlarında benzer şekilde görülen nişan hediyesi niteliğindeki başlık parasının, damat adayı ve ailesi tarafından kızın ailesine verildiği anlaşılmaktadır. Erkek tarafının nişandan vazgeçmesi durumunda verdiği nişan hediyesini geri alamadığı, kız tarafının nişanı bozması durumunda ise aldığı nişan hediyesinin iki katını geri iade ettiği kanun maddelerinden tespit edilmektedir.

Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarına ait çivi yazılı belgelerden, evlilik sürecinde ailelerin kızlarına geniş çapta çeyizler verdiği ve çeyizle ilgili terimlerin zaman içinde farklı bölgelerde farklı şekillerde evrildiği anlaşılmaktadır. Bu çeyizlerin genellikle altın, gümüş, ev eşyaları, süs eşyaları, yiyecek, büyükbaş hayvanlar ve hatta köleler gibi çeşitli unsurları içerdiği bilinmektedir. Çeyizin miktarının ise ailenin sosyal statüsüne bağlı olarak değiştiği tespit edilmektedir. Ayrıca çeyizin çivi yazılı tabletlere kaydedilerek, damat adayının babasıyla birlikte ve şahitler huzurunda tespitinin yapıldığı söz konusu belgelerden anlaşılmaktadır.

Eski Mezopotamya toplumlarının genelinde, kadının baba evinden getirdiği çeyizin ölüm veya boşanma gibi durumlarda hukuken korunduğu kanun metinlerinden tespit edilmektedir. Örneğin, bir kadının ölümü durumunda çeyizin çocuklarına miras olarak intikal ettiği, ancak kadının miras bırakabileceği bir çocuğu yoksa, çeyizin genellikle kızın baba evine geri dönebildiği veya varis olarak kocasında kalabildiği anlaşılmaktadır. Çeyizin kocada mı yoksa babada mı kalacağı ise kocanın nişan hediyesi

olarak verdiği başlık parasını geri alıp almamasına bağlanmaktadır. Eđer olen kadının babası almış olduğu başlık parasını geri iade ederse, koca çeyiz üzerinde hak iddia edememekte ve çeyiz kadının babasına ait olmaktadır. Eđer kadının babası başlığı geri vermezse, koca çeyizin içinden başlık miktarını alarak geri kalan çeyiz babanın evine ait olmaktadır. Bu durum, kadının baba evinden getirdiği çeyizin kocanın verdiği başlık miktarından daha fazla olabileceğini gostermesi açısından önemlidir. Adamın lümü durumunda ise, olen adamın ailesinin genellikle kadını aile içinden biriyle evlendirme yoluna gidebildiği anlaşılmaktadır. Bu da kadının çeyizini aile içinde tutabilmek için uyguladıkları bir strateji olarak dűřünülebilir.

Kadın, haklı bir sebep gostererek kocasından ayrılmak istemesi durumunda çeyizini alarak evden ayrılma hakkına sahiptir. Koca ise haklı bir sebep gostermeden karısından ayrılmak istemesi durumunda tazminat ödemek ve çeyizini geri iade etmek zorundadır. Bu durumda kadının haklarının hukuken korunduğu anlaşılmaktadır. Ancak, kocanın geçerli bir gerekçeyle karısından ayrılmak istemesi durumunda herhangi bir ödeme yapma zorunluluğu olmadan karısından ayrılabilirdiği belirtilmektedir. Böylece kadının çeyizini geri alma hakkının ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

Eski Mezopotamya toplumlarında bir kızın baba evinden getirdiği çeyizin boşanma veya ölüm gibi durumlar karşısında hukuken korunduğunu biliyoruz. Ancak, Asur Ticaret Kolonileri döneminde Anadolu’da benzer uygulamaların olup olmadığına dair kesin bilgilere sahip olmak mevcut kaynakların sınırlılığı ve belgelerin eksikliğinden dolayı zordur. Benzer uygulamaların varlığı konusunda net bilgilere sahip olunmasa da, mevcut belgeler arasında çeyiz verme uygulamasına işaret eden bazı önemli bilgilere rastlanılması, bu dönemde çeyiz uygulamasının varlığını gostermesi açısından oldukça önemlidir.

Hititler döneminde, çeyizin içeriğinin ve miktarının ailenin sosyal statűsü ve ekonomik durumuna bağlı olarak değiştiği anlaşılmaktadır. Kıza babası tarafından sağlanan bu çeyizin kızın malı olarak kabul edildiği ve kocanın çeyizin koruyucusu olarak grűldűđü kanun maddelerinden tespit edilmektedir. Her ne kadar koca çeyizin koruyucusu olarak grűlse de, eđer kadın kocasından önce ve kocasının evinde ölürse, kocanın karısının çeyizine sahip olma hakkının bulunduğu bilinmektedir. Ancak kadının kendi babasının evinde ölmesi durumunda, kocanın çeyizden pay alabilmesi çocukların varlığına bağlıdır. Eđer çiftin çocukları varsa, koca olen eşinin çeyizine sahip

olamamaktadır. Bu durumda kadının kişisel serveti olarak görülen çeyiz, çocuklarına miras olarak intikal etmektedir.

Eski Mezopotamya toplumlarında nişanlanma ve çeyiz uygulamalarının tamamlanmasından sonra, genellikle damat adayının ailesi tarafından düzenlenen, şahitlerin huzurundaki bir şölen eşliğinde evlilik sözleşmesi yapılmaktadır. Böylece eşlerin fiili birlikteliği başlamış bulunmaktadır. Bu sözleşme, evliliğin yasal olarak tanınmasını sağlayarak her iki tarafın hak ve sorumluluklarını belirlemektedir. Kanun maddelerinde evlilik sözleşmesinin olmaması durumunda, evliliğin meşru bir evlilik olarak ve kadının resmi bir eş olarak kabul edilmediği açıkça belirtilmektedir. Ayrıca, evlilik sürecinin her aşamasında kadın ile erkeğin hak ve sorumluluklarının yasalarla belirlenerek güvence altına alındığı tespit edilmektedir. Bunun yanı sıra, kanun maddelerinden farklı sosyal sınıflardan insanların da birbirleriyle evlilik yapabildiği anlaşılmaktadır. Özellikle, hür kadınlarla köleler arasında evliliklerin olabildiği ve hür bir adamın, köle bir kadından da çocuk sahibi olabileceği belirtilmektedir. Bu durum, toplumun o dönemdeki sosyal yapısını ve evlilik kurumunun geniş bir yelpazede yaşandığını göstermektedir.

Evlilikler genellikle tek eşlilik ilkesine dayanırken, belirli şartların oluşması halinde bir kişinin birden fazla evlilik yapabilme hakkının olduğu da kanun maddelerinden anlaşılmaktadır. Örneğin, çocuk sahibi olmak neslin devamlılığını sağlaması açısından önemlidir. Bir kadının çocuğunun olmaması, çok eşliliğe sebebiyet verebilecek faktörler arasında bulunmaktadır. Ancak, çocuksuz olan asıl eşin yaşamı devam ettiği sürece onun haklarını korumak için ikinci eşin asıl eşle aynı evde yaşamasına izin verilmemektedir. Çok eşliliğin oluşmasına sebep olan bir başka husus ise, evli bir kadının ciddi bir hastalığa yakalanması durumudur. Bu durumda, adamın ikinci bir eş alabilmesi için belirli koşullar öngörülmektedir. Adamın ilk eşini boşama hakkı kısıtlanarak ikinci bir eş almasına müsaade edilmektedir. Bu şekilde, kadının haklarının korunması ve mağduriyetinin önlenmesi amaçlanmaktadır. Kocasını ölmüş ve çocukları olan dul bir kadının ikinci evliliğini yapabilmesi ise belirli şartlara bağlıdır. Yargıçlar bu kararı verirken çocukların haklarını korumayı amaçlamaktadır. Nitekim yargıçların kararı doğrultusunda kadın, ikinci evliliğini gerçekleştirme hakkına sahip olabilmektedir. Kocanın uzun süreli yokluğu da kadının ikinci evliliğini yapabilmesine olanak tanımaktadır. Bu durumda kocanın karısını geri alabilmesi, kocanın şehrini zorunlu olarak terk etmesine bağlıdır. Eğer koca esir alındıysa, geri döndüğünde karısını geri

alabilmektedir. Ancak, eğer koca kendi isteği doğrultusunda şehrini terk ettiyse, geri döndüğünde karısını geri alamamaktadır.

Asur Ticaret Kolonileri döneminde gerçekleşen evlilikler hakkında bilgiler veren Kültepe Tabletleri, Anadolu'daki çiftlerin evliliklerini eşit hukuki şartlara dayanarak gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bu belgeler, Asurlular ile Anadolu'daki evliliklerin, Asurlular'ın veya Anadolu'daki evliliklerin detaylarına ulaşmayı sağlamaktadır. Kültepe Tabletleri, Asurlu tüccarların Anadolu'da yaptıkları evlilikleri, yerel adet ve geleneklere uygun olarak gerçekleştirdiklerini göstermektedir.

Eski Asur ve Anadolu'da gerçekleşen evliliklerin genellikle monogami (tekeşlilik) sistemine tabi olduğu anlaşılmaktadır. Asurlu tüccarların Anadolu'da kadınlarla yaptıkları evliliklerde “*başka bir eş alamaz*” ifadesinin geçmesi, bu durumu açıkça belirtmektedir. Ancak yerli bir kadınla evlenen Asurlu tüccarların, Asur topraklarına geri döndüklerinde orada uzun süre kalabileceklerini göz önünde bulundurarak “*qadištum*” adı verilen hafif meşrep bir kadınla geçici bir ilişki yaşayabilecekleri veya evlenebilecekleri söz konusu vesikalardan anlaşılmaktadır.

Anadolu kadınının, Mezopotamya toplumlarında bulunan kadınlara nazaran daha üst statüde tutulduğu ve daha geniş yetkilere sahip olduğu söz konusu belgelerden tespit edilmektedir. Herhangi bir boşanma durumunda kadın ile erkeğin eşit haklara sahip olması ve kadına da boşanma hakkının tanınması, bu tespitimizi kanıtlar niteliktedir.

Anadolu'da Hititler'in bulunduğu dönemde ise, koca ailenin reisi olarak kabul edilmekte, ancak tek mutlak hâkim olarak görülmemektedir. Ayrıca sosyal sınıflar arası evliliklerin yapıldığı kanun maddelerinden tespit edilmektedir. Ancak köle statüsünde bulunan bir erkeğin özgür bir kadınla evlenebilmesinin şartı, nişan hediyesi niteliğinde olan *kušata*'yı kızın evine vermiş olmasıdır. Bunun yanı sıra Hitit toplumunda levirat evliliğinin varlığına dair kanun maddelerinin bulunması, dul kadınların korunması ve aile bağlarının sürdürülmesi açısından önemli görülmüştür. Ancak burada esas kaygı aile servetinin aile içinde kalmasını sağlamaktadır.

Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında evliliklerin sıklıkla siyasi ilişkilerin bir parçası olarak kullanıldığı tespit edilmektedir. Siyasi evlilikler genellikle siyasi ittifakların güçlendirilmesi, sınırların genişletilmesi, barışın sağlanması veya düşmanlıkların sona erdirilmesi gibi stratejik hedefler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Özellikle komşu veya bağlı ülkeler arasında yapılan evlilikler, siyasi ilişkilerin

güçlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu tür evlilikler, sadece iki devlet arasındaki ilişkileri güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda akrabalık bağlarını güçlendirerek antlaşmaların kalıcılığını sağlamış ve bölgesel siyasi dengenin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, kralların fethettikleri toprakların kızlarını çeyizleriyle birlikte aldıkları bilinmektedir. Bu, sadece siyasi ilişkileri güçlendirmenin değil, aynı zamanda fethedilen topraklarla akrabalık bağlarını pekiştirmenin bir yolu olarak da düşünülebilir. Bununla birlikte, çeyiz uygulamasının ekonomik çıkarları içererek stratejik avantajlar sağladığı da açıktır. Nitekim zengin çeyizlerin verilmesi, ekonomik gücü ve refahı göstermenin yanı sıra, evliliklerin ardındaki ekonomik çıkarları da yansıtmaktadır. Ayrıca, politik nedenlerle yapılan evlilikler ve bu evliliklerde kızlara verilen zengin çeyizler, evliliğin sadece belirli bir sınıfa özgü olmadığını, tam tersine geniş bir toplumsal norm olduğunu göstermektedir. Bu durum, Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında gerçekleştirilen evliliklerin siyasi, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkisi altında şekillendirildiğini ve çok boyutlu olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

- AKKUŞ MUTLU, S. (2019). “İskit, Asur ve Perslerin Siyasi ve Kültürel Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Asia Minor Studies*, C.7, S.2, 244-258.
- ALBAYRAK, İ. (2003). “Kaniş-Karum’unun Bir Mektubu”, *Archivum Anatolicum*, C.7, S.1, Ankara, 1-9.
- ALP, S. (1947). “Hitit Kanunları Hakkında”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.5, S.5, Ankara, 465-482.
- ALP, S. (2003). *Hitit Güneşi*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara.
- ARSLANTAŞ Y., SEPTİOĞLU R. K. (2016). “Çivi Yazılı Hukukî Belgelere Göre Mezopotamya’da Kadın”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C.12, S.1-2, Elazığ, 1-41.
- ASLANTÜRK N., ODABAŞ Z. Y. (2021). “Hititler’de Evlilik ve Evlenme Geleneklerinin Günümüz Anadolu’suna Etkileri”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.28, 353-370.
- AYDIN, N. (2013). *Büyük Sümerce Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BAĞLI M., SEVER A. (2005). “Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği: Levirat ve Sororat”, *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, C.2, S.8, 9-21.
- BALKAN, K. (1948). “Eti Hukukunda İçgüveylik”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, C.6, S.3, 147-152.
- BALKAN, K. (1948). “Kas Tarihinin Ana Hatları”, *Bellekten*, C.12, S.48, Ankara, 723-757.
- BALKAN, K. (1987). “Eski Asur ve Anadolu’da Kızların Çocuk Yaşında Nişanlanması”, *Bellekten*, C.51, S.200, 417-428.
- BAYRAM, S. (2016). “Kültepe Metinlerinde Ēzibtu(m)”, *Archivum Anatolicum*, S.1, 15-28.
- BAYRAM S., ÇEÇEN S. (1995). “6 Neue Urkunden über Heirat und Scheidung aus Kaniş”, *Archivum Anatolicum*, C.1, S.1, 1-12.
- BAYRAM S., KAHYA Ö. (2019). “Eski Mezopotamya’da Başörtüsü Kullanımı Üzerine”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.6, S.2, 638-662.
- BAYRAM S., KUZUOĞLU R. (2013). “Kültepe Metinlerinde Evlilik”, *Aktüel Arkeoloji*, S.35, 68-71.
- BAYRAM S., KUZUOĞLU R. (2015). “Takı Takma Âdetinin Eski Asur Toplumundaki İzleri”, *Cahit Günbattı’ya Armağan*, Ed. İrfan Albayrak, Hakan Erol ve Murat Çayır, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 29-38.
- BERTMAN, S. (2003). *Handbook To Life in Ancient Mesopotamia*, Facts On File, New York.
- BİLGİÇ, E. (1951). “Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, C.9, S.3, 227-238.

- BİLGİÇ, E. (1963). “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.21, S.3-4, 103-119.
- BİLGİÇ E., vd. (1990). *Ankara Kültepe Tabletleri I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- BİLGİÇ E., BAYRAM S. (1995). *Ankara Kültepe Tabletleri II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- BOTTERO, J. (2005). *Eski Yakın Doğu*, (Çev. Adnan Kahiloğulları, Pınar Güzelyürek ve Lale Arslan Özcan), Dost Kitabevi, Ankara.
- BOTTERO, J. (2012a). *Kültürümüzün Şafağı Babil*, (Çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- BOTTERO, J. (2012b). *Mezopotamya Yazı, Akıl ve Tanrılar*, (Çev. Mehmet Emin Özcan ve Ayten Er), Dost Kitabevi, Ankara.
- BOZKURT, G. (1981). “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.38, S.1, 65-103.
- BOZKURT CENGİZ, T. (2009). “Levirat Evliliklere Hitit Hukukundan Bir Referans”, *Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S.2, 143-151.
- BRYCE, T. (2003). *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, (Çev. Müfit Günay), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- CENGİZ, T. (2022). “Hititlerde Diplomasi Aracı Olarak Siyasi Evlilikler”, *Archivum Anatolicum*, C.16, S.2, 277-297.
- ÇAYIR, M. (2020). “Eski Mezopotamya Mitolojisinde İnsanın Yaratılışı”, *Antropoloji*, S.39, 98-102.
- DALLEY, S. (1980). “Old Babylonian Dowries”, *British Institute for the Study of Iraq*, Vol.42, No.1, Iraq, 53-74.
- DİNÇER, M. (2017). “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde “Borç Köleliği” Olgusu”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, S.1, 21-40.
- DİNÇOL, B. (2003). *Eski Önasya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- DOĞAN ALPARSLAN, M. (2013). “Hititlerde Kadın”, *Aktüel Arkeoloji*, S.32, 70-79.
- DOĞAN, E. (2008). *Hitit Hukuku Belleklerdeki ‘Kayıp’*, Güncel Yayıncılık, İstanbul.
- DUYMUŞ, H. H. (2009). *Antik Doğu’da Siyasi Evlilikler (MÖ III-1. Binyıl)*, Cinius Yayınları, İstanbul.
- DUYMUŞ FLORİOTİ H. H., DEMİRCİ G. (2013). “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.32, S.54, 25-40.
- DÜLGER, İ. (2000). “Irza Geçme Suçunun Tarihi Gelişimi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.6, 81-104.

- ERKURT, M. (2021). “Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Kadın Mektupları ve Kadın ile İlgili Edebi Metinler (MÖ II. Binyılın Sonuna Kadar)”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- EROL, H. (2016). “Kültepe’den İki Yeni Prosopografik Mektup: Bir Annenin Oğlunu Evlendirme Çabası”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.42, 959-966.
- FİDAN, S. S. (2018). “Yazılı Belgeler Işığında Hitit Kadınları”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, S.157, 25-42.
- FOSTER, B. R. (2016). *The Age of Agade Inventing Empire in Ancient Mesopotamia*, Routledge, London and New York.
- GÖKÇEK, L. G. (2004). “Pilah-İstar Arşivinden Aile Hukukuna Dair Bazı Yazışmalar”, *Archivum Anatolicum*, C.7, S.2, Ankara, 65-74.
- GÖKÇEK L. G., AKYÜZ F. (2013). “Sumer Kanunları”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C.9, S.1, 1-9.
- GÜNBAATI, C. (1991). “Eski Babil Devrinde Tımar ve Devlet Arazisinin Tahsisi Hakkında Bazı Görüşler”, *Bulleten*, C.LV, S.212, Ankara, 1-12.
- GÜNBAATI, C. (2017). *Kültepe- Kaniş Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri.
- HARPER, R. F. (1904). *The Code of Hammurabi King of Babylon*, The University of Chicago Press, London.
- HERODOTOS, (1973). *Herodot Tarihi*, (Çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, Ankara.
- HOFFNER, H. A. (2003). “Daily Life Among the Hittites”, *Life and Culture in the Ancient Near East*, Ed. Richard Averbeck, Mark W. Chavalas and David B. Weisberg, MD: CDL Press, Bethesda, 95-118.
- İMPARATI, F. (1992). *Hitit Yasaları*, (Çev. Erendiz Özbayoğlu), İtalyan Kültür Heyeti, Ankara.
- JASTROW, M. (1921). “An Assyrian Law Code”, *Journal of The American Oriental Society*, Vol.41, 1-59.
- KARASU, C. (2006). “Çivi Yazılı Belgelere Göre Eski Anadolu Kadını Hakkında Bazı Gözlemler”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.15, S.3, 45-66.
- KARAUĞUZ, G. (2018). *Hitit Yasaları*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- KAYA HASDEMİR, H. (2019). “Koloni Çağı’nda Kadınların Şehir Hayatındaki Rollerini”, *History Studies*, C.11, S.3, 943-961.
- KILIÇ, Y. (2018). *Eskiçağ Aile Hukuku*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- KILIÇ, Y. (2009). “Eski Ön Asya Toplumları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.4, 122-151.
- KILIÇ Y., DUYSUŞ H. H. (2009). “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları ve Rahibeler”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 1, Ankara, 159-178.

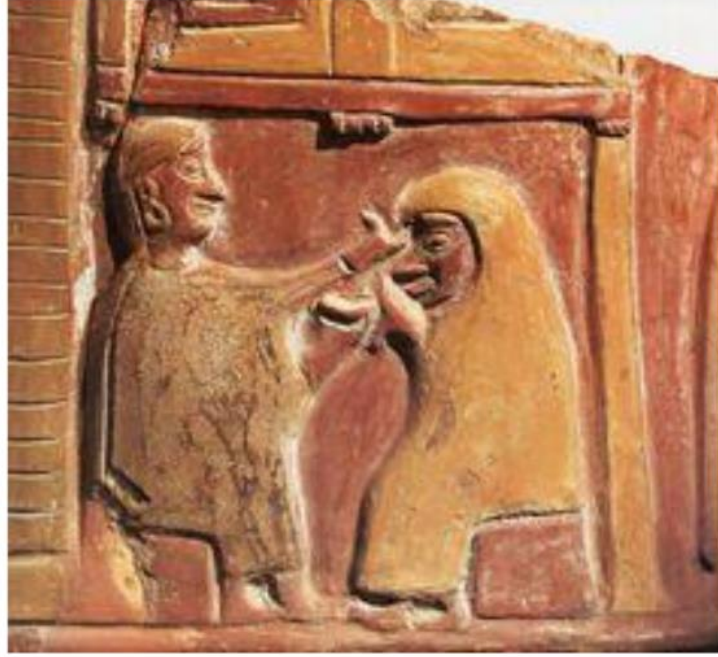
- KINAL, F. (1943). "Amarna Çağında Mısır'ın Ön Asya Münasebetleri", *A.Ü. DTCTF Dergisi*, C.2, S.1, 99-106.
- KINAL, F. (1956). "Eski Anadolu'da Kadının Mevkii", *Belleten*, C.20, S.79, Ankara, 355-366.
- KINAL, F. (1965). "Amarna Arşivindeki Babil Mektupları", *A.Ü. DTCTF Dergisi*, C.23, S.3.4, 171-193.
- KINAL, F. (1983). *Eski Mezopotamya Tarihi*, A.Ü. DTCTF Yayınları, Ankara.
- KOZBE, G. (2020). "Mezopotamya'da Kadın Olmak", *Tarihte Kadın*, Ed. Mehtap Nasıroğlu Aydın, Paradigma Akademi, Çanakkale, 45-63.
- KÖROĞLU, K. (2012). *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KRAMER, S. N. (1999). *Tarih Sümer'de Başlar*, (Çev. Hamide Koyukan), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- KURT, A. O. (2016). "Yahudilikte Levirat Evlilik: Geleneğin Tutsak Ettiği Kadınlar", *Turkish Studies*, C.11, S.17, 245-266.
- KÜÇÜKBEZCİ, H. G. (2011). "Asur Ticaret Kolonileri Çağında Asurlu Tüccarlar ile Anadolu Halkı Arasında İlişkiler", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.26, 25-58.
- LİNDGREN, J. (1995). "Measuring the Value of Slaves and Free Persons in Ancient Law", *Chicago- Kent Law Review*, Vol.71, No.1, 149-215.
- LUCKENBİLL, D. D. (1917). "The Temple Women of the Code of Hammurabi", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol.34, No.1, 1-12.
- MAGİD, G. (2006). "Sumerian Early Dynastic Royal Inscriptions", *The Ancient Near East*, Ed. Mark W. Chavalas, Blackwell Publishing, Malden, 4-16.
- MANDACI, E. (2015). "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Aile Hukukunda Kadın (MÖ. 1950-1750)", *History Studies*, C.7, S.1, 81-94.
- MASALCI ŞAHİN, G. (2017). "Hitit Yasalarında Kadının Yeri", *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E- Dergisi*, C.4, S.2, 134-143.
- MEMİŞ, E. (1986). "Anadolu'nun Eski Şark ve Garp Dünyaları Arasındaki Yeri", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.1, Konya, 59-64.
- MEMİŞ, E. (2015). *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- MEMİŞ, E. (2017). *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- MENDELSON, I. (1948). "The Family in the Ancient Near East", *The Biblical Archaeologist*, Vol.11, No.2, 24-40.
- NARDO, D. (2014). *Life in Ancient Mesopotamia*, Reference Point Press, San Diego CA.
- NEMET-NEJAT, K. R. (1998). *Daily Life in Ancient Mesopotamia*, Greenwood Press, London.
- NEUFELD, E. (1951). *The Hittite Laws*, Luzac, London.

- OKUR, H. (2023). “Eski Mezopotamya Hukukunda Çok Eşlilik”, *Akademik Matbuat Dergisi*, C.7, S.1, 131-148.
- ORHUN, M. (2010). “Hitit Aile Hukuku ve Eski Hukuk Dönemi Roma Aile Hukuku”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.5, 35-55.
- ÖZ, E. (2015). “Çiviyazılı Belgelere Göre Mezopotamya’da Sütannelik Hizmeti, Sütanne Olarak Qadištum Kadınları ve Kutsal Kitaplarda Sütannelik Uygulaması”, *Journal of Turkish Studies*, Vol.10, No.13, 235-248.
- ÖZÇELİK YILMAZ, B. (2009). “Tarihsel ve Teolojik Açılardan Kadının Örtünmesi Sorunu”, *İslami İlimler Dergisi*, S.1-2, 329-346.
- ÖZDEMİR, C. (2018). “Hitit Devleti ile Vassalları Arasında Yapılan Antlaşmalarda Vassallara Getirilen Yükümlülükler”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.40, 267-282.
- ÖZDEMİR, H. (2021). “Hitit Kültür ve Dininin Günümüz Anadolu Kültürü ile Benzer Yanları”, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, S.8, 135-154.
- ÖZGÜÇ, T. (1958). “Bitik Vazosu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.16, S.1-2, Ankara, 1-18.
- ÖZMAN, R. (2019). “Eski Çağda Anadolu ve Mezopotamya’da Aile”, *Dünya Medeniyeti İçinde Türklerde ve Başka Topluluklarda Aile ve Akrabalık İlişkileri Çalıştay Tebliğleri ve Sonuç Bildirileri 22-23 Kasım 2018/Kastamonu*, 62-69.
- PARPOLA S., WHITING R. (Eds.), (2007). *Assyrian English-Assyrian Dictionary*, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki.
- PRITCHARD, J. B. (1969). *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Princeton University Press, New Jersey.
- RICHARDSON, M. E. J. (2004). *Hammurabi’s Laws: Text, Translation and Glossary*, T & T Clark International, New York.
- ROTH, M. T. (1995). *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*, Scholars Press, Atlanta.
- SAGGS, H. W. F. (1965). *Everyday Life in Babylonia And Assyria*, Assyrian International News Agency.
- SASSON, J. M. (1993). “Mariage Entre Grandes Familles” *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires*, N.2/52, 43-44.
- SEVER, E. (2008). *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- SEVER, H. (1990). “Yeni Kültepe Tabletlerinde Geçen “Kima Avat Narua’ im” Tabiri ve Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.34, S.1-2, Ankara, 251-265.
- SEVER, H. (1991). “Kültepe Tabletlerinin Anadolu Tarihi ve Kültür Tarihi Bakımından Önemi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.35, S.2, 247-256.
- SEVER, H. (1992). “Anadolu’da Nişanın Bozulması Hakkında Verilmiş Kaniş Karumu Kararı”, *Belleten*, C.56, S.217, Ankara, 667-674.

- SEVER, H. (1995). “Yeni Belgelerin Işığında Koloni Çağında (M.Ö. 1970-1750) Yerli Halk ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkiler”, *Belleten*, C.LXI, S.224, Ankara, 1-16.
- SEVİNÇ, F. (2008). “Hititlerin Anadolu’da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.17, 11-32.
- SİPAHİ, İ. T. (2014). “Son Yıllardaki Çalışmaların ve Buluntuların Işığında Eski Hitit Kabartmalı Vazoları Üzerine Değerlendirmeler”, *Anadolu/Anatolia*, S.40, 21- 43.
- STEELE, F. R. (1948). “The Code of Lıpit-Ishtar”, *American Journal of Archaeology*, Vol. LII, 425-450.
- STEELE, L. D. (2007). “Women and Gender in Babylonia”, *The Babylonian World*, Ed. Gwendolyn Leick, Routledge Published, Newyork, 299-316.
- STOL, M. (2016). *Women in the Ancient Near East*, (Çev. Helen-Mervyn Richardson), Walter De Gruyter, Berlin.
- SÜEL, A. (1990). “Hitit Kadınının Hukuki Durumu”, *Uluslararası I. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum, 239–253.
- SÜNBUİL, N. (2014). “Eski Mezopotamya Kavimlerinin Hukukunda Kadının Toplumsal Statüsü (Sumer, Akad, Babil ve Asur)”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- SÜNBUİL, N. (2020). “Eski Mezopotamya Hukukunda Aile ve Evlilik”, *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.1, 99-113.
- ŞAHİN, H. A. (2012). “MÖ II. Bin Yılın İlk Çeyreğinde Anadolu’nun En Önemli Ticaret Merkezi Olan Kaniş Kārumu Levantinizmin İlk Örneği midir?”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (38. ICANAS)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 14/6, Ankara, 2895-2906.
- ŞAHİN H. A., KAYA HASDEMİR H. (2015/1). “Eski Önasya Aile Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.38, 143-156.
- TEKİN, M. (2014). “Eski Mezopotamya’da Coğrafi ve Etnik Yapı”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.9, S.2, 111-125.
- TERZİ İLHAN S., İŞİK Ş. (2019). “Evliliğin İlk Yıllarında Evlilik Yaşamı Deneyimi ve Evliliğe İlişkin Algılar: Sorunlar, Zorluklar ve İhtiyaçlar”, *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.4, 1430-1448.
- TETLOW, E. M. (2004). *Women, Crime and Punishment in Ancient Law and Society*, Vol.1, The Continuum International Publishing Group Inc, New York.
- TOPTAŞ, K. (2019). “Akadca Çivi Yazılı Belgelerde Çeyiz”, *TTK Belleten*, C.83, S.297, 407-426.
- TOSUN, M. (1973). “Sumer, Babil ve Assur’lularında Hukuk, Kanun ve Adalet Kavramı ve Bunlarla İlgili Bazı Terimler”, *Belleten*, C.37, S.148, 557-582.
- TOSUN M., YALVAÇ K. (1989). *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, TTK Basımevi, Ankara.

- TUTKAOĞLU, U. C. (2020). “Babil Hukukunda Awilum, Muškēnum ve Wardum”, *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, 209-223.
- ÜNAL, A. (2005). “Eski Anadolu’da Feminizmin Öncülerinden Bir Kraliçe Portresi: Kizzuwatnalı Puduhepa”, *İdol Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi*, S.24, 5-16.
- ÜNAL, A. (2016). *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
- ÜNAL, A. (2018). *Eski Anadolu Siyasi Tarihi Kitap 1: Eski Taş Devri’nden Hitit Devletinin Yıkılışına Kadar (M.Ö. 60.000-1180)*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
- VERSTEEG, R. (2000). *Early Mesopotamian Law*, Carolina Academic Press, Durham, North Carolina.
- VİNCENT, G. E. (1904). “The Laws of Hammurabi”, *American Journal of Sociology*, Vol.9, No.6, 737-864.
- WESTBROOK R., WELLS B. (2009). *Everyday Law in Biblical Israel: An Introduction*, Westminster John Knox Press.
- YALÇIN, S. (2015). “Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Asur ve Anadolu’da Kadın”, *Genç Kalemler Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, 11-14.
- YALVAÇ, K. (1965). “Eski Babil’de Kız Evladın Miras Meselesi”, *AÜ DTCF Dergisi*, C. 23, S. 1-2, 31-36.
- YARON, R. (1988). *The Laws of Eshnunna*, The Magnes Press, The Hebrew University, Second Revised Edition, Jerusalem-Leiden.
- YILDIRIM, R. (2011). *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları (Uygarlık Tarihine Giriş)*, Saray Matbaacılık, Ankara.
- YİĞİT, T. (2000). “Tabal”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.40, S.3-4, 177-189.

EKLER

Ek-1

Bitik Vazo'su, Kutsal Evlenme Sahnesi. N. Aslantürk, Z. Y. Odabaş 2021, Res.1, s. 362.

Ek-2

İnandık Vazo'su. İ. T. Sipahi 2014, Res.8, s. 42.